

Pr. Lect. Univ. Dr. Ionuț Holubeanu

**ISTORIA
BISERICII
ORTODOXE
ROMÂNE**

VOLUMUL II

**Editura Arhiepiscopiei Tomisului
Constanța 2019**

Pr. Lect. Univ. Dr. Ionuț Holubeanu

Istoria Bisericii Ortodoxe Române

vol. II

Coperta:

Vădănoiu Valentin

Ilustrație coperta I: Biserica Sfinții Trei Ierarhi din Iași

Ilustrație coperta IV: Tiparnița diaconului Coresi

Corectori:

Holubeanu Simona-Elena; Holubeanu Maria-Teodora

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

HOLUBEANU, IONUȚ

Istoria Bisericii Ortodoxe Române / pr. lect. univ. dr. Ionuț Holubeanu ; apare cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Teodosie, Arhiepiscopul Tomisului. - Constanța : Editura Arhiepiscopiei Tomisului, 2018-

vol.

ISBN 978-606-8870-22-9

Vol. 2. - 2019. - ISBN 978-606-8870-29-8

Pr. Lect. Univ. Dr. Ionuț Holubeanu

***ISTORIA BISERICII
ORTODOXE ROMÂNE***

vol. II

Tipărită cu binecuvântarea
† **Î.P.S. Dr. TEODOSIE PETRESCU,**
Arhiepiscopul Tomisului

**Editura Arhiepiscopiei Tomisului
Constanța, 2019**

BISERICA ORTODOXĂ DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN SECOLUL AL XV-LEA

MITROPOLIA UNGROVLAHIEI

Pentru istoria Bisericii din Țara Românească, secolul al XV-lea este cel mai sărac în informații documentare. Această situație a fost pusă de cercetători pe seama faptului că voievozii și mitropoliții țării își aveau reședința în locuri diferite, cei dintâi rezidând la Târgoviște, încă din timpul lui Mircea cel Bărn (1386-1395), iar mai târziu, de la Vlad Țepeș (1448, 1456-1462), la București, în timp ce ierarhii rezidau la Argeș. O altă cauză a acestei situații este considerată aceea că, la acea vreme, încă nu exista obiceiul ca mitropolitul țării să facă parte din Divanul domnesc. Ca urmare a acestui fapt, numele întâistătătorilor bisericești nu sunt menționate în documentele emise de voievozi.

Pe de altă parte, lipsa informațiilor a fost cauzată și de încetarea, în anul 1402, a redactării celui mai important izvor documentar extern de până atunci, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani* (*Actele Patriarhiei din Constantinopol*).

Nici situația internă tulbure a țării, dominată de luptele pentru domnie dintre urmașii lui Mircea, cunoscuți sub numele de Drăculești, și cei ai lui Dan I, numiți Dănești, nu a favorizat expunerea în scris și transmiterea informațiilor privitoare la situația bisericească a țării. În plus, este de presupus că, în acest context tulbure, ierarhii Ungrovlahiei, lipsiți de sprijinul financiar al conducătorilor politici, nu au avut împliniri deosebite de care să fi fost legată amintirea lor.

Din prima jumătate a secolului al XV-lea, se cunosc numele a doi mitropoliți ai Ungrovlahiei: Teodor [1402(?)-?] și Eftimie (*cca.* mai 1412-?). Numele celui dintâi este menționat în pomelnicele Sfintei Mitropolii a Ungrovlahiei și ale altor locașuri de rugăciune din țară, îndată după cele ale mitropoliților Antim Critopulos și Atanasie al Severinului. Alte informații despre acesta nu s-au păstrat. Unii cercetători nu au exclus posibilitatea ca el să fi fost mitropolitul de Melitene, necunoscut după nume, pe care Patriarhia ecumenică l-a trimis în Moldova în septembrie 1395. Alegerea sa ca mitropolit al Ungrovlahiei, într-o vreme în care acest scaun era vacant, a fost privită drept o recompensă pentru împlinirea cu succes a misiunii sale în Moldova.

Despre Teodor, care trebuie să fi fost un ierarh de neam grec, s-a presupus că și-a început păstoria prin anul 1403. Ea s-a încheiat înainte de anul 1412, când pe scaunul de la Argeș este atestat Eftimie.

În ceea ce-l privește pe mitropolitul Eftimie, semnătura acestuia apare în două acte de donație din anul 1412, păstrate la o mănăstire de la Meteora. Ea apare sub forma: „†Eftimie, cu mila lui Dumnezeu, arhiepiscop și mitropolit a toată Ungrovlahia”. Este cel mai vechi caz cunoscut astăzi în care un mitropolit al Țării Românești și-a atribuit rangul de *arhiepiscop*.

Nici despre Eftimie nu se cunosc alte informații. Se crede că și el era de neam grec. S-a presupus, de asemenea, că el era încă în scaun în timpul desfășurării sinodului de la Konstantz (1414-1418), unde s-a discutat și unirea Bisericilor Ortodoxă și Romano-Catolică.

Informații mai multe privitoare la mitropoliții Ungrovlahiei s-au păstrat din a doua jumătate a secolului al

XV-lea. Primul mitropolit cunoscut al Ungrovlahiei de la acea vreme este Iosif (*cca.* 1464-?). Numele său este menționat într-un hrisov referitor la mănăstirea Snagov, emis la 28 octombrie 1464, în timpul lui Radu cel Frumos (1462-1474). Ierarhul ungrovlah apare în acest document ca martor, în fruntea Divanului domnesc. Titlul și numele său sunt menționate în forma: „Mitropolitul Ungrovlahiei, chir Iosif”.

Despre Iosif s-a presupus că, mai înainte, fusese egumen al mănăstirii Cozia, întrucât, în fruntea acestei mănăstiri, la 7 august 1451, este atestat un egumen cu acest nume. Cărmuirea acestei mănăstiri de către el i-a făcut pe cercetători să presupună că el era român de neam. În acest caz, Iosif ar fi primul mitropolit al Ungrovlahiei de neam român. El a păstorit până către anul 1477.

După el, în ultimul sfert al secolului al XV-lea, în fruntea Mitropoliei Ungrovlahiei, sunt cunoscuți alți doi ierarhi: Macarie (*cca.* 1482, 1483-?) și Ilarion (*cca.* 1493, 1494-?). Și despre aceștia, istoricii presupun că au fost egumeni ai mănăstirii Cozia. În acest caz, ambii trebuie să fi fost, la rândul lor, de neam român.

Prima atestare sigură a lui Macarie datează din 23 martie 1482. La acea dată, în timpul domniei lui Basarab cel Tânăr (1477-1482), în Divanul domnesc al țării a fost emis un hrisov pe seama mănăstirii Snagov. Pe acest document, mitropolitul Macarie apare ca martor, în fruntea Divanului. În aceeași calitate, el apare și într-un hrisov din 1 iunie 1483, emis în timpul domniei lui Vlad Călugărul (1482-1495), pe seama mănăstirii Tismana.

Tot de la mitropolitul Macarie s-au păstrat și două scrisori, una expediată de el lui Ștefan Báthory (1480-1492), voievodul Transilvaniei, și alta către judecii și pârgarii din

Brașov. În prima dintre ele, mitropolitul ungrovlah îi cerea voievodului transilvan să păstreze relații de prietenie cu Basarab cel Tânăr și să-i pună în libertate pe soția acestuia și pe solii care o însoțeau, aflați în Transilvania. În cea de-a doua scrisoare, Macarie îl recomanda pe un anume Dragomir, trimis la Brașov cu unele treburi.

Ultimul mitropolit din secolul al XV-lea, Ilarion, a urcat în scaunul Mitropoliei Ungrovlahiei cândva înainte de 17 aprilie 1488, când, în mod cert, nu se mai afla la conducerea mănăstirii Cozia. Ca mitropolit, el este atestat documentar, pentru prima dată, în anul 1493, în pisania schitului Babele (jud. Giurgiu). În anul următor, el apare ca martor în fruntea Divanului domnesc într-un hrisov emis de Vlad Călugărul pe seama mănăstirii Bistrița. În timpul păstoriei sale, prin anii 1497-1498, la aceeași mănăstire, Bistrița, au fost aduse și moaștele Sf. Grigorie Decapolitul.

Se presupune că mitropolitul Ilarion a fost ultimul ierarh care a păstorit în scaunul Ungrovlahiei înainte de reorganizarea bisericească întreprinsă în Țara Românească de patriarhul ecumenic Nifon II, în timpul domniei lui Radu cel Mare. În aceste condiții, este posibil ca păstoria sa să se fi întins până în primii ani ai secolului al XVI-lea.

MITROPOLIA MOLDOVEI

Nici despre mitropoliții Moldovei din prima jumătate a secolului al XV-lea nu s-au păstrat prea multe știri. Se presupune că mitropolitul Iosif, cel nerecunoscut mult timp ca ierarh canonic al Moldovei de către Patriarhia ecumenică, a păstorit până prin 1415. Numele său este menționat pentru ultima dată într-un document din 16 septembrie 1408. Este

vorba de un hrisov de danie, prin care domnitorul Alexandru cel Bun (1400-1432) a înzestrat biserica Sf. Parascheva din Roman cu două sate.

Fig. 1-2: ALEXANDRU CEL BUN (1400-1432) (în stânga) și ȘTEFAN CEL MARE (1457-1504)

Silvestru de Syropoulos, în lucrarea sa *Istoria Sinodului florentin din 1438-1439*, dedicată sinodului unionist de la Ferrara-Florența, precizează faptul că un mitropolit al Moldovei, al cărui nume nu l-a menționat, a venit la Constantinopol. Patriarhul ecumenic Eftimie II (1410-1416) a refuzat, însă, să-i recunoască acestuia statutul de mitropolit, interzicându-i chiar să intre în cetate. După moartea acestui patriarh, survenită la 27 martie 1416, împăratul Manuil II Paleologul (1391-1425) l-a impus în sinodul patriarhal, ca mitropolit al Moldovei, pe mitropolitul de Poleanina.

Unii istorici (N. Șerbănescu) consideră că mitropolitul Moldovei la care face referire Silvestru de Syropoulos și cel de Poleanina sunt două persoane diferite.

Primul dintre ei ar fi fost de neam român și, din acest motiv, nu a fost primit de patriarhul ecumenic. Alți istorici (V. Laurent) consideră că ar fi vorba de unul și același ierarh, iar atitudinea patriarhului Eftimie față de el ar fi fost cauzată de amestecul împăratului în numirea sa ca mitropolit al Moldovei.

Se crede că numele mitropolitului de Poleanina era Macarie. El este menționat pe un epitaf din anul 1428, cu titulatura: „al Moldovlahiei și al părților de lângă Mare”.

Din prima jumătate a secolului al XV-lea mai este cunoscut și mitropolitul Grigore al Moldovei. Despre acesta se știe că a fost trimis de domnul Iliăș al Moldovei la Florența, în anul 1436. Grigore a intrat acolo în comuniune cu papa, fiind numit reprezentant al papei pentru ortodocșii din Regatul Ungariei.

Mult mai bogate sunt informațiile privitoare la situația bisericească din Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Acest fapt se datorează, în primul rând, domniei îndelungate și pline de împliniri a lui Ștefan cel Mare (1457-1504). Atunci au fost ctitorite noi biserici și mănăstiri, au fost renovate multe dintre vechile locașuri de rugăciune, au fost confirmate, prin hrisoave domnești, vechile proprietăți ale acestora și au fost făcute noi dării. Toate aceste evenimente au prilejuit și emiterea a numeroase documente în care sunt expuse informații bogate despre situația bisericească din Moldova. Deosebit de important este și faptul că acest domn al Moldovei a fost foarte apropiat de ierarhii țării, mai ales de cei doi mitropoliți de la acea vreme, Teoctist I (1453-1477) și Gheorghe (1478-1508).

Primul dintre aceștia, Teoctist I, era de neam bulgar, iar nu român. Această informație se găsește la Dimitrie

Cantemir, în *Descrierea Moldovei*. Pe temeiul faptului că Teoctist a fost înmormântat la Putna, unii cercetători au presupus că el era de neam român și chiar membru al familiei Mușatinilor. În realitate, înmormântarea lui Teoctist la Putna a fost motivată de faptul că el a fost ctitor al acestei mănăstiri, alături de Ștefan cel Mare.

S-a presupus, de asemenea, că Teoctist a fost pentru o vreme monah și, ulterior, egumen la mănăstirea Neamț. Însă, această presupunere este puțin credibilă, în condițiile în care, după cum s-a arătat, el nu era de neam român.

Teoctist a fost hirotonit ca arhieru la Ipek (astăzi Peć, în Serbia), iar nu la Constantinopol. Acest fapt este afirmat în *Letopisețul de la Putna*, în *Cronica sârbo-moldovenească* și într-un adaos al lui Axinte Uricariul la *Letopisețul* lui Grigore Ureche. Informația își are originea în primul letopiseț al țării, redactat chiar în timpul păstoriei mitropolitului Teoctist. La acea vreme, la Ipek păstoria arhiepiscopul («patriarhul») Nicodim, iar conducător al sârbilor era Gheorghe (Đurađ) Branković (1427-1456). Hirotonia sa a avut loc între 18 noiembrie 1453 și, cel mai probabil, 6 ianuarie 1454, într-o vreme în care, în Moldova, domnea Alexandrel Vodă (1452-1454), nepotul lui Alexandru cel Bun.

Hirotonirea lui Teoctist la Ipek a fost explicată de cercetători în mod diferit, de-a lungul vremii. Unii au pus-o pe seama faptului că, la acea vreme, anul 1453, capitala Imperiului Bizantin era asediată de otomani. Această explicație a fost infirmată, însă, de cercetările recente, care au condus la concluzia că, în realitate, evenimentul a avut loc la mai bine de jumătate de an de la ocuparea Constantinopolului de către otomani (29 mai 1453). Alții au văzut-o drept o consecință a faptului că Biserica

constantinopolitană acceptase unirea cu Biserica Romei la Sinodul de la Ferrara-Florența, în anul 1437 (*a se vedea mai jos*). Spre deosebire de aceasta, Biserica Serbiei refuzase să participe la acest sinod unionist.

Potrivit unei explicații recente, însă, oficierea acestei hirotonii în Serbia a fost motivată de faptul că, la acea vreme, scaunul de la Constantinopol era vacant, în mod oficial. Ghenadie Scholarios, viitorul patriarh, primise din partea sultanului Mahomed II (1451-1481) diploma de investitură (*beratul*) care îi permitea să exercite funcția de patriarh, dar nu beneficia, încă, de consacrarea ecleziastică în sinod. Ca atare, la acea vreme, el era doar un simplu monah. Însă, chiar și așa, hirotonirea lui Teoctist în Serbia s-a făcut cu acordul viitorului patriarh ecumenic, iar nu independent de voința acestuia.

Numele mitropolitului Teoctist apare în mai multe documente interne. Aceasta se datorează faptului că el era membru al Sfatului domnesc. În această calitate, el lua parte la ședințele acestui important for decizional și semna hotărârile acestuia. Ca mitropolit, Teoctist este menționat pentru prima dată într-un hrisov emis la 7 iunie 1455. În anul următor, el a participat și a semnat hotărârea ședinței Sfatului țării din 6 iunie 1456, prin care conducerea Moldovei, în frunte cu domnul Petru Aron (1451-1452, 1454-1455, 1455-1457), a hotărât închinarea Moldovei față de Imperiul Otoman și prin plata unui tribut anual. Decizia a fost motivată de dorința de a feri țara de război și de distrugerile generate de acesta.

În aprilie 1457, domn al Moldovei a ajuns Ștefan cel Mare, din partea căruia Teoctist s-a bucurat de mare încredere. De altfel, Teoctist este cel care l-a uns (pomăzuit) ca domn pe Ștefan cel Mare, în orașul Siret, la locul

Dereptate. Acest loc se afla în apropierea palatului domnesc din Siret și a bisericii Sfânta Treime, paraclisul voievodal, acolo fiind săvârșite judecățile domnești. Foarte probabil, slujba încoronării noului domn a avut loc în paraclisul domnesc, în ziua de 17 aprilie 1457, chiar în Duminica Paștelui.

Fig. 3: PARACLISUL DOMNESC SFÂNTA TREIME DIN SIRET
[Locul ungerii ca domn a lui Ștefan cel Mare]

În Sfatul țării, mitropolitul Teoctist ocupa locul de frunte, înaintea tuturor boierilor. Datorită acestui fapt, numele său este menționat în numeroase hrisoave emise în timpul domniei lui Ștefan cel Mare (1457-1504). Primul document de acest fel este un hrisov emis la 13 februarie 1458, prin care mănăstirea Neamț a fost înzestrată cu unele danii.

Calitatea sa de co-ctitor al mănăstirii Putna, alături de Ștefan cel Mare, indică faptul că Teoctist a fost cel care l-a sfătuit pe domn să zidească această mănăstire. Sfințirea acestui locaș monahal a avut loc la 3 septembrie 1480, în ziua prăznuirii Sf. Cuv. Teoctist, fiind săvârșită chiar de către mitropolit, în fruntea unui sobor de ierarhi, preoți și diaconi.

Fig. 4: MĂNĂSTIREA PUTNA

Studiile recente au condus la concluzia că redactarea primului letopiseț moldovenesc s-a făcut tot la inițiativa și sub supravegherea mitropolitului Teoctist I. Acest document, astăzi pierdut, numit convențional *protograf*, a fost redactat în mediul Mitropoliei din Suceava și a servit ca izvor la redactarea letopisețelor ulterioare redactate în Moldova.

Tot pe seama mitropolitului Teoctist este pusă și trecerea mănăstirii Zografu sub patronajul lui Ștefan cel Mare. Această inițiativă își găsește explicația în dorința acestui mitropolit de neam bulgar de a asigura bunăstarea materială a acestei mănăstiri athonite care era o moștenire a Țaratului Asăneștilor.

Mitropolitul Teoctist a murit la 18 noiembrie 1478. După cum s-a arătat deja, el a fost înmormântat la mănăstirea Putna, în pridvorul bisericii. Deasupra mormântului său, Ștefan cel Mare a rânduit să fie așezată o lespede de piatră cu inscripția: „Binecinstitorul Domn al Țării Moldovei, Io Ștefan Voievod, fiul lui Bogdan Voievod, a împodobit mormântul acesta părintelui nostru, mitropolitul Sucevei, preasfințitul Kir Teoctist, care a și murit în anul 6986, luna noiembrie 18”.

Urmașul lui Teoctist I în fruntea Mitropoliei Moldovei a fost Gheorghe (1478-1508). Nu s-au păstrat foarte multe informații privitoare la tinerețea acestui mitropolit. Se presupune că el era român de neam și că a trăit, pentru o vreme, ca monah, într-una dintre mănăstirile din Moldova. Având în vedere alegerea sa în scaunul mitropolitan, este de presupus că Gheorghe provenea dintr-una dintre mănăstirile importante ale țării, poate Neamț, pe care o va fi și condus, pentru o vreme, ca egumen. Nu se știe dacă, înainte de alegerea sa ca mitropolit, Gheorghe a păstorit ca ierarh la Roman. Această posibilitate a fost luată în calcul de unii cercetători pe temeiul faptului că, după 1473, numele episcopului Tarasie al Romanului nu mai este menționat în niciun document.

Numele mitropolitului Gheorghe apare, pentru prima oară, într-un document din 20 septembrie 1479. Este vorba de un hrisov prin care se făcea un schimb de sate între

Mitropolie și mănăstirea Putna. Numele său și cele ale episcopilor Vasile al Romanului și Ioanichie al Rădăuților apar și în documentul de la 12 iulie 1499, care a consacrat tratatul de pace și alianță încheiat de Ștefan cel Mare cu regele Poloniei, Jan I Olbracht (1492-1501).

În timpul păstoriei mitropolitului Gheorghe, cu ajutorul lui Ștefan cel Mare, în Moldova au fost refăcute sau zidite din temelie numeroase mănăstiri și biserici. Una dintre mănăstirile zidite acum din temelie a fost Voroneț, sfințită în anul 1488. Fiind vorba de ctitorii domnești, târnosirea acestora trebuie să fi fost săvârșită chiar de mitropolitul țării.

Una dintre inițiativele demne de semnalat ale mitropolitului Gheorghe a fost și întemeierea unei școli de slavonie. Prin acest demers, el a sprijinit mișcarea culturală a țării.

Se presupune că mitropolitul Gheorghe a slujit în fruntea soborului de ierarhi, preoți și diaconi care a oficiat slujba de înmormântare a lui Ștefan cel Mare, la mănăstirea Putna, în anul 1504. Foarte probabil, tot el a fost cel care l-a uns ca domn pe Bogdan III cel Orb (1504-1517), fiul lui Ștefan cel Mare.

Mitropolitul Gheorghe I a murit la 1 aprilie 1508. Pe patul de moarte, el a îmbrăcat marea schimă monahală, primind numele de David.

SINODUL DE LA KONSTANZ (1414-1418)

În prima jumătate a secolului al XV-lea, au avut loc două evenimente importante pentru istoria Bisericii creștine. Este vorba despre conciliile de la Konstanz (1414-1418) și

Ferrara-Florența (1438-1439). Pe agenda celui dintâi s-au aflat trei mari probleme: 1. încheierea schismei papale, într-o vreme în care, în Occident, existau trei papi (la Roma, la Avignon și la Pisa); 2. condamnarea învățăturilor prereformatorilor John Wiclif și Jan Hus; 3. încercarea de unire a Bisericilor Romano-Catolică și Ortodoxă.

În legătură cu ultima temă, la sinod a participat și o delegație din Imperiul bizantin, din care făceau parte împăratul Manuil II Paleologul (1391-1425) și patriarhul ecumenic Iosif II (1416-1439).

În cazul cursului de față interesează faptul că, la acest sinod, au fost prezente și câte o delegație din Țara Românească și Moldova. Din notele informative păstrate ale sinodului reiese că cele două delegații românești erau formate în exclusivitate din mireni, reprezentanți ai boierilor și ai unor orașe din Țara Românească și Moldova. Din delegația Țării Românești a făcut parte un anume boier Thobermur (probabil Tugomir), iar din cea a Moldovei boierul Giorgius de Samusinis (Gheorghe din Sămușeni) și Stanislav Rotompan. Ceilalți membri ai delegației muntene proveneau din orașele Câmpulung (*Langnaw*), Argeș (*Ergx*), Chilia (*Kylo*), Severin (*Zürm*) și din alte orașe ale căror nume sunt atât de alterate, încât nu pot fi identificate. În ceea ce privește delegații orașelor din Moldova, ei proveneau de la Suceava, Roman, Iași, Hârlău, Bârlad, Moderland (?), Mayda (?), Herat (?), Mentz (?) și Molga (?). După cum se poate observa, și în acest caz, numele unora dintre orașe nu pot fi identificate.

Rolul membrilor celor două delegații românești în discutarea problemei unirii Bisericilor a fost, fără îndoială, unul secundar, întrucât ei erau mireni, iar nu clerici. Ca atare, despre acest conciliu se poate spune doar că este

prima participare românească la o conferință internațională, importanța ei pentru istoria Bisericii Române fiind redusă.

Fig. 5: REPREZENTAREA UNEIA DINTRE ȘEDINȚELE SINODULUI DE LA KONSTANZ (1414-1418)

Se presupune că, prin mijlocirea acestor delegații, domnii Mircea cel Bătrân (1386-1418) și Alexandru cel Bun, care domneau la acea vreme la sud și, respectiv, la răsărit de Carpați, au urmărit obținerea unui ajutor din partea creștinilor apuseni pentru oprirea expansiunii otomane.

SINODUL DE LA FERRARA-FLORENȚA (1438-1439)

Un ecou mult mai puternic în istoria Bisericii creștine, inclusiv a celei românești, a avut sinodul de la Ferrara-Florența. Și aici s-a discutat unirea celor două Biserici, din Apus și din Răsărit. Biserica Ortodoxă din Moldova a fost reprezentată de mitropolitul țării de la acea vreme, pe nume Damian. El era însoțit de logofătul Neagoe și de protopopul Constantin. Din partea Mitropoliei Ungrovlahiei nu a participat niciun reprezentant.

Numele mitropolitului Damian este menționat de cinci ori într-o istorie a acestui sinod (Sivestru Syropoulos, *Istoria Sinodului florentin din 1438-1439*). Din informațiile oferite în această lucrare, reiese că Damian, grec de neam, era ucenic al patriarhului ecumenic Iosif II. De altfel, acesta din urmă îl și ajutase să ajungă mitropolit al Moldovei.

În capitolele dedicate lucrărilor sinodale, Silvestru Syropoulos a amintit numele mitropolitului Damian în două locuri. Din pasajele respective reiese că Damian a luat parte la discuțiile legate de adaosul *Filioque* (Duhul Sfânt purcede și de la Fiul, nu doar de la Tatăl), pe care l-a respins, apărând învățătura ortodoxă. Cu toate acestea, la momentul semnării actului de unire (6 iulie 1439), mitropolitul Damian a semnat hotărârile sinodului, acceptând cele patru puncte florentine: 1. primatul papal (papa este capul întregii Biserici); 2. *Filioque*; 3. existența purgatoriului (un loc curățitor între rai și iad); 4. posibilitatea săvârșirii Sfintei Liturghii și cu azimă (pâine nedospită). Pe actul de unire se găsește și semnătura protopopului Constantin, sub forma: „protopopul Constantin și locțiitor al [mitropolitului] Moldovlahiei (ierarhul de la Roman)”. La rândul său,

logofătul Neagoe a semnat actul final de la Florența în numele voievodului Iliăș.

Fiind săvârșită din interese politice, iar nu din sinceritate, unirea de la Ferrara-Florența nu a avut efecte pe termen lung. Ea a fost respinsă, rând pe rând, de cele mai multe dintre Bisericile răsăritene. În anul 1450, la Constantinopol, s-a ținut un sinod care a respins unirea și l-a depus din scaunul patriarhal pe Grigorie III Mammas (1443-1450), adept al ei.

În cazul mitropolitului Damian al Moldovei, există știri, oferite de patriarhul Ghenadie II Scholarios (1454-1456), potrivit cărora el a revenit asupra iscăliturii sale, asemenea mitropoliților de la Vidin și Târnovo. De altfel, în timpul dezbaterilor publice din anul 1445, purtate la palatul Xylalas între susținătorii și potrivnicii Unirii cu Roma, mitropolitul Damian al Moldovei s-a situat de partea celor care respingeau deciziile florentine. La finalul acelor discuții, în august-noiembrie 1445, adversarii Unirii cu Roma i-au adresat împăratului bizantin Ioan VIII Paleologul (1425-1448) o scrisoare în care respingeau adaosul *Filioque* și explicarea purcederii Duhului Sfânt prin prepoziția *διά*. Între semnatarii acestui document apare și semătura mitropolitului Damian al Moldovei.

Potrivit lui Dimitrie Cantemir, Damian nu a mai revenit în Moldova. În cazul posibilei sale reveniri la Suceava, el nu și-a mai păstrat multă vreme scaunul. Un indiciu în acest sens este faptul că, în documentele interne, numele său nu mai apare niciodată. Din actul emis de împăratul Ioan VIII Paleologul privind mutarea în fruntea Mitropoliei Moldovei a lui Ioachim de Agathopolis, reiese că, la acea dată, 15 noiembrie 1447, mitropolitul Damian nu mai era în viață.

Așadar, la 15 noiembrie 1447, împăratul Ioan VIII Paleologul I-a mutat la conducerea Mitropoliei Moldovei pe mitropolitul grec Ioachim de Agathopolis (astăzi Ahtopol, în Bulgaria), un adept al unirii florentine. Acesta a încercat să-i convingă pe moldoveni să accepte hotărârile conciliului de la Florența ca pe o condiție a mântuirii lor. În cele din urmă, înainte de 16 aprilie 1454, Ioachim a fost alungat din scaun de către oponenții unirii cu Roma din Moldova.

Fig. 6: BULA PAPALA *LAETENTUR CAELI* (6 iulie 1439),
PRIN CARE A FOST PROCLAMATA UNIREA BISERICILOR LA FERRARA-
FLORENȚA

Potrivit lui Dimitrie Cantemir, alungarea sa a fost pusă la cale de partida antiunionistă, în fruntea căreia se afla viitorul mitropolit Teoctist I. Izgonit din Moldova, Ioachim s-a refugiat în Polonia. Acolo a acceptat unirea cu Biserica Romano-Catolică și, ulterior, a plecat la Roma.

În actele vremii, este menționat cu titlul de mitropolit și episcopul Calist al Romanului. Pe temeiul acestei evidențe, unii cercetători au presupus că, după încheierea păstoriei mitropolitului Damian, rămânând scaunul mitropolitan vacant, treburile Mitropoliei de la Suceava au fost conduse de ierarhul de la Roman.

EPISCOPIA ROMANULUI

La începutul domniei lui Alexandru cel Bun, în Moldova a fost înființat un nou scaun episcopal, cu sediul la Roman. Tradiția întemeierii acestui scaun bisericesc de către Alexandru cel Bun este menționată de Misail Călugărul în interpolarea sa la *Letopisețul* lui Grigore Ureche. După unii istorici (M. Păcurariu), acest eveniment a avut loc în jurul anului 1408.

Jurisdicția acestei noi episcopii se întindea peste partea de sud a țării, cunoscută sub numele de „Țara de Jos”. După moartea lui Alexandru cel Bun, fiii săi, Ștefan și Iliăș, după unele lupte pentru domnie, au împărțit Moldova în două. În baza acestui acord, încheiat în anul 1435, Iliăș a preluat controlul asupra nordului țării, iar Ștefan II pe cel al regiunilor din sud. Noua situație politică din Moldova a generat și schimbări în organizarea administrativ-bisericească. Din dorința de a spori prestigiul „țării” sale, în anul 1436, Ștefan II a obținut din partea Patriarhiei Ecumenice ridicarea Episcopiei Romanului la statutul de Mitropolie. Așa se explică pomenirea în unele documente a scaunului bisericesc de la Roman sub titulatura de „Mitropolia Țării de Jos” sau „Mitropolia din târgul Romanului”. Se presupune că această situație nu a putut

dura decât până în anul 1442, când a avut loc reunificarea Moldovei.

Primul episcop al Romanului cunoscut după nume este Calist. Numele său apare menționat într-un hrisov emis de Ștefan II (1434-1447), la 30 septembrie 1445. Prin acel act, domnul i-a dăruit mitropolitului un rob tătar. Anii exacti de păstorie ai episcopului Calist nu se cunosc. Se presupune că în 1451 el nu mai era în viață. La mănăstirea Neamț a fost descoperită o piatră de mormânt cu inscripția: „mormântul părintelui nostru mitropolitul chir Calist arhiepiscopul Moldovlahiei...”. Cercetătorii presupun că aceasta provine de la mormântul episcopului Calist al Romanului. Este posibil ca Neamțul să fi fost și mănăstirea sa de metanie din tinerețe și, probabil, cea pe care a condus-o ca egumen, înainte de a fi ales în scaunul de arhieru.

Unul dintre urmașii lui Calist în scaunul de la Roman, cunoscut după nume, a fost Tarasie. Numele său apare, pentru prima dată, într-un hrisov emis de Ștefan cel Mare la 13 august 1464. Tarasie este menționat, în calitate de membru al divanului domnesc, și în alte câteva documente redactate sub acest domn. De asemenea, el a făcut parte din soborul care, sub conducerea mitropolitului Teoctist I, a sfințit mănăstirea Putna, la 3 septembrie 1470. Tarasie este menționat pentru ultima dată la 14 octombrie 1473. Se presupune că la scurtă vreme după această dată el a trecut la cele veșnice.

Al treilea episcop de Roman din secolul al XV-lea cunoscut după nume este Vasile. Despre acesta se știe că a purtat corespondență cu mitropolitul Gherontie al Moscovei în anul 1484. Din corespondența purtată de cei doi s-a păstrat doar scrisoarea de răspuns a ierarhului de la Roman, care poartă data de 2 februarie 1484. Mitropolitul moscovit îi

ceruse părerea în problema direcției în care trebuie să se facă ocolirea la slujbele bisericești. Consultarea lui de către mitropolitul Gherontie dovedește că Vasile avea renumele unui ierarh cu temeinică cultură teologică.

Numele episcopului Vasile apare și în mai multe hrisoave de danie emise de Ștefan cel Mare și în tratatul de pace încheiat de acest domn cu Jan I Olbracht al Poloniei. El este atestat documentar, pentru ultima dată, la 31 august 1499. Se presupune că, la scurtă vreme după această dată, el a încetat din viață. Dovadă în acest sens este faptul că, în primele luni ale anului 1500, ca episcop al Romanului este atestat Teoctist.

EPISCOPIA RĂDĂUȚILOR

După cum s-a arătat în primul volum al acestui curs, Rădăuțiul pare a fi fost primul sediu al Mitropoliei Moldovei. Pe temeiul unui vechi pomelnic al Episcopiei Rădăuților, care cuprinde numele ierarhilor de aici, se crede că înainte de mitropolitul Iosif, la Rădăuți au păstorit doi ierarhi, Nicolae și Ștefan. Se crede că aceștia au păstorit în timpul domniei lui Bogdan I (1363-1367) și cea a lui Lațcu (1368-1375). Alte informații despre ei nu se cunosc.

După mutarea scaunului mitropolitan al țării la Suceava, în timpul păstoriei lui Iosif, la Rădăuți a rămas o episcopie de rând, sufragană a Mitropoliei Moldovei. Teritoriul de jurisdicție al acesteia era foarte restrâns. Într-un document emis de către Ștefan cel Mare sunt menționate 50 de parohii, din apropierea orașului. În plus, după înființarea Episcopiei de la Roman, scaunul de la Rădăuți, în ciuda vechimii sale mai mari, a avut un statut inferior.

Trebuie precizat și faptul că, până în anul 1472, episcopii de Rădăuți nu sunt menționați în sfatul domnesc.

Pe temeiul listei numelor de ierarhi expuse în amintitul pomelnic al Episcopiei de la Rădăuți, cercetătorii au presupus că, de-a lungul secolului al XV-lea, aici au păstorit patru ierarhi: Lavrentie, Grigorie, Sava și Ghelasie. Numele lor nu sunt menționate, însă, în niciun alt document.

Primul episcop al Rădăuților menționat în documentele interne ale țării este Ioanichie. Numele său apare, pentru prima dată, într-un hrisov emis de Ștefan cel Mare pe seama mănăstirii Putna, la 25 aprilie 1472. În anii următori, el este pomenit și în alte documente domnești, în pisania pietrei de mormânt a lui Lațcu Vodă, așezată de Ștefan cel Mare în anul 1480, precum și în documentul care a consfințit tratatul de alianță încheiat la 12 aprilie 1499 de același domn al Moldovei cu regele Jan I Olbracht al Poloniei. Ioanichie este menționat pentru ultima oară într-o însemnare de pe un *Minei* pe luna noiembrie. Aici se precizează faptul că respectiva carte a fost terminată de copiat de un anume preot Ignatie din Coțmani la 1 iunie 1504, „prin stăruința și binecuvântarea și dania arhiepiscopului de Rădăuți, chir Ioanichie”.

Episcopul Ioanichie a murit în anul 1504, fiind îngropat în pronaosul bisericii Sf. Nicolae din Rădăuți.

Bibliografie:

1. GEORGESCU, Ilie, „Un ierarh necunoscut al Moldovei: Calist arhiepiscopul și mitropolitul (1445-1447)”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXVII (1969), 5-6, pp. 563-572;
2. GONȚA, I. Alexandru, „Mitropolia și episcopiile ortodoxe moldovenești în secolul al XV-lea”, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XXXIV (1958), 1-2, pp. 21-36;

3. GOROVEI, S. Ștefan; SZÉKELY, Maria-Magdalena, «*Princeps omni laude maior*». *O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Centrul de cercetare și documnetare „Ștefan cel Mare” al mănăstirii Putna, vol. 1, Putna, 2005;
4. IVAN, Ioan, „Un ierarh moldovean cu numele de Calist înmormântat la mănăstirea Neamț”, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XLVI (1970), 1-2, pp. 66-75;
5. MUREȘAN, Dan-Ioan, „Isihasmul și prima etapă a rezistenței la deciziile Conciliului florentin în Moldova (1442-1447)”, în: *Studia Universitatis “Babeș-Bolyai”. Historia*, XLIV (1999), 1-2, pp. 3-57;
6. MUREȘAN, D.-I., „Patriarhia ecumenică și Ștefan cel Mare. Drumul sinuos de la surse la interpretare”, în MUNTEAN, M. Vasile (ed.), *În amintirea lui Alexandru Elian*, Timișoara, 2008, pp. 87-180;
7. MUREȘAN, D.-I., „Teoctist I și ungerea domnească a lui Ștefan cel Mare”, în ȚEICU, Dumitru; CÂNDEA, Ionel (eds), *Românii în Europa medievală (Între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, Ed. Istros, Brăila, 2008, pp. 303-416;
8. NĂSTUREL, Petre Ș., „Un témoignage byzantin sur la Métropole de Roman (Moldavie)”, în: *Revue des études roumaines*, XV (1975), pp. 198-202;
9. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, ²1991;
10. PILAT, Liviu, *Între Roma și Bizanț. Societate și putere în Moldova (secolele XIV-XVI)*, coll. *Historica*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2008;
11. PILAT, L., „Sihastrul Sava, Ștefan al II-lea și întemeierea Mitropoliei de Roman, în: *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXIII (2005), pp. 23-40;
12. PORCESCU, Scarlat, *Episcopia Romanului*, Episcopia Romanului și Hușilor, Roman, 1984;
13. VICOVAN, Ion, *Istoria Bisericii Ortodoxe*, vol. 1, Ed. Trinitas, Iași, 2002;
14. VICOVAN, I., „Preasfințitul Mitropolit Chir Theoctist I” (1453-1477) – «Pomăzuitorul» binecredinciosului voievod Ștefan cel Mare și Sfânt”, în: *Analele Științifice ale Universității*

„Alexandru Ioan Cuza” din Iași – Teologie, IX (2004), pp. 19-36.

MITROPOLIA UNGROVLAHIEI ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

În ciuda opresiunii tot mai accentuate exercitate de Imperiul Otoman asupra Țării Românești, primele două decenii ale secolului al XVI-lea au marcat o înviorare a vieții bisericești în teritoriile românești de la sud de Carpați. Acest progres s-a datorat lui Radu cel Mare (1495-1508) și Neagoe Basarab (1512-1521), voievozi care au susținut în mod activ cultura și arta în Țara Românească. De altfel, cel din urmă, datorită trăirii sale curate, a și fost canonizat de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în anul 2008, fiind prăznuit în ziua de 26 septembrie.

Fig. 7-8: RADU CEL MARE (1495-1508) ȘI SOȚIA SA [în stânga] ȘI NEAGOE BASARAB (1512-1521) ȘI FAMILIA SA

După această perioadă înfloritoare, de-a lungul deceniilor următoare, până la sfârșitul secolului al XVI-lea,

viața bisericească a avut de suferit din cauza instabilității politice din țară. Unii dintre ierarhii de la acea vreme, fie mitropoliți, fie chiar simpli episcopi, au avut păstoriri scurte, fiind schimbați deoarece nu erau socotiți oameni de încredere de către noii voievozi.

REORGANIZAREA BISERICII DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ DE CĂTRE PATRIARHUL NIFON II AL CONSTANTINOPOLULUI

La începutul domniei lui Radu cel Mare, Biserica din Țara Românească era dezorganizată. Cea de-a doua Mitropolie a țării, din părțile Severinului, își încetase existența de mai mult timp, iar mitropolitul țării de la acea vreme, Ilarion, probabil din cauza bătrâneții și a bolii, nu s-a putut implica în mod hotărâtor în îndreptarea stării de decădere. De altfel, la scurtă vreme, prin anul 1503, Ilarion a murit.

Din dorința de a remedia problemele legate de conducerea și administrația bisericească, Radu cel Mare l-a adus în Țara Românească pe fostul patriarh ecumenic Nifon II (1486-1488; 1497-1498; 1502). Acesta era în măsură să răspundă dorințelor domnitorului român, fiind un om cu experiență în problemele legate de administrarea și conducerea Bisericii.

Informații biografice despre patriarhul Nifon sunt expuse în lucrarea *Viața și traiul sfinției sale părintelui nostru Nifon, patriarhul Țarigradului*, scrisă de Gavriil Protul, protosul Sfântului Munte Athos. Aceasta este prima scriere istorico-agiografică despre care se știe că a fost scrisă pe teritoriul Țării Românești. În cuprinsul ei se spune

că patriarhul Nifon s-a născut în Peninsula Peloponez, din sudul Greciei continentale, cândva între anii 1435-1440. Tatăl său, Manuil, era de origine albaneză, iar mama sa, Maria, de origine greacă. Înainte de a se căsători, Manuil a slujit, pentru o vreme, la curtea despotului sârb Gheorghe (Đurađ) Branković (1427-1456).

Ca mirean, viitorul patriarh a purtat numele de Nicolae. În tinerețe a învățat carte grecească și slavonească de la unii dascăli. Ulterior, sub îndrumarea unuia dintre acești dascăli, el s-a călugărit sub numele de Nifon. La scurtă vreme de la acest moment, el a fost hirotonit ierodiacon de către mitropolitul Zaharia al cetății Narta (astăzi Nartë, în Albania).

Fig. 9: SF. NIFON AL CONSTANTINOPOLULUI

Împreună cu mitropolitul Zaharia, Nifon a mers la Kruja (astăzi Krujë, în Albania), la curtea conducătorului George Castriotul-Skanderbeg al Albaniei. Acolo, Nifon a fost hirotonit ieromonah de către episcopul cetății Kruja. Mai apoi, din cauza invaziei turcilor în Albania, Nifon și

Zaharia s-au refugiat la Ohrida (astăzi capitala Republicii Macedonia de Nord), așezându-se la mănăstirea Maicii Domnului din acest oraș. În urma vacantării scaunului de Ohrida, Zaharia a fost ales episcop al acestui oraș. La scurtă vreme, el a fost înlăturat, însă, din scaun și, ulterior, a murit. Aceasta l-a determinat pe Nifon să se retragă la Muntele Athos, la mănăstirile Cutlumuș și Vatoped, unde a locuit perioade scurte de timp.

În jurul anului 1483, Nifon a fost ales mitropolit al Tesalonicului, iar în ultimele luni ale anului 1486, după moartea patriarhului ecumenic Simeon I (1466; 1471-1475; 1482-1486), a fost mutat în scaunul de la Constantinopol. Ca patriarh ecumenic, el a păstorit în două rânduri perioade scurte de timp. La a treia sa alegere ca patriarh ecumenic, petrecută în anul 1502, Nifon a refuzat să mai ocupe scaunul constantinopolitan.

După a doua sa înlăturare din scaunul ecumenic, Nifon a fost trimis în exil la Adrianopol. Obținând aprobarea sultanului Baiazid II (1481-1512), Radu cel Mare l-a adus în Țara Românească. Se presupune că acest eveniment a avut loc în primăvara anului 1503. În felul acesta, Nifon a devenit primul patriarh ecumenic care a ajuns pe teritoriul țării noastre.

La scurtă vreme de la sosirea în Țara Românească, în cursul anului 1503, Nifon a convocat un sobor al țării în vederea stabilirii bunei rânduieli a Bisericii de aici. Adunarea a avut un caracter general, din ea făcând parte, alături de egumenii mănăstirilor și membri ai clerului bisericesc, și domnul, boierii și alți mireni de vază din Ungrovlahia. Întrucât în *Viața* sfântului nu este pomenit, cu prilejul descrierii acestui eveniment, niciun ierarh, cercetătorii au conchis că, la acea vreme, scaunul

mitropolitan al țării era încă vacant, după moartea lui Ilarion.

Așa cum reiese din scrierea lui Gavriil Protul, scopul principal al acestui sobor a fost „întocmirea tuturor obiceiurilor pre pravilă și pre așezământul hotorâtă ... ca să se îndrepteze toată țara de la arhieriei”. În vederea atingerii acestui deziderat, Nifon a organizat două noi scaune episcopale în țară. Deși numele acestor noi episcopii nu sunt menționate în amintita scriere, istoricii au presupus că este vorba de cele de la Râmnic și Buzău. O dovadă în acest sens este faptul că, după acest sobor, chiar în cursul secolului al XVI-lea, în documente apar și numele primilor episcopi cunoscuți ai acestor orașe.

La soborul convocat de el, Nifon i-a hirotonit și pe cei dintâi ierarhi ai nou createlor centre episcopale. Foarte probabil, unul dintre aceștia a fost Maxim Brancovici, viitorul mitropolit al Ungrovlahiei. Numele celui de-al doilea episcop rămâne necunoscut. De altfel, în *Viața sfântului Nifon* se precizează doar faptul că patriarhul i-a povățuit pe noii hirotoniți „cum vor paște oile cele cuvântătoare carele sunt date-și în seamă”.

Întemeindu-se pe faptul că Gavriil Protul nu pomenește nimic de alegerea și hirotonirea unui nou mitropolit, istoricii au considerat că Nifon și-a asumat calitatea de *proedros* (primat), ocupându-se el însuși de administrarea treburilor Mitropoliei Ungrovlahiei.

Șederea fostului patriarh ecumenic în Țara Românească nu a fost, însă, de lungă durată. În anul 1505, între el și domnitorul ungrovlah au apărut neînțelegeri. Ele au fost generate de faptul că Nifon a refuzat să aprobe căsătoria necanonică a surorii lui Radu cel Mare, pe nume Caplea, cu un boier moldovean, pe nume Bogdan, refugiat

în Țara Românească și care era căsătorit în Moldova. În aceste împrejurări, Nifon a revenit la Sfântul Munte, mai întâi la Vatoped, apoi la Dionisiu. În această din urmă mănăstire, el a murit la 11 august 1508.

În timpul neînțelegerilor sale cu domnul muntean, Nifon a fost sprijinit de Neagoe Basarab, urmașul lui Radu cel Mare în scaunul domnesc. Tot Neagoe Basarab a fost cel care, în anul 1515, la șapte ani de la moartea patriarhului și la trei ani de la cea a lui Radu cel Mare, a adus în Țara Românească osemintele lui Nifon, „ca să curățească și să tămăduiască greșeala Radului Vodă”. Rămășițele pământești ale patriarhului au fost primite cu mare fast și duse la mănăstirea Dealu, de lângă Târgoviște. Acolo ele au fost așezate deasupra mormântului lui Radu cel Mare, făcându-se toată noaptea rugăciuni pentru iertarea voievodului. Trupul patriarhului a fost așezat, apoi, într-un frumos chivot de argint și înapoiat la mănăstirea Dionisiu.

În anul 1517, cu prilejul sfințirii ctitoriei lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeș, a avut loc și canonizarea patriarhului Nifon. Prăznuirea sa anuală a fost stabilită pentru ziua de 11 august. Aceasta este prima trecere în rândul sfinților cunoscută pe teritoriul țării noastre.

Tot Neagoe Basarab a fost cel care a ridicat deasupra mormântului sfântului de la Muntele Athos un paraclis cu hramul acestuia. Ca semn de mulțumire, monahii de la Dionisiu i-au trimis în dar voievodului român capul sfântului și mâna sa dreaptă. Aceste sfinte moaște sunt păstrate astăzi în catedrala mitropolitană din Craiova.

MITROPOLITUL MAXIM BRANCOVICI (cca. 1507-1512)

După plecarea patriarhului Nifon II din Țara Românească, în fruntea Mitropoliei de la Argeș a fost ales Maxim Brancovici.

Fig. 10: SF. MITR. MAXIM BRANCOVICI (†18 ianuarie 1516)
(Mozaic mural de la mănăstirea Kruședol)

Maxim Brancovici era sârb de neam, trăgându-se din familia despoților Branković. El s-a născut în anul 1461, ca fiu al despotului Ștefan Branković (1458-1459) și al Anghelinei Comnen. Ca mirean, el a purtat numele de George (Ђорђе). În tinerețe, între anii 1486 și 1496, el a fost chiar despot al Serbiei. În anul 1497, părăsind viața politică, George s-a călugărit sub numele de Maxim. În același an, el a fost hirotonit ieromonah de către mitropolitul Calevit al Sofiei (†1503).

În anul 1502, după moartea fratelui său Jovan, Maxim s-a refugiat în Țara Românească împreună cu mama sa, Anghelina, din cauza năvălirii oștilor otomane în Serbia. Aici, ei au fost bine primiți de Radu cel Mare.

Se pare că Maxim a fost unul dintre participanții la soborul convocat de patriarhul Nifon după venirea acestuia în teritoriile românești din nordul Dunării. Istoricii presupun că el a fost unul dintre cei doi episcopi aleși atunci. În acest caz, hirotonia lui Maxim întru arhiereu trebuie să fi fost săvârșită de patriarhul Nifon împreună cu unul dintre ierarhii din sudul Dunării. Nu se cunoaște, însă, scaunul episcopal (Buzău sau Râmnic) în care Maxim a păstorit la acea vreme.

În timpul păstoririi sale ca episcop, în anul 1504, Maxim a mijlocit căsătoria nepotului lui Radu cel Mare, Pârvu, fiul Caplei, cu fata lui Dimitrie Iacsici, unul dintre conducătorii politici de la acea vreme ai sârbilor.

În anul 1507, la doi ani de la plecarea din Țara Românească a patriarhului Nifon, sau, poate, încă din 1505, Maxim a devenit mitropolit al Ungrovlahiei, cu sprijinul lui Radu cel Mare. În această calitate, el a pus capăt unei neînțelegeri apărute între Radu cel Mare și Bogdan III al Moldovei (1504-1517). Conflictul dintre cei doi domni români a izbucnit în luna octombrie a anului 1507, când Radu cel Mare l-a susținut pe Roman, un pretendent la tronul Moldovei. În fruntea unei oaste muntene, acesta din urmă a năvălit în Moldova, prădând ținutul Putnei. Drept răspuns, Bogdan III a trecut, la rândul său, cu oastea în Țara Românească, prădând regiunile de până la Buzău. Iminenta ciocnire militară dintre Radu cel Mare și Bogdan a fost înlăturată în urma intervenției hotărâte a mitropolitului sârb

Maxim. Acesta a reușit să-i împace pe cei doi, arătându-le, printre altele, „că sunt creștini și de o seminție”.

Prin anii 1507-1508, mitropolitul Maxim a făcut parte dintr-o solie trimisă de Radu cel Mare la regele Vladislav II al Ungariei (1471-1516) și la sașii din Ardeal. Scopul soliei a fost acela de a stabili relații de bună vecinătate între cele două state și de a asigura refugierea în Transilvania a domnitorului român în caz de pericol sau înlăturare a sa din scaun de către turci. Solia a fost încununată de succes. Drept garanție, Vladislav i-a dăruit domnitorului român domeniul Geoagiu de Jos (jud. Hunedoara), cu 19 sate în jurul său, pe care voievodul român îl putea folosi ca loc de refugiu.

După moartea lui Radu cel Mare și urcarea pe tronul Țării Românești a lui Mihnea cel Rău (1508-1510), mitropolitul Maxim a plănuit părăsirea Țării Românești. El se temea de pedepsirea sa de către noul domnitor pentru sprijinul pe care i-l acordase lui Radu cel Mare și contribuția la stabilirea relațiilor de bună vecinătate ale acestuia cu ungurii și cu sașii. Cu ajutorul boierilor țării, Maxim a reușit să-l determine pe Mihnea să-l trimită la Vladislav II pentru a-i aduce la cunoștință urcarea sa pe tronul Țării Românești. Ajuns la Buda, Maxim și-a împlinit cu succes misiunea, trimițându-i lui Mihnea diploma regală de recunoaștere. El nu s-a mai întors, însă, în țară, ci a plecat în teritoriul Serbiei neocupat de turci. Acolo, dobândind de la familia Iacsici un teren liniștit, numit Cruședol, a ridicat mănăstirea omonimă.

În a doua jumătate a anului 1512, după urcarea pe tronul Țării Românești a lui Neagoe Basarab, la rugămintele stăruitoare ale acestuia, Maxim a revenit în țară pentru o scurtă vizită. Cu aprobarea noului domnitor, el s-a întors,

însă, în Serbia. Acolo, în anul 1513, el a devenit mitropolit al Belgradului.

La 18 ianuarie 1516, mitropolitul Maxim a trecut la cele veșnice, fiind înmormântat la Cruședol, mănăstirea ctitorită de el. El a fost canonizat de Biserica Ortodoxă Sârbă, alături de alți membri ai familiei sale, fiind prăznuit la 18 ianuarie.

MITROPOLITUL MACARIE (cca. 1513-cca. 1521)

Următorul mitropolit al Ungrovlahiei a fost Macarie. Cel mai probabil, alegerea acestuia a avut loc în primăvara sau în vara anului 1513. La acea vreme, patriarhul ecumenic Pahomie I (1503-1504; 1504-1513) se afla în Țara Românească, la invitația domnitorului Neagoe Basarab. În *Viața Sfântului Nifon*, Gavriil Protul precizează faptul că Macarie a fost ales la inițiativa lui Neagoe Basarab, „cu blagoslovenia lui Pahomie, patriarhul Țarigradului [Constantinopolului]”.

Mitropolitul Macarie era originar din Muntenegru. Între anii 1492-1495, el a tipărit câteva cărți la Cetinje (astăzi în Muntenegru). Macarie învățase meșteșugul tiparului la Veneția. După ocuparea Muntenegrului de către otomani, Macarie s-a refugiat în Țara Românească. Cu sprijinul lui Radu cel Mare, el a inaugurat activitatea tipografică de pe teritoriul țării noastre. Între anii 1508 și 1512, ieromonahul Macarie a tipărit la mănăstirea Dealu trei cărți în limba slavonă: *Liturghierul* (1508), *Octoihul* (1510) și *Tetraevanghelul* (1512).

Fără îndoială, activitatea tipografică desfășurată pe teritoriul Țării Românești l-a făcut pe acest ieromonah

renumit între contemporanii săi de aici. Aceasta, alături de stăruințele soției lui Neagoe Basarab, doamna Milița, și recomandările lui Maxim Brancovici, ambii de origine sârbească, asemenea lui Macarie, au contribuit la alegerea celui din urmă ca mitropolit al Ungrovlahiei.

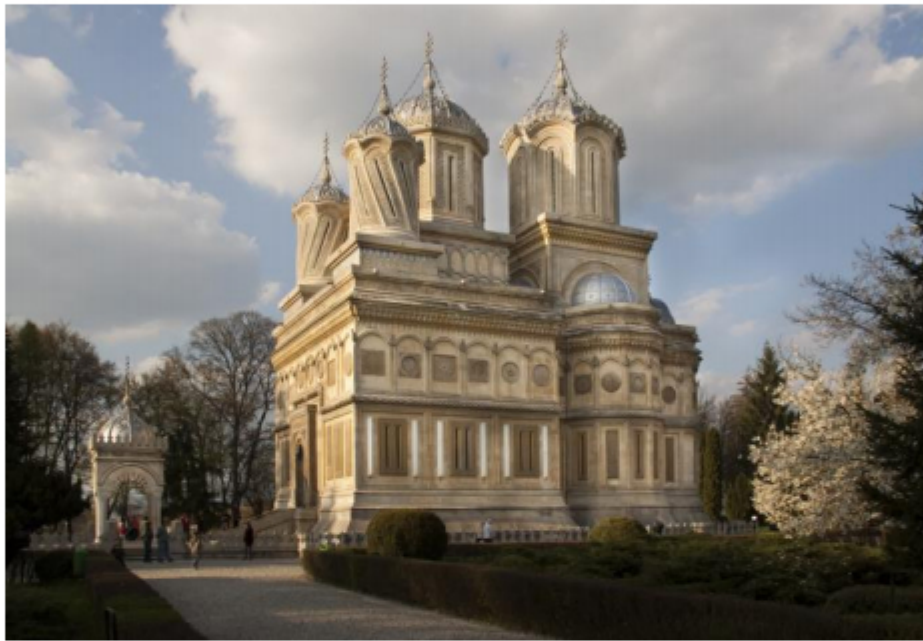

Fig. 11: BISERICA MĂNĂSTIRII CURTEA DE ARGES
[Ctitoria lui Neagoe Basarab]

După alegerea sa în scaunul mitropolitan, numele lui Macarie nu este menționat în niciunul dintre documentele păstrate referitoare la intervalul 1513-1517. Istoricii au presupus că în toți acești ani el s-a ocupat cu îndreptarea situației bisericești din țară, care decăzuse în timpul celor patru ani în care scaunul mitropolitan fusese vacant. Pe de altă parte, s-a presupus că Macarie a supravegheat îndeaproape și construirea bisericii *Înălțarea Domnului* din Târgoviște, care urma să devină noua catedrală mitropolitană a țării, și, probabil, mănăstirea de la Curtea de Argeș.

Numele mitropolitului Macarie este menționat de Gavriil Protul cu prilejul descrierii evenimentelor prilejuite de târnosirea mănăstirii Curtea de Argeș, la 15 august 1517. În acea zi, mitropolitul Macarie a participat la slujba de sfințire a ctitoriei lui Neagoe Basarab alături de patriarhul ecumenic Teolipt I (1513-1522) și de alți patru mitropoliți veniți în Țara Românească împreună cu acesta din urmă.

Fig. 12: CATEDRALA MITROPOLITANĂ DIN TÂRGOVIȘTE
[Ctitoria lui Neagoe Basarab]

După două zile, la 17 august 1517, mitropolitul Macarie și patriarhul Teolipt, alături de conducerea politică a țării, în frunte cu domnitorul Neagoe Basarab, au participat la sinodul la care s-a hotărât mutarea sediului mitropolitan al Ungrovlahiei de la Argeș la Târgoviște. La acea vreme, acest din urmă oraș era și capitala politică a țării. Această schimbare în administrația bisericească fusese

recomandată anterior de patriarhul Nifon, în timpul șederii sale în Țara Românească.

Tot Macarie a fost mitropolitul care, alături de domnitorul Neagoe Basarab și de restul reprezentanților bisericești și politici, a primit moaștele Sfântului Nifon, pe care le-a adus la mănăstirea Dealu, pentru iertarea păcatelor lui Radu cel Mare.

La 17 mai 1520, tot în timpul păstoriei mitropolitului Macarie, a avut loc și sfințirea noii catedrale mitropolitane din Târgoviște, neterminată, încă, la acea dată.

Mitropolitul Macarie s-a bucurat de o mare apreciere din partea domnitorului Neagoe Basarab. În *Învățăturile* acestuia din urmă adresate fiului său Teodosie, domnitorul a atașat și o *Carte către Vlădica Macarie*, în care și-a exprimat dragostea și prețuirea față de mitropolit.

Cercetătorii presupun că mitropolitul Macarie a supraviețuit cu puțin morții lui Neagoe Basarab (†15 septembrie 1521). Anul morții sale nu este menționat, însă, în niciunul dintre documentele păstrate, dar se presupune că el este tot 1521, ca și cel al domnitorului. De asemenea, nu este cunoscut mormântul său. Unii istorici consideră că el a fost îngropat în preajma catedralei mitropolitane din Târgoviște, de a cărei zidire se îngrijise îndeaproape.

SUCESORII MITROPOLITULUI MACARIE PÂNĂ LA JUMĂTATEA SECOLULUI AL XVI-LEA

După moartea lui Neagoe Basarab, situația internă a Țării Românești a fost afectată timp de mai bine de un deceniu de luptele pentru domnie. Această situație s-a repercutat și asupra situației bisericești. Până la jumătatea

secolului al XVI-lea, în documentele păstrate sunt menționate numele a cinci mitropoliți: Teodor, Ilarion, Mitrofan, Varlaam și Anania. Despre primii trei dintre aceștia, se cunosc puține informații.

Mitropolitul Teodor (*cca.* 1521-1523) este menționat în două hrisoave emise de Vladislav III (1523; 1524; 1525) pe seama mănăstirilor Tismana și Bistrița. Se presupune că păstoria sa a început la scurtă vreme după moartea lui Neagoe Basarab și s-a sfârșit înainte de 8 noiembrie 1523, când în fruntea Mitropoliei Ungrovlahiei este atestat documentar mitropolitul Ilarion.

Ilarion (*cca.* 1523-*cca.*1526) este menționat pentru prima dată în documente la 8 noiembrie 1523, într-un hrisov emis de domnitorul Radu IV (1523-1524). Unii cercetători au presupus că Ilarion fusese anterior egumen al mănăstirii Glavacioc, din județul Argeș. El a fost înlăturat din scaunul mitropolitan înainte de jumătatea anului 1526.

Urmașul său, mitropolitul Mitrofan (*cca.*1526-*cca.*1535), este atestat documentar pentru prima oară la 25 iunie 1526. În acea zi, el i-a trimis „județului Lucaci” din Brașov o scrisoare a fostei soții a lui Neagoe Basarab, Milița Despina. Din documentele păstrate, reiese că acest mitropolit a fost prețuit de domnitorul Vlad Vintilă de la Slatina (1532-1535). Se presupune că el și-a încheiat păstoria în primele luni ale anului 1535, când a murit.

După moartea lui Mitrofan, în scaunul mitropolitan a ajuns Varlaam (*cca.* 1535-1544). Se crede că acesta fusese unul dintre oamenii de încredere ai lui Neagoe Basarab. Încă din timpul vieții acestui domnitor, el se călugărise la mănăstirea Argeș. Ca mitropolit al țării, Mitrofan este atestat, pentru prima dată, la 10 aprilie 1535, în timpul domniei lui Vlad Vintilă.

Mitropolitul Varlaam și-a păstrat scaunul și după urcarea pe tronul țării a lui Radu Paisie (1534-1535; 1535-1536; 1536-1539; 1539-1544). Numele său apare în mai multe hrisoave emise de acest domnitor. El era menționat și în pisania (astăzi pierdută) cioplită cu prilejul terminării catedralei mitropolitane din Târgoviște de către Radu Paisie și fiul său Marco Voievod, în vara anului 1537, și în cea care marca terminarea bolniței mănăstirii Cozia, în anul 7051 (1542-1543).

Despre Varlaam se știe și faptul că, în anul 1538, l-a hirotonit întru arhieru, la Târgoviște, pe Petru, ruda episcopului Daniil de la Feleac.

În ultimul an al păstoriei sale, în Țara Românească a reînceput și activitatea tipografică, prin Dimitrie Liubavici (*a se vedea și mai jos*). În prefața primei cărți tipărite de acesta, *Molitfelnicul slavonesc*, se precizează faptul că începutul culegerii lucrării s-a petrecut „pe vremea Preasfințitului mitropolit al Ungrovlahiei chir Varlaam”.

Se presupune că mitropolitul Varlaam și-a sfârșit păstoria în ultimele luni ale anului 1544.

Urmașul său în scaunul mitropolitan a fost Anania (1544-1558; †1580). Acesta era român de neam, foarte probabil, o rudă a lui Neagoe Basarab. Se presupune că el s-a născut în jurul anului 1500, undeva în județul Dâmbovița.

La 17 septembrie 1543, Anania este atestat ca episcop al Buzăului. Unii cercetători presupun că alegerea sa în acest scaun episcopal s-a făcut cu sprijinul fiicei lui Neagoe Basarab, Ruxandra, care, în anul 1541, se căsătorise cu domnitorul Radu Paisie. În toamna anului 1544, Anania a fost transferat în scaunul mitropolitan de la Târgoviște, în urma morții mitropolitului Varlaam.

Din cauza tulburărilor politice, păstoria lui Anania ca mitropolit a fost una agitată. În această calitate, el este menționat, pentru prima dată, în prefața *Molitfelnicului slavon* din 10 ianuarie 1545, unde se precizează faptul că „[s-a] sfârșit [această carte] în vremea preasfințitului mitropolit al Valahiei, chiar Anania”. La scurtă vreme, însă, Radu Paisie a fost mazilit și domnia i-a revenit lui Mircea Ciobanul (1545-1552; 1553-1554; 1557-1559), care a început prigoana împotriva celor pe care îi considera adversari ai săi. În aceste condiții, mitropolitul Anania s-a refugiat în Ardeal, alături de doamna Milița Despina și de unii dintre boieri.

După urcarea pe tronul țării a lui Pătrașcu cel Bun (1554-1557), Anania s-a întors în țară. Numele său este menționat în cinci dintre hrisoavele păstrate emise de noul domnitor.

În anul 1556, vlădica Anania a trecut din nou în Ardeal, de data aceasta pentru a aduce în țară trupul neînsuflețit al doamnei Milița Despina, care fusese răpusă de ciumă la Sibiu. Tot el a fost cel care a înmormântat-o pe aceasta la mănăstirea de la Curtea de Argeș, ctitoria tatălui ei.

La îndemnul mitropolitului Anania, la 8 iunie 1557, Pătrașcu Vodă a dat la tipar un *Triod-Penticostar*, la tipografia diaconului Coresi de la Târgoviște. Cartea a fost terminată la 1 iulie 1558, în timpul celei de a treia domnii a lui Mircea Ciobanul. La acea vreme, mitropolitul Anania se afla din nou în pribegie în Ardeal. În timpul acestui refugiu, el a pierdut scaunul mitropolitan, în locul său Mircea Ciobanul ridicându-l pe Efrem.

După încheierea domniei lui Mircea Ciobanul, Anania a revenit în țară. În anul 1564, el se afla în

București, unde a dat un înscris în care arăta lucrările pe care le săvârșise la mănăstirea Argeș și bunurile cu care înzestrase acest locaș monahal. El este atestat în țară și în următorii ani.

Înainte de luna septembrie a anului 1580, Anania a îmbrăcat marea schimă monahală, sub numele de Antonie. Înainte de sfârșitul aceluiași an, el a trecut la cele veșnice, fiind înmormântat în Mitropolia din Târgoviște.

MITROPOLIȚII UNGROVLAHIEI DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA

Primul mitropolit din a doua jumătate a secolului al XVI-lea este Efrem (*cca.* 1558-1566). El a dobândit scaunul mitropolitan cu sprijinul lui Mircea Ciobanul, în urma plecării din țară a mitropolitului Anania.

În mod cert, Efrem ocupa deja scaunul mitropolitan la 17 septembrie 1559, când este pomenit ca „arhimitropolit”, într-un hrisov emis pe seama Mitropoliei din Târgoviște de către Mircea Ciobanul. În același an, numele mitropolitului Efrem este menționat și în prefața cărții *Întrebare creștinească*, tipărită de diaconul Coresi la Brașov.

Între anii 1560 și 1562, numele lui Efrem apare în patru documente emise de domnitorul Petru cel Tânăr (1559-1568). Se presupune că, în anul 1564, vlădica Efrem a participat în București, alături de patriarhul ecumenic Ioasaf II (1556-1565), la slujba de cununie oficiată uneia dintre fiicele doamnei Chiajna cu Stamate, nepotul patriarhului.

Înainte de 27 august 1566, Efrem a fost scos din scaun, din motive rămase necunoscute. El a mai trăit mult

timp, apărând în documente ca „proinmitropolit” (fost mitropolit). Numele său este atestat pentru ultima dată la 10 august 1582. Se presupune că, după scurtă vreme, el a murit, locul înmormântării nefiind cunoscut.

Urmașul în scaun al lui Efrem a fost Daniil (cca. 1566-cca. 1568). Acesta este pomenit într-un hrisov emis de domnitorul Petru cel Tânăr, la 27 august 1566, pe seama Mitropoliei din Târgoviște. Alte informații despre Daniil nu se cunosc.

Lui Daniil i-a urmat în scaunul mitropolitan Eftimie (1568-1576). Numele acestuia este menționat pentru prima dată într-un document din 8 septembrie 1568. Este vorba de un hrisov emis de Alexandru Vodă (1568-1577) pe seama Mitropoliei din Târgoviște și a „preasfințitului mitropolit chir vlădica Eftimie”. El este pomenit și în prefața cărții *Sbornicul slavonesc*, tipărită de diaconul Coresi la Brașov, la 6 decembrie 1568.

Mitropolitul Eftimie este pomenit și în mai multe hrisoave domnești emise între anii 1569 și 1575. De asemenea, el mai este menționat și în pisană mănăstirii Cobia (jud. Dâmbovița), care poartă data de septembrie 1571, și într-o altă lucrare a diaconului Coresi, *Octoihul slavonesc*, tipărită la Brașov, în anul 1574.

Într-un document emis de Alexandru Vodă la 30 decembrie 1576, el este amintit ca „răposatul părintele nostru chiar Eftimie vlădica”. Aceasta dovedește că, la acea vreme, mitropolitul ungrovlah trecuse la cele veșnice. Nu se cunosc, însă, data morții și locul înmormântării sale.

Trebuie precizat și faptul că mitropolitul Eftimie este primul mitropolit al Ungrovlahiei al cărui chip s-a păstrat. El este zugrăvit pe unul dintre pereții bisericii din satul Olteni (com. Bujoreni, jud. Vâlcea).

Fig. 13-14: MITROPOLIȚII EFTIMIE (1568-1576) [în stânga] și MIHAIL I (1586-1589) [Reprezentări din biserica Sf. Nicolae din satul Olteni (com. Bujoreni, jud. Vâlcea)]*

Urmașul mitropolitului Eftimie, Serafim (1576-1586), este atestat pentru prima dată ca mitropolit în același document emis la 30 decembrie 1576. În acea zi, el a participat la un proces judecat de Alexandru Vodă. În anul următor, 1577, numele său este pomenit în postfața *Psaltirii slavone*, tipărită de diaconul Coresi.

Mitropolitul Serafim apare cu regularitate în documentele emise între anii 1577 și 1585 de domnitorul

* Mulțumesc și pe această cale preotului Georgian Staicu de la biserica Sf. Nicolae din satul Olteni, care, cu mare amabilitate, ne-a pus la dispoziție aceste fotografii.

Mihnea Turcitul (1574-1577; 1585-1591). Se știe, apoi, și faptul că același domnitor l-a trimis într-o solie la sașii din Brașov.

Mitropolitul Serafim a fost cel care le-a pus la dispoziție diaconului Coresi și colaboratorilor săi versiunea slavonă a lucrării *Evanghelia cu învățătură*. Cartea a fost tradusă în limba română de către preoții Mihai și Iane de la biserica Șcheilor din Brașov și tipărită de diaconul Coresi la 28 iunie 1581.

Mitropolitul Serafim și-a continuat păstoria și sub Petru Cercel (1583-1585), adversarul lui Mihnea Turcitul. După revenirea pe tronul țării a acestuia din urmă, fiind bănuț, probabil, că trecuse de partea lui Petru Cercel, mitropolitul Serafim a fost alungat din scaun. Se presupune că evenimentul s-a petrecut în prima parte a anului 1586. Din acel moment, el s-a retras la mănăstirea Snagov, unde s-a ocupat cu renovarea paraclisului *Buna Vestire* și a chiliilor mănăstirii. În cursul anului 1590, fostul mitropolit a trecut la cele veșnice, fiind înmormântat în biserica mare a mănăstirii Snagov.

Următorul mitropolit al Ungrovlahiei a fost Mihail I (1586-1589). Despre acesta s-a presupus că era vâlcean și că a fost călugărit la mănăstirea Cozia. El se trăgea dintr-o familie înstărită. Pentru o vreme, înainte de 9 ianuarie 1576, Mihail a păstorit ca episcop la Râmnic, unde s-a dovedit a fi un bun gospodar.

După alungarea lui Serafim din scaunul mitropolitan, Mihnea Turcitul, revenit la domnie, l-a trimis pe Mihail la Constantinopol, unde, patriarhul ecumenic de la acea vreme, Theolept II (1585-1586), l-a numit mitropolit al Ungrovlahiei.

Mihail este menționat ca mitropolit în trei documente din anii 1586 și 1587. Foarte probabil, el a fost cel care i-a primit pe patriarhii ecumenici Pahomie II (1584-1585) și Ieremia II Tranos (1572-1579; 1580-1584; 1587-1595), care au vizitat Țara Românească în timpul celei de a doua domnii a lui Mihnea Turcitul. Pe Pahomie II l-a primit în calitate de episcop la Râmnic, scaunul mitropolitan fiind vacant la acea vreme.

Se crede că, spre sfârșitul anului 1589, mitropolitul Mihail, înaintat în vârstă, s-a retras din scaun. El a murit după aproximativ doi ani. Locul înmormântării sale nu se cunoaște.

Mitropolitul Nichifor (*cca.* 1589-*cca.* 1593), următorul întâistătător al Bisericii din Țara Românească, se trăgea din părțile Buzăului, după cum se pare. Ca mirean, el a purtat numele de Vasile. Se crede că mănăstirea sa de metanie a fost Izvorani (jud. Buzău). Începutul păstoriei sale ca mitropolit a fost datat de cercetători în ultima parte a anului 1589.

Păstoria lui Nichifor a coincis cu o perioadă foarte tulbure pentru țară. La conducerea Țării Românești s-au succedat patru domnitori într-un interval de doar doi ani și jumătate. În acest context istoric, numele mitropolitului apare în doar două documente, unul emis în 1590, altul în 1592. Din acest motiv, evaluarea păstoriei sale este imposibilă.

Spre sfârșitul anului 1593, odată cu stabilirea pe tronul țării a lui Mihai Viteazul (1593-1600), mitropolitul Nichifor a fost înlăturat din scaun. El a mai trăit până spre sfârșitul primului sfert al secolului al XVII-lea. Ultima parte a vieții și-a petrecut-o la mănăstirea Izvorani.

În primii doi ani de domnie ai lui Mihai Viteazul, scaunul mitropolitan al Ungrovlahiei a fost ocupat de Mihail II (cca. 1593-cca. 1594). Despre acesta nu se cunoaște nicio informație. Numele său este menționat doar în două documente emise în acei ani. Se presupune că el a fost înlăturat din scaun de marele voievod întrucât nu îi inspira prea mare încredere.

Ultimul și, în același timp, cel mai renumit mitropolit din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, a fost Eftimie II (cca. 1594-1603). Informațiile mai bogate privitoare la acesta se datorează atât păstoriei sale mai îndelungate, cât și faptului că el a cărmuit Mitropolia Ungrovlahiei sub Mihai Viteazul.

Eftimie era român de neam, originar, cel mai probabil, din partea de nord-vest a Munteniei. Pe teritoriul județelor actuale Dâmbovița și Argeș, el a avut mai multe proprietăți și, tot acolo, sunt atestate câteva dintre rudele sale apropiate.

Se presupune că, înainte de fi ridicat în scaunul mitropolitan, Eftimie a fost stareț la mănăstirea Cozia. Mitropolit al țării a ajuns în toamna anului 1594, cu sprijinul lui Mihai Viteazul. Din cauza relațiilor tensionate de la acea vreme dintre acest domnitor și Înalta Poartă, care făceau imposibile legăturile Ungrovlahiei cu Patriarhia ecumenică, recunoașterea sa ca mitropolit de către patriarhul constantinopolitan a avut loc abia în anul 1597.

Mitropolitul Eftimie a fost unul dintre oamenii de încredere ai lui Mihai Viteazul. Aceasta se poate deduce din recunoașterea de către domnitor a dreptului de proprietate a mitropolitului asupra unor moșii, din trimiterea acestuia în solii peste hotare, din prezența sa în divanul țării și la tratativele diplomatice în care Mihai Viteazul a fost implicat

în mod nemijlocit sau din atestarea sa ca sfătuitor al voievodului.

În prima jumătate a anului 1595, Eftimie a fost trimis la Bălgrad (Alba Iulia), alături de episcopii de Râmnic și Buzău și de unii boieri, pentru a încheia o înțelegere împotriva turcilor cu Sigismund Báthory al Ardealului. Printr-una dintre prevederile tratatului, delegația munteană a obținut recunoașterea jurisdicției „arhiepiscopului” din Târgoviște asupra tuturor bisericilor românești din Ardeal.

Trei ani mai târziu, în 1598, la încheierea tratatului dintre solii împăratului Rudolf II și Mihai Viteazul, petrecută la mănăstirea Dealu, din delegația Țării Românești a făcut parte și mitropolitul Eftimie. În ziua de 9 iunie a aceluși an, la semnarea documentului, vlădica Eftimie, alături de restul semnatarilor documentului, a depus jurământul de credință față de împărat.

În anul următor, 1599, la 26 iunie, împreună cu domnul și boierii, mitropolitul Eftimie a depus jurământ de credință față de Andrei Báthory (1589-1599), noul conducător al Ardealului, în conformitate cu prevederile tratatului din 1595.

În planul vieții bisericești, despre mitropolitul Eftimie se știe faptul că, în anul 1596, a convocat la Târgoviște un sobor la care a fost alcătuit un așezământ pentru cârmuirea canonică a mănăstirilor din țară. Prin aceasta s-a dorit eliminarea neorânduielilor sesizate la unele mănăstiri. Din corespondența pe care Eftimie a purtat-o cu Meletie Pigas, la acea vreme locțiitor de patriarh la Constantinopol, reies și preocupările teologice ale mitropolitului român. Eftimie i-a cerut aceluia o *Biblie* și un *Nomocanon*, cea dintâi carte fiindu-i trimisă la scurtă vreme.

Mitropolitul Eftimie s-a îngrijit și de realizarea unei ferecături de argint, comandate și plătite de Mihai Viteazul și a soției sale, doamna Stanca, pentru mâna Sfântului Nicolae. Această ferecătură, cu sfintele moaște, se păstrează astăzi la biserica Sfântul Gheorghe-Nou din București.

După înlăturarea de la conducerea Țării Românești a lui Mihai Viteazul, tronul a fost ocupat, pentru scurtă vreme, de Simion Movilă (1601-1602). La momentul înlăturării acestuia de pe tron și plecarea sa în Moldova, în luna august a anului 1602, mitropolitul Eftimie l-a urmat, alături de alți boieri munteni.

Noul domnitor, Radu Șerban (1602-1611), a așteptat întoarcerea în țară a lui Eftimie timp de mai bine de un an. În cele din urmă, el a dispus alegerea unui nou mitropolit. Acesta a fost episcopul Buzăului de la acea vreme, pe nume Luca.

Eftimie a stat în pribegie timp de doi ani. În acea perioadă, împreună cu boierii munteni refugiați, el a făcut demersuri pe lângă regele Poloniei și comisarii imperiali din Ardeal pentru a sprijini revenirea la conducerea Țării Românești a lui Simion Movilă. În cele din urmă, înțelegând că domnia lui Radu Șerban este statornică, Eftimie s-a întors în țară. Numele său este menționat, pentru ultima oară, într-un document din anii 1604-1609. Se crede că, la scurtă vreme de la emiterea acestui document, el a trecut la cele veșnice. Nu sunt cunoscute, însă, data morții și locul îngropării sale.

EPISCOPIA RÂMNICULUI

După cum s-a arătat deja, în *Viața Sfântului Nifon*, Gavriil Protul amintește hirotonirea a doi noi ierarhi pentru Țara Românească la soborul desfășurat în anul 1503. Numele scaunelor bisericești pentru care aceia au fost hirotoniți nu sunt menționate. Având în vedere, însă, organizarea ierarhiei bisericești din cadrul Mitropoliei Ugrovlahiei în perioada de timp ce a urmat, cei mai mulți istorici au conchis că este vorba de Episcopiile de la Râmnic și Buzău.

Episcopia Râmnicului își întindea jurisdicția peste teritoriile din dreapta Oltului, reședința ei fiind orașul Râmnic. După unii cercetători, primul episcop de aici a fost Maxim Brancovici, cel devenit mitropolit al Ungrovlahiei după plecarea din țară a fostului patriarh Nifon. Scurta sa posibilă păstorie la Râmnic nu este atestată, însă, de nicio informație documentară.

După alți istorici, episcop la Râmnic, în locul lui Maxim Brancovici, ar fi fost Ilarion, cel care a devenit în 1523 mitropolit al Ungrovlahiei.

Primul episcop sigur atestat în fruntea acestui scaun bisericesc este Leontie. Numele său este menționat într-un hrisov de danie emis de voievodul Vlad Vintilă (1532-1535). La data emiterii aceluia document, 1 aprilie 1535, Leontie apare ca fost episcop al Râmnicului, într-o vreme în care în acest scaun păstorea Paisie.

Despre un alt episcop de Râmnic, al cărui nume a rămas necunoscut, se știe că a murit la București în timpul unui masacru ordonat de Mircea Ciobanul (1545-1552; 1553-1554; 1557-1559), la 3 martie 1558.

Următorii ierarhi de la Râmnic au fost Eftimie (*cca.* 1559-1568), Mihail (*cca.* 1568-1586) și Efrem (1586-*cca.*1591). Primii doi au fost aleși, apoi, mitropoliți ai Ungrovlahiei.

Ultimul ierarh de la Râmnic din secolul al XVI-lea a fost Teofil I (*cca.* 1591- *cca.* 1601). Acesta a fost unul dintre oamenii de încredere ai lui Mihai Viteazul. În luna mai a anului 1595, el făcut parte din delegația Țării Românești care a negociat, la Alba Iulia, încheierea unei alianțe cu Sigismund Báthory. Într-unul dintre hrisoavele emise de Mihai Viteazul, el este pomenit ca „preasfințitul arhiepiscop chir Teofil al Râmnicului”.

EPISCOPIA BUZĂULUI

Nici numele primului episcop al Buzăului nu este cunoscut cu certitudine. Un posibil candidat ar putea fi un anume „arhiepiscop Dositei”, al cărui nume este trecut într-un pomelnic de la proscomidiarul bisericeții rupestre Agatonul Nou din Munții Buzăului.

Primul episcop de Buzău sigur atestat documentar – la 8 septembrie 1525 – este Paisie (*cca.* 1525-1543). Din documentele păstrate reiese că una dintre prioritățile acestuia a fost înzestrarea materială a de curând createi Episcopii.

Urmașul său în scaun a fost Anania. Într-un document emis de Radu Paisie (1534-1535; 1535-1536; 1536-1539; 1539-1544) în ultima sa domnie, la 17 septembrie 1543, este pomenit numele acestui ierarh, precum și întinderea jurisdicțională a eparhiei sale. În cazul acesteia din urmă, este vorba de județele Buzău, Râmnicu

Sărat, Brăila și Săcuieni, cu întinderea lor de la acea vreme. În anul 1544, Anania a fost ales mitropolit al Ungrovlahiei.

Fig. 15: JUDEȚELE ȚĂRII ROMÂNEȘTI ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

După Anania, în documentele vremii mai sunt amintiți ca episcopi ai Buzăului Ieremia (*cca.* 1550-*cca.* 1558), Ilarion (*cca.* 1558-*cca.* 1568) și Atanasie (*cca.* 1568-1583). Numele celui din urmă este menționat în mai multe hrisoave domnești de danie către Episcopia Buzăului. Din acestea, reiese că, în timpul păstoriei sale, situația materială a Episcopiei s-a îmbunătățit semnificativ.

Ultimul și, în același timp, cel mai de seamă episcop al Buzăului din secolul al XVI-lea a fost Luca din Cipru. Numele său este pomenit pentru prima oară ca episcop aici la 10 septembrie 1583 sau 1584. Este vorba de un hrisov domnesc în care Petru Cercel (1583-1585) îi întărea acestuia drepturile episcopale. Ele priveau îndrumarea morală a credincioșilor, precum judecarea celor care nu respectau cele patru posturi mari, sau a celor care trăiau în concubinaj

sau încheiau căsătorii necanonice. Tot în timpul său, a sporit în mod semnificativ și averea Episcopiei.

În toamna anului 1602, episcopul Luca din Cipru a fost ales mitropolit al Țării Românești.

BIBLIOGRAFIE:

1. BULAT, T.-G., „Episcopia Buzăului. Titularii ei din secolul XVI”, în: *Glasul Bisericii*, XXIX (1970), 7-8, pp. 759-772;
2. COCORA, Gabriel, *Episcopia Buzăului, o vatră de spiritualitate și simțire românească*, Buzău, 1986;
3. GAVRIIL PROTUL, *Viața și traiul Sfântului Nifon Patriarhul Constantinopolului*, SIMEDREA, Tit (ed.), București, 1937;
4. NĂSTUREL, Petre Ș., „Radu Vodă le Grand et le patriarche de Constantinople Joachim Ier”, în: *Annals of the Academy of Romanian Scientists. Series on History and Archaeology*, II (2010), 1, pp. 57-66;
5. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, ²1991;
6. RUNCIMAN, Steven, *The Great Church in Captivity: A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*, Cambridge University Press, Londra, 1985;
7. SACERDOȚEANU, Aurelian, *Predosloviile cărților românești*, vol. I, Ed. Librăria universitară, București, 1938;
8. ȘERBĂNESCU, N., *Opera istorică*, vol. I, CĂȚOI, Mihai-Ovidiu (ed.), Ed. Basilica, București, 2015;
9. VERGATTI, Radu-Ștefan, „Le règne de Radu le Grand”, în ROTARU, Florin (ed.), *Lucrările Simpozionului internațional Cartea. România. Europa. Ediția I, 20-23 septembrie 2008. 500 de ani de la prima carte tipărită pe teritoriul României*, Ed. Biblioteca Bucureștilor, București, 2009, pp. 161–176;
10. VERGATTI, R.-Ș., „Radu le Grand – Un voïvode Valaque méconnu”, în: *Annals of the Academy of Romanian Scientists. Series on History and Archaeology*, 2/1 (2010), pp. 21-28;
11. ZABOLOTNAIA, Lilia, „Câteva precizări despre dinastia Branković”, în: *Tyragetia*, IV (2010), 2, pp. 115-122.

MITROPOLIA MOLDOVEI ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

Spre deosebire de Țara Românească, unde, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, viața bisericească a cunoscut o perioadă de înflorire datorită domniilor lui Radu cel Mare (1495-1508) și Neagoe Basarab (1512-1521), în Moldova, secolul al XVI-lea este considerat o perioadă de declin, mai ales în a doua sa jumătate. Această stare de fapt a fost generată, în principal, de luptele pentru domnie, ale căror consecințe negative au fost agravate de supunerea țării față de Imperiul otoman.

Instabilitatea politică s-a repercutat și asupra vieții bisericești. Unii dintre ierarhii de la Suceava, Roman și Rădăuți au fost înlăturați din scaun de noii voievozi care doreau să-și consolideze domnia numind în pozițiile cheie ale țării oameni de încredere. În plus, din cauza lipsei de informații documentare, anii de păstorire ai ierarhilor nu pot fi stabiliți cu precizie, iar împlinirile lor sunt necunoscute.

În primul sfert al secolului al XVI-lea, scaunul mitropolitan al Moldovei a fost ocupat de **Teoctist II (1508-1528)**, urmașul mitropolitului Gheorghe (†1 aprilie 1508). Despre viața și activitatea mitropolitului Teoctist II s-au păstrat mai multe știri datorită episcopului Macarie al Romanului, ucenicul său, care l-a pomenit în *Cronica* slavonă scrisă de el. În acest document, se precizează faptul că Teoctist II a fost tuns în monahism în tinerețe la mănăstirea Neamț. La acea vreme, acest locaș monahal era și un important centru cultural al țării. Foarte probabil, viitorul mitropolit a dobândit acolo o aleasă pregătire cărturărească. De altfel, cronicarul Macarie l-a caracterizat

pe Teoctist drept „bărbat ca nimeni altul, învățătorul Moldovei”, confirmând, prin aceste cuvinte, educația aleasă a acestuia. Probabil că datorită acestei pregătiri cărturărești, dar și trăirii sale curate, Teoctist a fost ales stareț al mănăstirii Neamț, o funcție pe care a deținut-o timp de 17 ani.

Fig. 16: BISERICA ÎNĂLȚAREA DOMNULUI
DE LA MĂNĂSTIREA NEAMȚ

În anul 1497, în timpul în care Teoctist era egumen la Neamț, Ștefan cel Mare (1457-1504) a ctitorit acolo biserica Înălțarea Domnului, care se păstrează până în ziua de astăzi.

În anul 1500, la moartea episcopului Vasile al Romanului, Teoctist i-a urmat acestuia la conducerea Episcopiei, pe care a păstorit-o timp de opt ani – 1500-1508. Apoi, după vacantarea scaunului mitropolitan în urma retragerii mitropolitului Gheorghe, Teoctist a fost ales nou

conducător al Bisericii din Moldova. El a păstorit ca mitropolit timp de 22 de ani, până la moartea sa.

Păstoria mitropolitului Teoctist nu a fost afectată de schimbările de domnie. La momentul alegerii sale ca mitropolit, domn al Moldovei era Bogdan III (1504-1517), fiul lui Ștefan cel Mare. Teoctist a fost cel care l-a uns (pomăzuit) ca domnitor pe urmașul acestuia, Ștefăniță Vodă (1517-1527), și, ulterior, pe Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546).

Fig. 17: BISERICA SF. GHEORGHE
DE LA MĂNĂSTIREA SF. IOAN CEL NOU DIN SUCEAVA

La 6 noiembrie 1522, mitropolitul Teoctist a târnosit noua catedrală mitropolitană din Suceava, cu hramul Sf. M. Mc. Gheorghe, ridicată în incinta mănăstirii Sf. Ioan cel Nou din același oraș. Construirea acestui locaș de rugăciune fusese demarată de voievodul Bogdan III și terminată de fiul său, Ștefăniță Vodă. Numele mitropolitului este pomenit în

pisania bisericii, iar chipul său este zugrăvit în interiorul acesteia.

Numele mitropolitului Teoctist apare pe mai multe documente interne din vremea sa. Este vorba, pe de o parte, de un *Tipic* și o *Psaltire* copiate în limba slavonă la cererea sa. În alte cazuri, este vorba de hrisoave de danii emise de domnia țării de la acea vreme și de un act de donație făcut de mitropolit însuși.

Mitropolitul Teoctist II a murit la 15 ianuarie 1528. Cu puțin înainte de trecerea sa la cele veșnice, după obiceiul destul de răspândit la acea vreme, el a îmbrăcat marea schimă monahală, sub numele de Teodor. Mormântul său se află la Neamț, mănăstirea sa de metanie.

Lui Teoctist II i-a urmat **Calistrat (1528-cca. 1530)**. Despre acesta se știe doar faptul că, în anul 1529, voievodul Petru Rareș l-a trimis într-o misiune diplomatică în Polonia. Numele său este menționat și pe un *Praxiu* (Faptele Apostolilor) copiat la mănăstirea Sălăgeni, din părțile Sucevei.

La 20 august 1530, este atestat un nou mitropolit al Moldovei, **Teofan I (1530-1546)**. Acesta este atestat pentru prima oară ca mitropolit într-un hrisov de danie emis de voievodul Petru Rareș pe seama Mitropoliei din Suceava. După doar două zile, la 22 august, Teofan este menționat pentru a doua oară, cu același rang bisericesc, într-un alt hrisov de danie.

Întemeindu-se pe grija pe care acest mitropolit a arătat-o mănăstirii Voroneț, care, la acea vreme, era mănăstire pentru monahi, iar nu pentru monahii, unii istorici au presupus că Teofon fusese tuns în monahism acolo. Se știe, de asemenea, că timp de mai mulți ani, el a ocupat și scaunul episcopal de la Rădăuți.

La 30 august 1535, Teofan a târnosit biserica Sf. Dumitru din Suceava, ctitoria lui Petru Rareș. Foarte probabil, tot el este cel care, anterior, în anul 1532, a sfințit și biserica mănăstirii Moldovița, refăcută de același voievod.

În anul 1543, mitropolitul Teofan a dispus copierea unui *Praxiu* în limba slavonă, pe care l-a dăruit apoi mănăstirii Voroneț, presupusa sa mănăstire de metanie.

Istoricii leagă personalitatea acestui mitropolit și de zugrăvirea exterioară a bisericii mănăstirii Voroneț. În mod cert, el a fost direct implicat în refacerea picturii din pronaosul acestui locaș de rugăciune. Aceasta reiese din inscripția aflată deasupra ușii dintre pronaos și naos. Pe temeiul acestui indiciu și al faptului că pictarea la exterior a acestui monument a început în timpul păstoriei lui Teofan I, s-a presupus că acest mitropolit, dacă nu a inițiat, cel puțin a binecuvântat realizarea acestui proiect. Lucrările au fost terminate, însă, după moartea lui Teofan, în timpul păstoriei mitropolitului Grigorie Roșca.

Mitropolitul Teofan I a murit în anul 1546. Deși mormântul său nu se cunoaște, se presupune că el a fost înmormântat la Voroneț, mănăstirea căreia i-a arătat o grijă deosebită în timpul păstoriei sale.

Următorul mitropolit al Moldovei a fost **Grigorie Roșca (1546-1551; †1570)**. Deși a păstorit doar cinci ani, acesta a avut o activitate rodnică. Despre el se știe că făcea parte din familia domnească a țării, fiind văr al voievodului Petru Rareș. Informația este oferită de Sf. Mitr. Dosoftei al Moldovei. El a fost călugărit la mănăstirea Voroneț. Unii istorici nu au exclus posibilitatea ca el să fi fost tuns în monahism de către Sf. Daniil Sihastrul, al cărui ucenic se presupune că a fost.

În jurul anului 1523, Grigorie a fost ales egumen al mănăstirii Probota (Pobrata). În această calitate, el l-a îndemnat pe domnitorul Petru Rareș să refacă mănăstirea și să o aleagă ca necropolă domnească. Informația se găsește într-o scrisoare de mai târziu, păstrată, pe care mitropolitul le-a adresat-o monahilor de la Probota. Anterior aceluși moment, începând cu domnia lui Ștefan cel Mare, necropola voievozilor Moldovei fusese mănăstirea Putna.

Fig. 18: BISERICA MĂNĂSTIRII VORONEȚ

Acceptând propunerea egumenului de atunci al Probotei, Petru Rareș a renovat această mănăstire. Se pare că lucrările s-au întins pe durata a cinci ani, între 1523 și 1527, fiind supravegheate în mod direct de egumenul Grigorie Roșca. Aceasta se poate deduce din două inscripții murale păstrate, în care este menționat numele viitorului mitropolit.

După ridicarea sa în scaunul mitropolitan, eveniment petrecut în anul 1546, Grigorie Roșca a acordat o atenție

deosebită mănăstirii sale de metanie, Voroneț. În anul 1547, el a adăugat un pridvor locașului de rugăciune de aici și s-a îngrijit de terminarea picturilor exterioare ale acestuia. Eforturile sale sunt consemnate într-o inscripție de pe peretele de sud al pridvorului nou construit. De asemenea, în partea stângă a ușii de intrare în pridvor, este zugrăvit și chipul mitropolitului.

Fig. 19: MITROPOLITUL GRIGORIE ROȘCA (1546-1551; †1570)
[Reprezentare de pe peretele exterior al bisericii mănăstirii Voroneț]

Tot în timpul păstoriei mitropolitului Grigorie Roșca, biserica mănăstirii Voroneț a fost înzestrată cu jilțuri și strane și unele obiecte liturgice.

Pe temeiul faptului că la mănăstirea Voroneț s-au păstrat două dintre cele mai vechi manuscrise românești, *Codicele Voronețean* și *Psaltirea Voronețeană*, și unele manuscrise în limba slavonă, cercetătorii au presupus că, la acea vreme, aici luase ființă și o școală de cărturărie. În acest caz, în cadrul acesteia, probabil la îndemnul mitropoliților Teofan I și Grigorie Roșca, a fost demarat și procesul de traducere în limba română a cărților bisericești. Din păcate, această inițiativă lăudabilă nu a continuat și în perioada de timp imediat următoare.

Grigorie Roșca este atestat pentru ultima dată ca mitropolit la 21 martie 1551. În același an, el s-a retras din scaun. Motivul exact al retragerii sale nu se cunoaște. S-a presupus că el a fost determinat de unele neînțelegeri apărute între el și voievodul de la acea vreme, Iliăș Rareș (1546-1551), sau de vârsta sa înaintată. Având în vedere, însă, că el a mai trăit după aceea încă 19 ani, cea dintâi ipoteză pare a fi mai apropiată de adevăr. Iliăș Rareș era fiul lui Petru Rareș și, prin aceasta, nepotul de văr al mitropolitului.

După retragerea sa din scaun, Grigorie Roșca s-a stabilit la mănăstirea Voroneț. El a murit acolo la 5 februarie 1570, fiind înmormântat în pridvorul bisericii acestei mănăstiri.

După retragerea din scaun a lui Grigorie Roșca, noul domnitor al țării, Ștefan Rareș (1551-1552), fratele lui Iliăș Rareș, l-a numit în fruntea Bisericii din Moldova pe **Gheorghe (1551- 1552)**. Ca mitropolit, acesta apare într-un singur document, ce poartă data de 19 februarie 1552.

Despre el se știe că fusese închinoviat la mănăstirea Bistrița. Este posibil ca, înainte de ridicarea în scaunul mitropolitan, el să fi fost episcop al Romanului. Din cauza

contextului politic tulbure, el și-a încheiat păstoria foarte repede. În anul 1552, domnitor al Moldovei a devenit Alexandru Lăpușneanu (1552-1561; 1564-1568), care a început o prigoană aprigă împotriva boierilor din partida Răreșștilor, care se împotriviseră urcării sale pe tron. În acest context, mitropolitul Gheorghe a fost înlăturat din scaun, întrucât era considerat unul dintre oamenii de încredere ai fostului domnitor, Ștefan Rareș.

După înlăturarea din scaun, fostul mitropolit s-a refugiat în Polonia împreună cu unii boieri moldoveni. El este atestat acolo în anul 1555. Se presupune că după ce Alexandru Lăpușneanu a pierdut tronul, ierarhul moldovean a revenit în țară, stabilindu-se la mănăstirea Bistrița, locul închinovierii sale. După pr. prof. Mircea Păcurariu, mitropolitul Gheorghe a murit ars de viu, fiind astfel executat din porunca lui Ioan Vodă cel Viteaz (1572-1574). În felul acesta, cel din urmă ar fi vrut să răzbune persecuția armenilor petrecută în timpul păstoriei mitropolitului Gheorghe.

În anul 1552, conducerea Bisericii din Moldova i-a fost încredințată lui **Grigorie II (1552-1564)**. Pomenirea sa, într-unul dintre documentele păstrate, sub apelativul de „chir Grigorie Nemțeanul, mitropolitul Sucevei” dovedește că acesta provenea de la mănăstirea Neamț, unde fusese tuns în monahism și pe care, probabil, o condusesse ca egumen înainte de a ajunge în scaunul mitropolitan.

Grigorie este pomenit în calitate de mitropolit în câteva documente. Despre el se știe că, la 14 octombrie 1558, a sfințit mănăstirea Slatina, ctitoria lui Alexandru Lăpușneanu, voievodul cu sprijinul căruia fusese ridicat în scaun.

În timpul păstoriei sale, în anul 1561, în Moldova a venit în vizită și patriarhul ecumenic Ioasaf II (1556-1565). În același an, după acest eveniment, Alexandru Lăpușneanu a fost înlăturat de la conducerea Moldovei. El a redobândit, însă, domnia după trei ani. Revenit la putere, voievodul i-a pedepsit pe cei care îi pricinuiseră căderea sau o acceptaseră. Între aceștia din urmă, s-a numărat și mitropolitul Grigorie II, care îi unse pe Ioan Iacob Heraclid (Despot Vodă) (1561-1563) și pe Ștefan Tomșa (1563-1564). Fiind înlăturat din scaun, fostul mitropolit s-a retras la mănăstirea sa de metanie, Neamț. Acolo este atestat pentru ultima dată într-un document ce poartă data de 28 octombrie 1579. Nu se știe cât a mai trăit după acest moment. Nici mormântul său nu este cunoscut. Se presupune, însă, că el a fost înmormântat la mănăstirea Neamț.

După înlăturarea lui Grigorie II, Alexandru Lăpușneanu l-a numit mitropolit al Moldovei pe **Teofan II (1564-1572; 1578-1579; 1582-1588; †1597/98)**. Această informație este oferită de cronicarul Grigore Ureche, care, în *Letopisețul* său, afirmă că numirea noului mitropolit a avut loc în ziua de 23 septembrie a anului 1564.

Teofan II provenea de la mănăstirea Râșca. Se presupune că la momentul numirii sale în scaunul mitropolitan el era starețul acestui locaș de cuvioșie. În mod cert, în vremea în care se afla la Râșca, el a supravegheat îndeaproape lucrările de zidire a bisericii cu hramul Sf. Nicolae de la această mănăstire.

Informații privitoare la activitatea de mitropolit a lui Teofan II nu se cunosc, însă. De altfel, păstoria lui în fruntea Bisericii din Moldova s-a sfârșit brusc în anul 1572, la urcarea pe tronul țării a lui Ioan Vodă cel Viteaz. Speriat de

acțiunile întreprinse de acest voievod împotriva slujitorilor Bisericii, Teofan a părăsit Moldova, refugiindu-se în Transilvania. Noul voievod a încercat să-l readucă în țară cu forța, cerându-le bistrițenilor să-l prindă pe fostul mitropolit.

Fig. 20: BISERICA SF. NICOLAE DE LA MĂNĂSTIREA RÂȘCA

La începutul anului 1578, în timpul primei domnii a lui Petru Șchiopul (1574-1579; 1582-1591), Teofan a fost repus în scaun. În această a doua păstorie a sa ca mitropolit, numele său este menționat în câteva hrisoave de danie emise de Petru Șchiopul. După dobândirea tronului țării de către Iancu Sasul (1579-1582), Teofan a pierdut din nou scaunul mitropolitan. Așa cum reiese dintr-o însemnare de pe un *Tetraevanghel* slavon păstrat la mănăstirea Râșca, el a fost implicat într-un complot îndreptat împotriva noului voievod. Odată cu demascarea și eșuarea acestui complot,

mitropolitul a fost nevoit să apuce din nou calea pribegiei, refugiindu-se, de data aceasta, în Polonia.

Teofan a redobândit scaunul mitropolitan, pentru a treia oară, în toamna anului 1582, odată cu revenirea pe tronul țării a lui Petru Șchiopul. De data aceasta, păstoria sa a durat șase ani – 1582-1588. În această perioadă, numele său apare în mai multe hrisoave de danie.

În anul 1588, Teofan a părăsit scaunul mitropolitan și s-a retras la mănăstirea Dohiariu de la Sfântul Munte. Se presupune că, anterior, în anul 1568, el resfințise această mănăstire în urma lucrărilor de renovare întreprinse cu sprijinul material al lui Alexandru Lăpușneanu. Se presupune că el și-a petrecut acolo ultimii ani din viață. În 1597/1598, Teofan a trecut la cele veșnice. Mormântul său se află în partea de nord a primului nartex al bisericii mari cu hramul Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil de la Dohiariu. Pe peretele din dreptul mormântului, este zugrăvit și chipul său.

În anul 1572, între prima și a doua păstorie a lui Teofan II, Ioan Vodă cel Viteaz l-a ridicat în scaunul mitropolitan pe episcopul de la Roman de la acea vreme, pe nume **Anastasiu**. Ca mitropolit, acesta a păstorit până în anul 1577.

Anastasiu fusese tuns în monahism la mănăstirea Putna, unde a devenit și egumen. În anul 1558, el a fost ales episcop al Romanului, unde a păstorit timp de 14 ani.

Activitatea sa ca mitropolit este puțin cunoscută. Numele său este menționat doar în două hrisoave de danie emise de Petru Șchiopul. În anul 1577, Anastasiu a pierdut scaunul mitropolitan. Nu se știe, însă, dacă el s-a retras de bună voie sau a fost înlăturat de Petru Șchiopul. Fostul mitropolit apare pentru ultima dată, în viață, într-un

document ce poartă data de 20 octombrie 1587. Nu se cunoaște anul morții sale. Se presupune, însă, că el a fost înmormântat la Putna, mănăstirea sa de metanie.

Fig. 21: BISERICA MARE (CATHOLICONUL) CU HRAMUL SF. ARH. MIHAIL ȘI GAVRIIL DE LA MĂNĂSTIREA DOHIARIU

Între cea de a doua și a treia păstorie a mitropolitului Teofan II, între anii 1579 și 1582, scaunul mitropolitan a rămas vacant. Se presupune că în acea perioadă treburile Mitropoliei au fost chivernisite de episcopul de la Roman, Nicanor, în calitate de locțiitor.

După retragerea definitivă din scaun a mitropolitului Teofan II, în fruntea Mitropoliei Moldovei a fost numit **Gheorghe III Movilă (1588-1591; 1595-1600; 1601-1605)**. Din cauza situației politice agitate, acesta a păstorit în trei rânduri, ca și predecesorul său.

Gheorghe III făcea partea din cunoscuta familie boierească a Movileștilor. El era fiul logofătului Ioan Movilă și fratele domnitorilor Ieremia și Simion. Se crede că Gheorghe fusese educat în Polonia. După revenirea în țară,

el s-a călugărit la mănăstirea Probota. Ulterior, Gheorghe a devenit stareț la Sucevița, înainte ca aceasta să fie reconstruită de fratele său, Ieremia Movilă. Se presupune că în timpul stăreției sale, aici a început construirea unei noi biserici, cu hramul Botezul Domnului.

În anul 1577, Gheorghe Movilă a fost ales episcop al Rădăuților. În această perioadă, numele său apare menționat în mai multe hrisoave de danie emise de Petru Șchiopul și Iancu Sasul. Tot din acea perioadă s-au păstrat și câteva acte de donație făcute de el fostei sale mănăstiri Sucevița. De asemenea, atunci a început la Sucevița ridicarea bisericii Învierea Domnului. Portretul lui Gheorghe Movilă este zugrăvit pe peretele de nord-est al naosului acestui locaș de rugăciune. De altfel, această mănăstire, construită cu sprijinul familiei sale, a devenit gropnița Movileștilor. În timpul păstoriei sale la Rădăuți, Moldova a fost vizitată și de patriarhul Ioachim V al Antiohiei (1581-1592).

În anul 1588, Gheorghe Movilă a fost ridicat în scaunul mitropolitan de către voievodul Petru Șchiopul. În timpul acestei prime păstoriri, în anul 1589, moaștele Sf. Ioan cel Nou au fost mutate de la biserica Mirăuți la catedrala Sf. Gheorghe din Suceava.

În timpul păstoriei sale ca mitropolit, Moldova a fost vizitată de alte înalte fețe bisericești. Este vorba de patriarhul ecumenic Ieremia II Tranos (1572-1579; 1580-1584; 1587-1595), aflat în drum spre Rusia, de patriarhul Sofronie IV al Ierusalimului (1579-1608) și de fostul patriarh ecumenic Teolipt II (1585-1586).

Despre mitropolitul Gheorghe Movilă se știe și faptul că a purtat corespondență cu unele personalități bisericești catolice din Polonia, precum și cu papii Grigorie XIII (1572-1585) și Sixt V (1585-1590). Din aceste scrisori

ale sale iradiază o nuanță filocatică. Acest aspect a fost interpretat diferit de cercetători. Unii au văzut în ele o dovadă a înclinării mitropolitului spre catolicism. Presupunerea a fost întemeiată și pe faptul că, tot atunci, catolicilor din Moldova le-au fost acordate unele privilegii. Alți cercetători au considerat, însă, că prin atitudinea sa, ierarhul moldovean a încercat să obțină sprijinul lumii catolice în favoarea voievodului Ieremia Movilă (1595-1600; 1600-1606), fratele său. Aceasta în contextul în care, tot la acea vreme, la insistența papei Clement VIII (1592-1605), în Apus fusese înființată coalția antiotomană cunoscută sub numele de *Liga Sfântă*.

Fig. 22: BISERICA CU HRAMUL ÎNVIEREA DOMNULUI
DE LA MĂNĂSTIREA SUCEVIȚA

În anul 1591, Petru Șchiopul a fost alungat de pe tron și s-a refugiat în Tirol. Mitropolitul Gheorghe Movilă, alături de alți membri ai familiei sale, boieri și personalități

bisericești, au părăsit Moldova, însoțindu-l în pribegie pe fostul domnitor. După moartea acestuia din urmă, petrecută în anul 1594, Gheorghe Movilă și restul refugiaților s-au mutat în Polonia. Această primă pribegie a mitropolitului s-a încheiat, însă, în luna august a anului 1595, când fratele său, Ieremia Movilă, a urcat pe tronul țării. Cu acel prilej, Gheorghe a redevenit și el mitropolit.

În cea de-a doua sa păstorie, numele mitropolitului Gheorghe Movilă este menționat în mai multe hrisoave domnești de danie. Se știe și faptul că, tot acum, el a fost în legătură cu patriarhul Meletie Pigas al Alexandriei, care, la acea vreme – anul 1597 –, îndeplinea și funcția de locțiitor de patriarh ecumenic (*locum tenens*).

Cel mai important eveniment bisericesc din timpul acestei a doua păstoriri a mitropolitului Gheorghe Movilă a fost înființarea Episcopiei Hușilor. Acest eveniment a avut loc în cursul anului 1598. Noul scaun bisericesc își întindea jurisdicția peste ținutul Fălciu, de pe teritoriul actualului județ Vaslui, și ținuturile Tigheciu, Lăpușna, Orhei și Soroca, din stânga Prutului. Sediul Episcopiei se afla în orașul Huși, catedrala ei episcopală devenind biserica Sf. Ap. Petru și Pavel din acest oraș, ctitorie a lui Ștefan cel Mare. Primul întâistătător al acestui scaun bisericesc a fost episcopul Ioan.

În luna mai a anului 1600, când Moldova a intrat în stăpânirea lui Mihai Viteazul, Gheorghe Movilă a părăsit scaunul mitropolitan, refugiindu-se în Polonia împreună cu fratele său, Ieremia Movilă și episcopii Agafton de la Roman și Teodosie Barbovschi de la Rădăuți. În luna septembrie a aceluiași an, odată cu revenirea la conducerea Moldovei a lui Ieremia Movilă, el a reocupat scaunul

mitropolitan, pentru a treia oară. De data aceasta el a păstorit până la moartea sa, petrecută la începutul anului 1605.

În timpul acestei a treia păstoriri, mitropolitul Gheorghe Movilă a târnosit noua biserică a mănăstirii Secu, ctitoria lui Nestor Ureche. Numele mitropolitului este menționat în pisania acestui locaș de rugăciune.

Mormântul mitropolitului Gheorghe Movilă se află la mănăstirea Sucevița, ctitoria familiei sale.

Între anii 1591-1595, în timpul primei retrageri din scaunul mitropolitan a lui Gheorghe Movilă, Biserica Moldovei a fost condusă de trei ierarhi: Nicanor (1591-1594), Mitrofan (1594-1595) și Mardarie (1595). Cel dintâi dintre aceștia, Nicanor, fusese mai înainte episcop al Romanului și, pentru o vreme – *cca.* 1581-1582 – locțiitor de mitropolit. Mitrofan fusese și el episcop al Romanului, iar Mardarie, al Rădăuților.

În timpul celei de a doua pribegii a lui Gheorghe Movilă, conducerea Mitropoliei Moldovei i-a fost încredințată de către Mihai Viteazul episcopului Dionisie Rally al Târnovei. Acesta se trăgea dintr-o familie greacă originară din Insula Creta, fiind descendent din familiile imperiale bizantine ale Paleologilor și Cantacuzinilor. După ocuparea scaunului episcopal de la Târnovo, el a devenit unul dintre oamenii de încredere ai lui Mihai Viteazul.

Însărcinat de acest voievod, el a convocat un sinod în cadrul căruia a fost judecată situația ierarhilor din Moldova care și-au părăsit scaunele după preluarea de către Mihai Viteazul a tronului Moldovei. Sinodul s-a ținut la Suceava, la 2 iunie 1600. Ierarhii participanți – patru greci și doi ucrainieni – au decis depunerea din scaun a mitropolitului Gheorghe Movilă și a episcopilor Agafton al Romanului și Teodosie Barbovschi al Rădăuților pe motivul părăsirii

scaunelor lor. De asemenea, mitropolitul Dionisie Rally, în calitate sa de „întâistător al preasfintei Mitropolii a Sucevei”, a fost împuternicit de sinodali să aleagă alți episcopi în locul celor doi sufragani depuși. În zilele imediat următoare, în scaunul de la Roman a fost ales Filotei, iar în cel de la Rădăuți, Anastasie Crimca.

Alte informații legate de activitatea de mitropolit al Moldovei a lui Dionisie Rally nu se cunosc. Păstoria în fruntea Bisericii din Moldova a durat, de altfel, mai puțin de cinci luni. Odată cu pierderea tronului Moldovei de către Mihai Viteazul, el a fost nevoit să părăsească scaunul mitropolitan. Ulterior, după moartea protectorului său, fiind stăpânit de dorința eliberării popoarelor creștine de sub stăpânirea otomanilor, el a intrat în slujba împăratului Rudolf II al Germaniei (1576-1612).

În anul 1605, după moartea mitropolitului Gheorghe Movilă, în scaunul bisericesc de la Suceava a fost ales episcopul Teodor Barbovschi al Rădăuților. Familia sa, Barbovschi, era una dintre familiile nobile din Moldova. În același timp, Teodor era un apropiat al familiei Movileștilor și, în special, a lui Gheorghe Movilă.

Despre Teodor se crede că s-a călugărit la mănăstirea Probota. Ulterior, urmându-l, probabil, pe Gheorghe Movilă, s-a mutat la Sucevița. Pe temeiul menționării sale în pomelnicele acestei din urmă mănăstiri, cercetătorii au presupus că el a fost cel care a continuat supravegherea lucrărilor de construcție de la Sucevița, după alegerea ca mitropolit a lui Gheorghe Movilă.

Mitropolitul Teodor a avut o viață agitată. În vara anului 1591, pe vremea când era ieromonah, el a părăsit Moldova, plecând în pribegie împreună cu Petru Vodă Șchiopul și apropiații acestuia. După dobândirea tronului

Moldovei de către Ieremia Movilă, el a revenit în țară și, în vara anului 1598, a fost ales episcop al Rădăuților. O a doua pripegie a avut-o în anul 1600, în vremea în care conducerea Moldovei a fost deținută de Mihai Viteazul.

Teodor Barbovschi este menționat ca martor în câteva acte de danie emise în vremea în care el păstorea la Rădăuți și la Suceava.

Numele său este legat într-o măsură mai mare de câteva acte culturale. Astfel, despre el se știe că a fost profesorul fiului lui Petru Șchiopul, Ștefan. Se știe, apoi, că el a corectat un *Triod* și o *Pravilă*, o îndeletnicire care relevă cunoștințele sale temeinice de slavonie. De asemenea, el a dispus copierea câtorva cărți de slujbă pe care le-a dăruit mănăstirii Sucevița și Episcopiei de Rădăuți.

Mitropolitul Teodosie a păstorit în fruntea Bisericii Moldovei până la moartea sa, petrecută la 23 februarie 1608. Mormântul său se află la mănăstirea Sucevița.

EPISCOPIA ROMANULUI

Episcopiile de la Roman și Rădăuți au trecut în secolul al XVI-lea prin aceeași situație dificilă ca și scaunul mitropolitan de la Suceava. Și ierarhii lor au avut de suferit din cauza deselor schimbări de voievozi. În plus, lipsa informațiilor documentare face imposibilă reconstituirea anilor de păstorire a episcopilor lor.

În acest secol, patru dintre ierarhii de la Roman – Teoctist, Anastasie, Nicanor și Mitrofan – au avansat în scaunul mitropolitan. Acest fapt confirmă importanța pe care această Episcopie o avea în cadrul organizării bisericești din Moldova. Cel mai de seamă episcop al

Romanului a fost, însă, Macarie II (1531-1548; 1551-1558), vestitul ierarh cronicar, care, fiind contemporan cu mitropolitul Gheorghe Movilă, nu a putut promova la conducerea Mitropoliei țării.

Macarie II a fost ucenic al lui Teoctist II, fostul episcop de Roman și mitropolit al Moldovei. În anul 1523, Macarie se afla la conducerea mănăstirii Neamț. Tot în acel an, el a copiat o *Psaltire* pentru mitropolitul Teoctist, pe care, într-o însemnare pe această carte, îl numea „părintele meu”. Între anii 1523 și 1527, Macarie a fost transferat în fruntea mănăstirii Bistrița.

Fig. 23: BISERICA SF. AP. PETRU ȘI PAVEL DIN HUȘI

La 23 aprilie 1531, la sărbătoarea Sf. M. Mc. Gheorghe, Macarie a fost ales episcop al Romanului. În ciuda păstoririi sale îndelungate, el este menționat ca ierarh în documentele vremii doar în câteva acte de danie.

În anul 1548, a fost înlăturat din scaun de Iliăș Rareș, de curând ajuns pe tronul țării. Macarie a fost, la acea vreme, una dintre victimele instabilității politice din țară. Acest fapt a fost evidențiat și de unul dintre ucenicii săi, Eftimie. În *Cronica* sa, acesta a arătat faptul că episcopul de la Roman a fost „alungat din scaun pe nedrept și fără sobor și fără pravilă”. În anul 1551, la urcarea pe tronul țării a lui Ștefan Rareș, Macarie a fost repus în scaun, tot el fiind cel care l-a uns pe noul voievod.

În timpul primei sale păstoriri, la îndemnul său, domnitorul Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546) a început zidirea catedralei episcopale de la Roman, închinată Sf. Cuv. Parascheva. Lucrările de construcție au fost începute în anul 1542, fiind terminate opt ani mai târziu, în 1550, de către fiul său, Iliăș Rareș. În pisania acestui locaș de rugăciune este pomenită și contribuția pe care episcopul Macarie a avut-o la îndrumarea lucrărilor de construcție.

Tot la îndemnul episcopului Macarie, voievodul Petru Rareș a construit și mănăstirea Râșca. Lucrările de construcție au fost demarate tot în anul 1542. Pictarea bisericii acestei mănăstiri a fost realizată în timpul domniei lui Iliăș Rareș, în anii 1551-1552.

Macarie II este cunoscut mai ales ca un mare cărturar. El este autorul *Cronicii* în limba slavonă care îi poartă numele și care continuă *Letopisețul moldovenesc* din vremea lui Ștefan cel Mare. În ea sunt consemnate evenimentele petrecute după domnia acestui mare voievod. Fiind scrisă la îndemnul lui Petru Rareș, acesta din urmă este personajul central al lucrării. Opera s-a păstrat în două versiuni. Una dintre ele cuprinde evenimentele de până la anul 1542, fiind continuată de cronicarul Eftimie. Cea de-a

doua se întinde până la anul 1551, fiind continuată de Azarie.

Prin stilul său, Macarie a făcut un pas înainte în expunerea evenimentelor istorice, făcând trecerea de la anale la cronică propriu-zisă. Pe de altă parte, el este considerat creatorul unei școli de cărturărie slavonă în Moldova, dovadă în acest sens fiind cronicarii Eftimie și Azarie, care s-au autointitulat ucenici ai săi.

În anul 1556, episcopul Macarie a fost însărcinat de Alexandru Lăpușneanu să traducă din greacă în slavonă colecția de legi *Sintagma (Nomocanonul)* lui Matei Vlastares. Având în vedere că Macarie a murit doi ani mai târziu iar traducerea lucrării a fost trimisă la Moscova după cinci ani, pare că episcopul nu a mai apucat să termine traducerea. În acest caz, ea trebuie să fi fost dusă la bun sfârșit de către unul sau unii dintre ucenicii săi.

Episcopul Macarie II al Romanului a trecut la cele veșnice la 1 ianuarie 1558. El a fost înmormântat la mănăstirea Râșca, la zidirea căreia a contribuit.

EPISCOPIA RĂDĂUȚILOR

Trei dintre episcopii de la Rădăuți din secolul al XVII-lea au urcat în scaunul mitropolitan al țării. Este vorba de Teofan, Gheorghe Movilă și Teodor Barbovschi. Între ceilalți ierarhi care au păstorit aici s-au remarcat Eftimie (1558-cca. 1561) și Isaia (1564-1577).

Eftimie a fost ales episcop al Rădăuților în anul 1558. Într-o însemnare din acel an, consemnată pe un *Liturghier* de un preot pe nume Mihai, este amintit felul alegerii sale. Murind în acel an episcopii de la Roman și

Rădăuți, la porunca lui Alexandru Lăpușneanu, în țară a fost convocat un sobor, format din boieri și egumenii mănăstirilor mari din Moldova. În cadrul acestuia au fost aleși patru candidați dintre care voievodul a ales pe viitorii doi episcopi.

Despre Eftimie se presupune că, la acea dată, era egumenul mănăstirii Humor. Cei mai mulți cercetători consideră că el este aceeași persoană care a continuat versiunea prescurtată a *Cronicii* lui Macarie. Eftimie a fost cronicarul oficial al lui Alexandru Lăpușneanu. Din cauza morții sale, el nu a relatat, însă, decât evenimentele legate de prima domnie a acestui voievod.

Nu se știe dacă Eftimie a trecut la cele veșnice ca episcop al Rădăuților sau într-o vreme în care, retrăgându-se din scaun, trăia la mănăstirea sa de metanie, Humor. La această din urmă mănăstire se păstrează, însă, piatra sa de mormânt, pe care nu este cioplit, însă, și anul morții sale.

După păstoria scurtă a lui Dimitrie, scaunul de la Rădăuți a fost ocupat de Isaia. Pe temeiul faptului că, după retragerea sa din scaun, acesta s-a așezat la Agapia, cercetătorii au presupus că Isaia avea ca metanie această mănăstire.

Fiind un om învățat, voievodul Alexandru Lăpușneanu l-a adus pe Isaia la ctitoria sa, Slatina, din dorința de a impulsiona activitatea cărturărească în cadrul acestei mănăstiri. Acolo, Isaia a alcătuit prima colecție de cronici moldovenești cunoscută. Ea cuprindea, printre altele, *Letopisețul* cunoscut sub numele de *Putna I*, versiunea scurtă a *Cronicii* lui Macarie și *Cronica* lui Eftimie. Colecția a fost descoperită la Kiev.

Isaia a fost ales episcop al Rădăuților în jurul anului 1564, în timpul celei de a doua domnii a lui Alexandru

Lăpușneanu. După înlăturarea acestui voievod de la domnie și urcarea pe tronul țării a lui Ioan Vodă cel Viteaz (1572-1574), Isaia a devenit unul dintre oamenii de încredere ai acestuia din urmă. Datorită cunoștințelor sale de carte, acesta l-a trimis în mai multe misiuni diplomatice. La începutul anului 1573, el se afla în Transilvania, la Bran, iar apoi a fost trimis la Moscova.

Fig. 24: ȚINUTURILE MOLDOVEI (SEC. XVII-XVIII)

Isaia a rămas în scaunul episcopal și după moartea lui Ioan Vodă cel Viteaz și urcarea pe tronul țării a lui Petru Șchiopul. În a doua jumătate a anului 1577, el a renunțat, însă, la episcopat, retrăgându-se la mănăstirea Agapia. Acolo este atestat pentru ultima dată în vara anului 1581. Se crede că a murit după scurtă vreme. Urmașul său în scaun a fost Gheorghe Movilă, viitorul mitropolit al Moldovei.

EPISCOPIA HUȘILOR

În anul 1598, cândva între 6 mai și 15 decembrie, în timpul primei domnii a lui Ieremia Movilă, în Moldova a fost înființat un nou scaun episcopal, cu sediul la Huși. Jurisdicția acestuia se întindea peste ținutul Fălciului și cel al Lăpușnei. În cadrul structurii organizatorice a Bisericii din Moldova, Episcopia Hușilor ocupa ultimul loc, după scaunele de la Suceava, Roman și Rădăuți. La rangul de catedrală a nou înființatei Episcopii a fost ridicată biserica Sf. Ap. Petru și Pavel din orașul ei de reședință, ctitoria lui Ștefan cel Mare.

Primul episcop al Hușilor a fost Ioan. Numele său este pomenit într-un hrisov emis de Ieremia Movilă la 15 decembrie 1598. El provenea din obștea mănăstirii Râșca. Ioan a fost singurul dintre ierarhii din Moldova care, în timpul scurtei domnii aici a lui Mihai Viteazul, nu a părăsit țara. În anul 1605, el a fost mutat în scaunul de la Rădăuți.

BIBLIOGRAFIE:

1. COJOCARU, Constantin, „Mitropolitul Grigorie Roșca”, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, LIV (1978), 3-4, pp. 61-70;
2. CORUGĂ, Matei, „Gheorghe II și Grigorie de la Neamț, doi mitropoliți necunoscuți ai Moldovei din secolul al XVI-lea”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXIX (1971), 11-12, pp. 1230-1243;
3. DIMA, Dumitru, „Mitropolitul Dionisie Raly Paleologul și legăturile lui cu țările române”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXIII (1965), 5-6, pp. 521-532;
4. DURĂ, Ioan V., „Figuri de ierarhi moldoveni: mitropolitul Gheorghe Movilă”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXIX (1971), 1-2, pp. 187-203;

5. PĂCURARIU, Mircea, „Contribuții la istoria Episcopiiilor Romanului și Rădăuților în secolul al XVI-lea”, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, LII (1976), 5-6, pp. 322-337;
6. PĂCURARIU, M., „Contribuții la istoria Mitropoliei Moldovei în secolul al XVI-lea”, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, LI (1975), 3-4, pp. 221-257;
7. PĂCURARIU, M., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, ²1991;
8. PILAT, Liviu, *Între Roma și Bizanț. Societate și putere în Moldova (secolele XIV-XVI)*, coll. *Historica*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2008;
9. POPESCU, Nicolae M., *Patriarhii Țarigradului prin Țările Române în veacul al XVI-lea*, București, 1914;
10. PORCESCU, Scarlat, *Episcopia Hușilor. Pagini de istorie*, Episcopia Romanului și Hușilor, Roman, 1990;
11. PORCESCU, S., *Episcopia Romanului*, Episcopia Romanului și Hușilor, Roman, 1984;
12. PORCESCU, S., „Episcopul Macarie al Romanului”, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XXXVI (1960), 5-6, pp. 347-361;
13. PORCESCU, S., „Organizarea Bisericii din Moldova pe vremea domniei lui Mihai Viteazul”, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, LI (1975), 5-8, pp. 398-406;
14. ULEA, Sorin, „Portretul unui ctitor uitat al mănăstirii Sucevița: Teodosie Barbovschi, mitropolit al Moldovei”, în: *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, VI (1959), 2, pp. 241-249;
15. VICOVAN, Ion, *Istoria Bisericii Ortodoxe*, vol. 1, Ed. Trinitas, Iași, 2002.

MITROPOLIA TRANSILVANIEI ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

După cum s-a arătat într-una dintre temele anterioare, până la jumătatea secolului al XVI-lea, Mitropolia Ortodoxă Română din Transilvania și-a avut sediul la Feleac. Schimbările care au marcat situația politică din teritoriile intracarpatică la acea vreme au determinat mutarea sediului mitropolitan în alte localități.

De-a lungul secolului al XVI-lea, situația politică din Transilvania s-a schimbat în mod semnificativ. În urma bătăliei de la Mohács (29 august 1526) dintre armata maghiară, condusă de Luis II (1516-1526), și cea otomană, condusă de Soliman I Magnificul (1520-1566), Regatul Ungar a fost desființat. Teritoriile sale centrale și de sud au intrat în stăpânirea Imperiului otoman fiind transformate în pașalâc (anul 1541), cele de nord au fost ocupate de Habsburgi, iar Banatul, Transilvania și ținutul „Partium” au devenit un principat autonom aflat sub suzeranitate otomană. Ulterior, în vara anului 1552, Banatul și o parte din Crișana au fost și ele ocupate de otomani și transformate într-un pașalâc (provincie otomană) a cărei capitală era Timișoara.

În istoria Transilvaniei, anul 1541 marchează începutul perioadei „principatului”, care a durat până în 1688. Capitala noii formațiuni statale era Alba Iulia. Principatul se afla sub suzeranitatea Imperiului otoman, căruia îi plătea tribut, asemenea celorlalte două țări românești. În fruntea Transilvaniei se afla un principe. Acesta era ales de dietă și confirmat de sultan. Ca și mai

înainte, în principatul Transilvaniei, clasa conducătoare era constituită din cele „trei națiuni”, constituite în anul 1437.

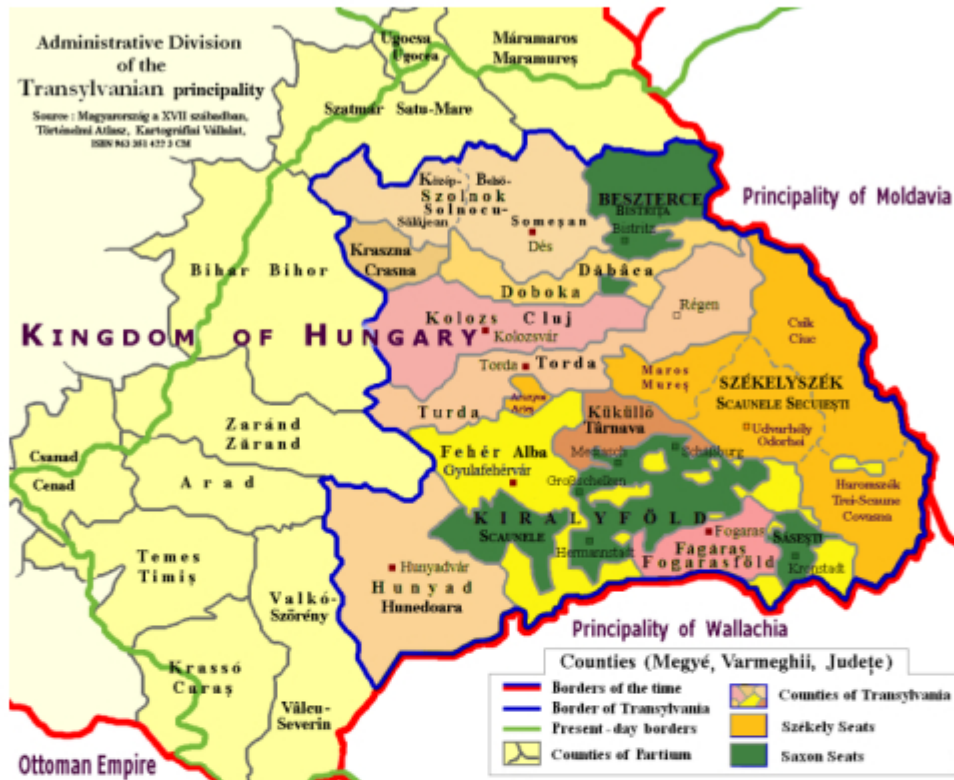

Fig. 25: ȚINUTUL „PARTIUM” [în partea stângă] ȘI ÎMPĂRȚIREA PE COMITATE A TRANSILVANIEI

Și în privința situației religioase, secolul al XVI-lea a adus schimbări notabile în Transilvania. Ele au fost generate, în principal, de apariția Reformei protestante în prima jumătate a acestui veac. În anul 1543, Dieta de la Cluj a proclamat principiul libertății religioase pe teritoriul nou creatului principat. Această hotărâre a favorizat răspândirea cu și mai mare putere a confesiunilor protestante în rândurile sașilor și maghiarilor din Transilvania. Sibiu și Brașovul au devenit principalele centre lutherane, unde se aflau și cele mai numeroase comunități ale sașilor, iar Clujul, principalul centru calvin. Cel mai mare susținător al

lutheranismului a fost Johannes Honterus de la Brașov (1498-1549), iar principalul promotor al calvinismului a fost Gáspár Heltai de la Cluj. Lutheranismul a fost recunoscut drept „religio recepta” în Transilvania de către Dieta de la Turda (1550). Calvinismului i-a fost acordat același statut de către Dieta de la Aiud (1564). Patru ani mai târziu, în 1568, Dieta de la Cluj a recunoscut statutul de „religio recepta” și unitarianismului.

În ceea ce privește romano-catolicismul, acesta a intrat într-o perioadă de declin în Transilvania după constituirea Principatului. Între anii 1542 și 1553, scaunul episcopal romano-catolic de la Alba Iulia a fost vacant. Această situație a favorizat și ea răspândirea protestantismului și, implicit, slăbirea catolicismului în Transilvania. Ulterior, situația Bisericii Romano-Catolice a devenit și mai precară în urma deciziilor anticatolice luate de conducerea politică a Principatului. Astfel, în anul 1556, Dieta de la Sebeș a hotărât desființarea Episcopiei Romano-Catolice de la Alba Iulia. Apoi, după doar câțiva ani, conducerea Transilvaniei a hotărât desființarea Episcopiiilor catolice de la Oradea și Cenad și a tuturor mănăstirilor romano-catolice de pe teritoriul Principatului, precum și secularizarea tuturor averilor acestei Biserici.

Prin toate aceste măsuri, catolicismul din Transilvania a primit o lovitură puternică. Însă, în ceea ce privește situația românilor ortodocși, presiunile de natură prozelitistă exercitate până atunci asupra acestora de Biserica Romano-Catolică au fost înlocuite de cele exercitate de calvini. De altfel, și în perioada principatului, credința ortodoxă a rămas în Transilvania la vechiul ei statut de „religie tolerată”.

MITROPOLIA TRANSILVANIEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA

În Transilvania sunt cunoscuți opt mitropoliți ortodocși români în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Deși foarte multe informații nu s-au păstrat, cele cunoscute permit creionarea tabloului general al organizării bisericești a românilor de la acea vreme.

Primul ierarh român cunoscut după mutarea sediului mitropolitan de la Feleac este Ioan. Înainte de ridicarea în treapta arhierescă, acesta fusese preot la Peșteana (astăzi în com. Densuș, jud. Hunedoara) din Țara Hațegului. Hirotonirea sa întru arhieru a fost oficiată în Țara Românească în vara anului 1553. Toate aceste informații sunt expuse într-o scrisoare a castelanului Ioan Fanchy din Hunedoara pe care acesta a expediat-o sibienilor. Din cuprinsul aceluiași document reiese că jurisdicția vlădiciei Ioan cuprindea întreg teritoriul principatului Transilvaniei. Foarte probabil, hirotonia sa întru arhieru a fost oficiată de ierarhii Ungrovlahiei, în frunte cu mitropolitul Anania (1544-1558).

Numele mitropolitului Ioan nu mai este pomenit în niciun alt document. S-a presupus, însă, că el și-a avut reședința la Prislop, mănăstire situată atât în apropiere de Hunedoara, sediul castelanului Ioan Fanchy, care îl ajutase să ajungă mitropolit, cât și de satul său Peșteana.

Urmașul în scaun a lui Ioan a fost Hristofor. Actul de numire a lui a fost emis de Isabella Zápolya, mama principelui Ioan Sigismund, la 13 mai 1557. În document se afirmă că numirea lui Hristofor în scaunul mitropolitan s-a făcut la „rugămintea unor credincioși ai noștri”. Prin același document, lui Hristofor i se acorda libertatea „să

propovăduiască tuturor celor ce se cuvine credința grecească [adică ortodoxă], iar pe cei răi și cu purtări rele, să-i certe și să-i pedepsească” și dreptul de a strânge veniturile „obișnuite din vechime”, iar preoților, călugărilor și credincioșilor ortodocși li se porunca să arate față de acesta cuvenita ascultare.

Nici despre Hristofor nu se cunosc alte informații. Având în vedere că acesta și-a avut reședința la mănăstirea Geoagiu de Sus (astăzi în com. Stremț, jud. Alba), este posibil ca el să fi provenit din obștea acestei mănăstiri pe care, înaintea alegerii sale ca mitropolit, o va fi condus-o ca stareț.

Fig. 26: BISERICA EPISCOPALĂ DIN GEOAGIU DE SUS (JUD. ALBA)

Păstoria lui Hristofor a fost de scurtă durată – aproximativ trei ani. În prima jumătate a anului 1560, este atestat documentar un alt mitropolit, pe nume Sava. Acesta a păstorit în două rânduri în fruntea Bisericii Ortodoxe din

Transilvania. Prima sa păstorie a fost de aproximativ un an. Numele său a fost menționat, în acea vreme, în prefața cărții *Întrebare creștinească* tipărită de diaconul Coresi la Brașov (1560), cu titulatura de „episcop al Țării Ungurești”. Se crede că, asemenea predecesorului său, Sava a fost hirotonit arhieru în Țara Românească. Legăturile sale cu Mitropolia Ungrovlahiei sunt atestate, indirect, și de menționarea lui, alături de mitropolitul Efrem al Ungrovlahiei (cca. 1558-cca. 1566), în prefața aceleiași lucrări a lui Coresi.

În cursul anului 1561, principele Ioan Sigismund l-a înlocuit pe mitropolitul Sava cu Gheorghe. Motivul acestei schimbări nu se cunoaște. Însă, în anul următor, la 10 aprilie, principele transilvănean a revenit asupra deciziei sale, reșezându-l în scaun pe Sava.

După această dată, în timpul celei de a doua păstoriri a mitropolitului Sava, cu aprobarea lui Ioan Sigismund Zápolya (1540-1571), mai mulți boieri români aflați în pribegie în Transilvania au sprijinit construirea unei mănăstiri și a unui sediu mitropolitan în localitatea Lancrăm (jud. Alba) din vecinătatea capitalei Alba Iulia. Această informație se găsește într-o scrisoare a voievodului Alexandru II Mircea (1568-1577) adresată principelui Ștefan Báthory (1576-1586), la 15 mai 1572. Ea este completată de un alt document, în care este menționată cumpărarea în Lancrăm a unei case de către mitropolitul Sava însuși. Pe temeiul acestor știri, cercetătorii au conchis că mitropolitul Sava și-a mutat reședința în Lancrăm în timpul celei de a doua păstoriri a sa.

Această situație nu a durat, însă, prea mult. Înainte de 4 noiembrie 1570, cu aproximativ un an înainte de moartea lui Ioan Sigismund (+25 mai 1571), vlădica Sava, intrat, probabil, în conflict cu principele, a părăsit

Transilvania. În urma plecării sale, la 4 noiembrie 1570, Ioan Sigismund a dăruit casa din Lancrăm, cumpărată de Sava, superintendentului româno-calvin Pavel din Turdaș. Acest gest sugerează că presupusele neînțelegeri dintre mitropolitul ortodox și principele transilvănean au fost generate de refuzul celui dintâi de a face concesii răspândirii calvinismului între românii ortodocși din Ardeal.

Urmașul lui Sava în scaunul mitropolitan a fost Eftimie. El a fost rânduit în fruntea Bisericii Ortodoxe românești din Ardeal la 5 octombrie 1571 de către principele catolic Ștefan Báthory. În actul de numire, Eftimie este caracterizat drept un ieromonah plin de „învățătură, știință, purtări cinstate și viață cuvioasă”. Spre deosebire de predecesorii săi, Eftimie a fost hirotonit arhieru la Ipek, iar nu în Țara Românească. Această informație se găsește într-o circulară ce poartă data de 3 august 1572, prin care principele Transilvaniei îi înștiința pe dregătorii săi de hirotonirea lui Eftimie. Prin același document, lui Eftimie i se acorda deplina libertate de a propovădui „oriunde în țara și în părțile ungurești”.

Eftimie este atestat în două rânduri la Brașov. Unii istorici presupun că el este primul mitropolit al Transilvaniei care a rezidat la Alba Iulia. În timpul păstoriei sale, sub jurisdicția sa a fost trecut, pentru scurtă vreme, și teritoriul Episcopiei Vadului.

În vara anului 1574, mitropolitul Eftimie a fost mutat în fruntea Episcopiei Vadului, reactivată atunci, unde a păstorit până în anul 1576. În locul său, în scaunul de la Alba Iulia, principele Ștefan Báthory l-a numit la 6 iunie 1574 pe ieromonahul Hristofor. Locul hirotonirii acestuia nu este menționat în niciun document, dar cercetătorii au presupus că el a fost hirotonit în Țara Românească, după

vechea tradiție. La acea vreme, în scaunul mitropolitan de la Târgoviște păstorea Eftimie (1568-1576). În timpul păstoriei lui Hristofor, prin anul 1576, principele transilvănean a trecut comitatele din jumătatea de nord a Transilvaniei – Turda, Cluj, Dăbâca, Solnocul dinlăuntru, Solnocul de mijloc și Crasna –, aflate până atunci sub jurisdicția Mitropoliei Ortodoxe Române din Ardeal, sub cea a Episcopiei Vadului.

La 16 mai 1579, la Alba Iulia a fost terminată tipărirea *Tetraevaghelului slavon*, apărut sub îngrijirea lui Lorinț. În postfața acestei cărți, numele mitropolitului Hristofor nu este menționat. Pe temeiul acestei absențe, cercetătorii au presupus că acesta nu se mai afla în viață la acea dată. Câteva luni mai târziu, la 21 octombrie 1579, Dieta de la Turda a hotărât ca „popii românești să-și aleagă episcop românesc pe cine vor voi, după ce episcopul lor de până acum a murit și domnitorul să întărească pe acela care îl vor alege dintre ei”.

Valoarea acestor cuvinte constă nu doar în faptul că ele confirmă moartea mitropolitului Hristofor, ci și în aceea că relevă modul în care ierarhii ardeleni dobândeau la acea vreme scaunul mitropolitan. Este vorba de vechea practică a alegerii lor de către preoții români din provincie și recunoașterea acestuia de către conducătorul politic al vremii.

În urma acestui proces electoral, în fruntea Bisericii românești din Ardeal a fost ales Ghenadie. Acesta este și primul ierarh ardelen care este atestat documentar cu titlul de mitropolit. S-a presupus, pe bună dreptate, că și el a fost hirotonit tot în Țara Românească. La acea vreme, acolo păstorea ca mitropolit Serafim (1576-1585). Hirotonia sa acolo și legăturile sale cu ierarhia munteană sunt confirmate

și de vizita lui Ghenadie în Țara Românească în anul 1582. În plus, tot în timpul păstoriei sale, cu puțin mai înainte, în 1581-1582, diaconul Coresi a tipărit la Brașov *Evanghelia cu învățătură*. În prefața acestei cărți, mitropolitul ardelean este pomenit alături de mitropolitul Serafim al Ungrovlahiei. Numele lui Ghenadie apare și în *Sbornicul slavonesc* tipărit de Coresi la Sebeș, în anul 1580.

Ghenadie este și primul mitropolit al Ardealului despre care se știe cu certitudine că și-a avut reședința la Alba Iulia. Într-unul dintre documentele păstrate este amintită locuința sa, despre care se spune că se afla în afara zidurilor cetății. Tot în vremea păstoriei sale, un călugăr iezuit care a vizitat Alba Iulia în luna martie a anului 1583, a lăsat în scris precizarea că „românii ardeleni au în Alba Iulia un mitropolit a cărui demnitate este confirmată de principe”.

Mitropolitul Ghenadie și-a încheiat păstoria în anul 1585, când a trecut la cele veșnice.

Ultimul mitropolit al Transilvaniei din secolul al XVI-lea a fost Ioan (1585-1605). Despre acesta se știe că a fost egumen al mănăstirii Prislop. El a fost ales mitropolit al Transilvaniei de către soborul preoților români la începutul anului 1585, după moartea lui Ghenadie. La 20 martie 1585, principele Sigismund Báthory l-a confirmat în noua funcție, descriindu-l ca pe un „om învățat, cumpătat, cu viață curată și evlavios ... care a condus cu laudă mănăstirea [Prislop] câțiva ani”.

După confirmarea sa de către principele transilvănean, Ioan a trecut în Țara Românească unde a fost hirotonit arhieru. La acea vreme, în fruntea Mitropoliei Ungrovlahiei se afla tot Serafim, iar voievod al țării era Mihnea Turcitul (1585-1591). La întoarcerea în Transilvania, Ioan a primit din partea celui din urmă o

scrisoare de recomandare, adresată principelui transilvănean.

În timpul păstoriei mitropolitului Ioan, Transilvania a fost condusă pentru scurtă vreme de Mihai Viteanul – anii 1599-1600 și 1601. Încă înainte de acest moment, marele voievod român s-a preocupat și de situația Bisericii românești din Ardeal. Primul gest de acest fel a avut loc în anul 1595, în timpul tratativelor de la Alba Iulia, purtate între delegația trimisă de el și Sigismund Batory. Într-unul dintre paragrafele tratatului încheiat atunci de cele două părți, se stipula ca bisericile românești din Transilvania să se afle sub jurisdicția mitropolitului Ungrovlahiei, fiindu-le garantate, în același timp, deplina libertate religioasă și dreptul de a-și colecta nestingerite veniturile obișnuite. Prin aceasta, a fost recunoscută, în mod oficial, vechea jurisdicție a Mitropoliei Ungrovlahiei asupra Mitropoliei Transilvaniei.

În același an, la 4 iunie, Sigismund Báthory i-a acordat mitropolitului Ioan dreptul de a strânge de la preoții români din Țara Făgărașului câte un florin pe an. Până la acel moment, spre deosebire de preoții din restul Principatului, aceștia plăteau darea respectivă sperintendenților (așa ziii episcopi) româno-calvini din regiune. Nu este exclus ca această permisiune să fie o urmare directă a noului tratat încheiat între Transilvania și Țara Românească.

În luna decembrie a anului următor, 1596, în timpul vizitei pe care a întreprins-o la Alba Iulia, Mihai Viteazul a obținut din partea lui Sigismund Batory îngăduința de a construi o mănăstire ortodoxă în afara zidurilor cetății. Aceasta, cuprinzând o biserică și câteva corpuri de chilii, a fost construită în anul 1597. Complexul a servit și ca

reședință mitropolitană ortodoxă până în anul 1714, când, în timpul regimului habsburgic, începându-se construirea zidului cetății bastionare, a fost demolat în întregime.

Fig. 27: MACHETA CATEDRALEI ȘI A REȘEDINȚEI MITROPOLITANE CONSTRUITE DE MIHAI VITEAZUL LA ALBA IULIA

Tot la cererea lui Mihai Viteazul, la 20-27 iulie 1600, Dieta de la Alba Iulia a hotărât acordarea preoților români a libertății de a se muta împreună cu familiile lor în satele pe care le păstoreau și scutirea de sarcinile iobăgești. Totodată, s-a hotărât pedepsirea cu 200 de florini a celor dintre aceștia care se recăsătoresc. Prin promovarea acestor măsuri, voievodul român a urmărit ridicarea statutului social al preoților români și a nivelului lor de trăire.

Se presupune că păstoria mitropolitului Ioan a durat până către anul 1605.

CALVINISMUL ȘI ROMÂNII ARDELENI

Secolul al XVI-lea a marcat și începutul propagandei calvine în rândurile românilor ortodocși din Transilvania. Intensitatea acestei acțiuni a variat în timp, în funcție de situația internă a Principatului. Ea a debutat la jumătatea acestui secol, în paralel cu acțiunile anticatolice ale principilor ardeleni, intensificându-se tot mai mult de-a lungul următorilor treizeci de ani. Apoi, în ultimele două decenii ale aceluiași secol, odată cu dobândirea tronului de către principii catolici din familia Báthory, prozelitismul calvin a scăzut în intensitate. El a cunoscut, însă, perioada de apogeu în secolul al XVII-lea.

Au fost folosite diferite metode pentru atragerea românilor la calvinism. Este vorba, în primul rând, de înființarea de către principele Ioan Sigismund a unei așa-zise Episcopii românești calvine și numirea în fruntea acesteia a unor pseudo-episcopi româno-calvini, cunoscuți și sub numele de superintendenți. Alte măsuri au fost tipărirea de cărți de slujbă și de catehisme calvine în limba română, diferite restricții aplicate mitropoliților, protopopilor sau preoților români, mai ales în propovăduirea și apărarea credinței ortodoxe, sau forțarea acestora să sprijine acțiunile prozelitiste calvine.

Primul superintendent româno-calvin este atestat documentar în anul 1566, în timpul domniei principelui calvin Ioan Sigismund Zápolya. Este vorba de Gheorghe de Sângeorz. Despre acesta se crede că fusese preot ortodox, convertit la calvinism în contextul răspândirii acestei noi confesiuni în Transilvania. Se presupune că reședința sa era la Teiuș (jud. Alba). La 30 noiembrie 1566, Dieta de la Sibiu i-a acordat sprijinul în efortul răspândirii învățaturii

calvine în rândurile românilor ortodocși, hotărând ca slujitorii ortodocși care „nu vor să treacă la religia cea adevărată [adică la calvinism]”, să fie alungați din țară.

La acea vreme, în fruntea Mitropoliei Ortodoxe din Transilvania păstorea mitropolitul Sava. Foarte probabil, atât el, cât și preoții săi au luat atitudine împotriva acțiunilor superintendentului Gheorghe. O dovadă în acest sens sunt lamentările celui din urmă adresate principelui Ioan Sigismund, în care arăta că preoții români refuzau să participe la sinoadele convocate de el, la care intenționa să le propovăduiască învățătura calvină, nu-i plăteau darea rânduită de autorități și îl jigneau adeseori.

În toamna anului 1567, principele calvin a emis două circulare prin care a sprijinit eforturile prozelitiste ale pseudo-episcopului Gheorghe. Astfel, la 2 octombrie 1567, el le-a cerut în mod expres preoților români să facă ascultare față de acesta, amenințându-i, în caz contrar, cu expulzarea din Transilvania. O lună mai târziu, principele le-a cerut dregătorilor săi să-l sprijine pe superintendentul calvin.

În ciuda acestui ajutor susținut venit din partea autorităților transilvănene, rezultatele acțiunilor prozelitiste ale lui Gheorghe de Sângeorz au fost firave. Dovadă în acest sens sunt constatările membrilor Dietei întrunite la Turda în luna iunie a anului 1568. Aceștia semnalau cu nemulțumire că „sunt încă foarte mulți români în țară care nu se supun episcopului calvin, ci ascultă de popii lor cei vechi”.

În același an, 1568, superintendentul Gheorghe a murit. Urmașul său a fost Pavel din Turdaș (Tordaș). La 8 februarie 1569, Ioan Sigismund a emis o circulară în care îl recomanda dregătorilor săi pe noul superintendent româno-calvin, cerându-le să-i acorde tot sprijinul în propovăduirea

creinței calvine în limba română și reformarea cultului bisericesc al românilor.

Despre Pavel din Tordaș se știe că a convocat o adunare a preoților români la Aiud la 16 octombrie 1569. În cadrul acesteia, au fost adoptate mai multe măsuri menite să faciliteze calvinizarea Bisericii românești din Ardeal. Este vorba de înlăturarea învățăturilor de credință care nu ar fi avut temei scripturistic, înlăturarea cultului sfinților și a slujbelor pentru cei adormiți, săvârșirea slujbelor în limba română și propovăduirea învățăturilor calvine credincioșilor de rând, acceptarea celei de a doua căsătorii și pentru preoți.

Foarte probabil, mitropolitul ortodox Sava al Transilvaniei s-a împotrivit punerii în practică a acestor decizii, fapt care i-a atras înlăturarea din scaun și pierderea reședinței sale de la Lancrăm. După cum s-a arătat deja, aceasta din urmă i-a fost dăruită de către principele transilvănean lui Pavel din Turdaș.

Urmând dispozițiile lui Ioan Sigismund, superintendentul Pavel i-a convocat pe preoții români la o altă adunare, ținută la Cluj, la 1 ianuarie 1571. În cadrul acesteia, slujitorii ortodocși au fost obligați să cumpere o *Psaltire* și o *Carte de cântece calvine*. Despre aceste cărți se crede că fuseseră traduse din limba maghiară și tipărite cu un an mai înainte la Cluj, cu alfabetul latin și ortografie maghiară-săsească.

Odată cu moartea lui Ioan Sigismund (+14 martie 1571) și preluarea tronului Transilvaniei de către principii catolici din familia Bátor, presiunile prozelitiste calvine asupra românilor ortodocși ardeleni au scăzut în intensitate. Funcția de superintendent româno-calvin nu a dispărut, însă, nici în această perioadă, ea fiind susținută de membrii dietei ardeleni. Astfel, la 21 aprilie 1577, la puțină vreme de la

moartea lui Pavel Tordaș, în Dieta de la Turda s-a hotărât alegerea în locul acestuia a lui Mihail Tordaș.

Mihail Tordaș este ultimul așa zis episcop calvin român din Ardeal. Se presupune că el era o rudă a lui Pavel din Tordaș. Pe seama sa este pusă înființarea tipografiei de la Orăștie, la care a fost tipărită cunoscuta lucrare *Palia* (1582). De altfel, în prefața acesteia este pomenit și numele lui Mihail Tordaș, precizându-se că el a fost cel care a avut inițiativa traducerii și tipăririi în limba română a acestei lucrări. Este vorba de primele două cărți ale Vechiului Testament – Facerea și Ieșirea –, traduse în limba română după versiunea maghiară a lui Gáspár Heltai.

Traducerea în limba română a Sfintei Scripturi sau a cărților de slujbă nu era, în sine, o lucrare condamnată. De altfel, tipărirea cuvântului lui Dumnezeu și a rugăciunilor în limba română a fost susținută, după cum se va vedea în lecțiile următoare, și de ierarhii ortodocși. Problema inițiativei calvine consta în aceea că, în paralel cu acest demers, se urmărea abaterea credincioșilor români de la dreapta credință.

Propaganda calvină nu a avut succes în rândurile românilor ortodocși din Transilvania. Doar o pătură subțire a acestora din urmă a fost câștigată pentru Reformă. Cea mai mare parte a românilor a rămas fidelă Ortodoxiei și vechilor tradiții răsăritene.

EPISCOPIA VADULUI

În afara Mitropoliei Transilvaniei, în Ardeal a funcționat o Episcopie ortodoxă și în satul Vad, din actualul județ Cluj. Înființarea acesteia este strâns legată de feudele pe care domnii Moldovei le-au posedat în Ardeal.

În anul 1489, în timpul luptelor antiotomane, Ștefan cel Mare a primit din partea regelui Matei Corvin al Ungariei (1458-1490) cetatea Ciceului, din vecinătatea orașului Dej, și Cetatea de Baltă, situată între orașele Târnăveni și Blaj. Aproximativ jumătate de secol mai târziu, în anul 1529, Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546) a primit din partea lui Ioan Zápolya și cetatea Ungurașul, precum și satele Bistrița și Rodna.

Fig. 28: BISERICA EPISCOPALĂ DIN VAD (JUD. CLUJ)

Pe teritoriul cetății Ciceului, în localitatea Vad (jud. Cluj), exista o mănăstire ortodoxă. În perioada în care

această cetate se afla sub stăpânirea domnilor Moldovei, aici a fost construită o biserică nouă, din zid, care se păstrează și în ziua de astăzi.

În timpul domniei lui Ștefan cel Mare, la Vad a fost înființată și o episcopie ortodoxă. Ea era sufragană a Mitropoliei Moldovei. Sub jurisdicția acesteia se afla cea mai mare parte a teritoriului feudelor ardeleni aflate în stăpânirea domnilor Moldovei. Doar teritoriul Cetății de Baltă nu se afla sub oblăduirea episcopilor de la Vad, ci sub cea a mitropoliților ardeleni, din cauza distanței prea mari dintre această cetate și sediul episcopal de la Vad.

Nu există consens între cercetători în ceea ce privește șirul ierarhilor de la Vad. După unii, primul ierarh cunoscut aici ar fi Ilarion sau Ilarie, în 1523, urmat de Varlaam, atestat în 1527. După alții, ar fi vorba de Ioan, al cărui nume apare sub forma „episcopul Layr Iowan” (o formă alterată pentru Kir Ioan), într-un document ce poartă data de 14 februarie 1533.

În timpul lui Petru Rareș, Episcopia Vadului era cârmuită de episcopul Anastasie. Se crede că acesta provenea de la Putna, întrucât, fiind nevoit să părăsească scaunul episcopal pentru o vreme, el s-a retras la această mănăstire din Moldova. Într-o inscripție gravată pe o icoană din vremea păstoriei sale, numele și titulatura sa apar în forma „episcopul Anastasie din Vadul ungiurean” (15 mai 1531) sau sub cea de „vlădică de Vad și Feleac”.

După moartea lui Anastasie, Petru Rareș l-a ales ca episcop al Vadului pe Tarasie. Alegerea a avut loc în vara anului 1546. Păstoria acestuia a fost de doar câțiva ani, căci la începutul anului 1550, Iliș II Rareș (1546-1551) i-a anunțat pe bistrițeni de alegerea unui nou episcop de Vad, pe nume Gheorghe. Despre acesta se crede că anterior

fusese stareț al mănăstirii Putna. El a fost urmat la conducerea Episcopiei de Marcu, care, pentru prima oară în istoria Episcopiei, a fost impus de autoritățile locale transilvănene, și nu de conducătorii Moldovei.

În timpul păstoriei mitropolitului Eftimie (1571-1574) al Transilvaniei, teritoriul de jurisdicție al Episcopiei Vadului a fost trecut, pentru scurtă vreme, sub oblăduirea scaunului de la Alba Iulia. Ulterior, în 1574, Episcopia de la Vad a fost reactivată, în fruntea ei fiind mutat Eftimie, care a păstorit aici până în anul 1576. Mutarea la Vad a fost pusă de istorici pe seama bătrâneții sale.

Prin 1576, în vremea în care episcop al Vadului era Spiridon, sub jurisdicția acestuia au fost trecute toate comitatele din partea de nord a Transilvaniei – Turda, Cluj, Dăbâca, Solnicul dinlăuntru, Solnicul de Mijloc și Crasna. Se presupune că el a renunțat la scaunul episcopal în jurul anului 1614, retrăgându-se în Moldova.

Pentru scurtă vreme, înainte de 1605, păstoria lui Spiridon a fost întreruptă. Atunci, scaunul de la Vad a fost ocupat de Ioan de Cerna.

În primele trei decenii ale secolului al XVII-lea, la Vad sunt atestați documentar alți patru episcopi – Teofil (1615-1620), Augustin (*cca.* 1621), Dosoftei (*cca.* 1622) și Eftimie (1623-1627). Cei mai mulți dintre ierarhii de la Vad au fost originari din Moldova.

Într-un document ce poartă data de 4 decembrie 1628, mitropolitul Ghenadie II de la Alba Iulia se autointitula „arhiepiscop în scaunul Bălgradului și al Vadului și al Oradiei și al Sătmarului și a toată țara Ardealului și celelalte”. Pe temeiul acestei titulaturi, cercetătorii au dedus că, la acea vreme, Episcopia Vadului își încetase existența.

BIBLIOGRAFIE:

1. BERZA, Mihai (coordonator), *Repertoriul monumentelor și obiectivelor de artă religioasă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Ed. Academiei Române, București, 1958;
2. BINDER, Pavel; HUTTMANN, Arnold, „Românii și Reforma. Scurte contribuții la istoria culturii românești în secolul al XVI-lea”, în: *Studii de Limbă Literară și Filologie*, III (1974);
3. DUMITRAN, Ana, „Contribuții la istoria raporturilor etno-confesionale româno-maghiare: Episcopatul românesc reformat din secolul XVI”, în: *Studii și Articole de Istorie*, LXVIII (2003), pp. 39-50;
4. DUMITRAN, A., „Episcopatul românesc reformat din secolul al XVI-lea”, BOCȘAN, Nicolae *et al.* (eds), *Evoluția instituțiilor episcopale în Bisericile din Transilvania, I: De la începuturi până la 1740*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2010;
5. DUMITRAN, A., *Religie ortodoxă – religie reformată. Ipostaze ale identității confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*, Ed. Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2004;
6. GHENESCU, Ovidiu, „Ctitorii mănăstirii din Lancrăm (sec. XVI)”, în: *Sebus*, V (2013), pp. 327-339;
7. GHITTA, Ovidiu, „Biserica Ortodoxă din Transilvania (Secolul al XVI-lea - a doua jumătate a secolului al XVII-lea)”, POP, Ioan-Aurel *et al.* (eds), *Istoria Transilvaniei*, vol. II (de la 1541 până la 1711), Cluj-Napoca, 2007, pp. 369-392;
8. LAȘIȚĂ, Ioan, „Câteva mărturii cu privire la scaunul vlădicesc de la Lancrăm”, în: *Îndrumător Pastoral*, III (1979), pp. 115-118;
9. LUPȘA, Ștefan, „Mitropolia Ardealului în veacul XVI”, în: *Mitropolia Ardealului*, V (1960), 7-8, pp. 573-598;
10. METEȘ, Ștefan, „Episcopia Geoagiului de Sus (1557-1957). Comemorarea de 400 de ani”, în: *Mitropolia Ardealului*, II (1957), 9-10, pp. 654-661;
11. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, ²1991;

12. PĂCURARIU, M., *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992;
13. PLĂMĂDEALĂ, Antonie, „Transilvăneni în Moldova - moldoveni în Transilvania”, în vol. *Calendar de inimă românească*, Sibiu, 1988;
14. POP, Ioan-Aurel, „Tradiția istorică a Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului”, ILOAIE, Ștefan; IVANOV, Bogdan (eds), *Eparhia Vadului, Feleacului și Clujului la 90 de ani (1921–2011)*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2012, pp. 35-51;
15. POPA, Victor, „Considerațiuni critice cu privire la Mitropolia Transilvaniei din secolul al XV-lea și al XVI-lea și a raporturilor ei cu Moldova”, în: *Mitropolia Banatului*, VIII (1958), 7-9, pp. 387-436;
16. RUSU, Adrian-Andrei, „Ștefan cel Mare și Transilvania”, în: *Analele Putnei*, I (2005), 2, pp. 91-122;
17. VICOVAN, Ion, *Istoria Bisericii Ortodoxe*, vol. 1, Ed. Trinitas, Iași, 2002.

ACTIVITATEA TIPOGRAFICĂ ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

Dezvoltarea tehnologiei tiparului de către Johannes Gutenberg (1394-1468) la jumătatea secolului al XV-lea a permis tipărirea și răspândirea rapidă a materialelor scrise, facilitând răspândirea cu repeziciune a cuvântului scris în întreaga Europă. În spațiul ortodox, primele cărți liturgice ortodoxe în limba slavonă au fost tipărite la Cracovia, capitala de la acea vreme a Poloniei, în ultimul deceniu al secolului al XV-lea.

Fig. 29: ACTIVITATEA INTR-O TIPOGRAFIE
[Reprezentare de la 1568]

La scurtă vreme, în anul 1493, Gheorghe Cernoievici (Đurađ Crnojević), conducătorul Principatului de la Zeta (astăzi în Muntenegru), l-a trimis pe ieromonahul Macarie la Veneția, unul dintre marile centre tipografice din Europa de la acea vreme, ca să cumpere o presă tipografică și să învețe arta tiparului. Întors la Cetinie, capitala Principatului Zeta, Macarie a pus bazele primei tipografii a slavilor din sud. În anul 1494, el a tipărit acolo un *Octoih*, cea dintâi carte tipărită în Peninsula Balcanică.

IEROMONAHUL MACARIE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

Sub presiunea expansiunii otomane, ieromonahul Macarie și-a părăsit patria natală, refugiindu-se în Țara Românească. Venirea sa în nordul Dunării a fost pusă de cercetători pe seama a cel puțin doi factori principali. A fost avut în vedere, pe de o parte, statutul privilegiat al țărilor române, care erau la acea dată singurele formațiuni statale creștin-ortodoxe din sud-estul Europei care reușiseră să-și păstreze autonomia internă în fața expansiunii otomane. Pe de altă parte, ea a fost legată și de păstoria în fruntea Mitropoliei Ungrovlahiei a unui ierarh de origine sârbă, Maxim Brancovici. Acesta se înrudea cu principele muntenegrean Gheorghe Cernoievici, cu sprijinul căruia fusese înființată și tipografia de la Cetinie.

Venirea lui Macarie în Țara Românească s-a petrecut într-un moment prielnic, atât din punct de vedere politic, cât și religios. Domnia lui Radu cel Mare (1495-1508) a reprezentat o perioadă de stabilitate politică și dezvoltare în istoria Țării Românești. Pe acest fond, a fost posibilă și

reorganizarea vieții bisericești, sprijinite în mod nemijlocit de voievodul muntean.

Nu se știe, cu certitudine, unde și-a avut sediul această tipografie. Unii istorici au presupus că ea a funcționat chiar în Târgoviște, unde se afla și reședința voievodală. După alții, ea a funcționat la mănăstirea Dealu, ctitoria lui Radu cel Mare, situată în apropiere de capitala țării. Această din urmă ipoteză pare mai probabilă.

În ceea ce privește utilajele tipografice, se presupune că literele folosite la tipărire au fost lucrate în Țara Românească, chiar de către Macarie și monahii români care îl ajutau. Tot aici se crede că au fost lucrate și frontispiciile, inițialele înflorate și podoabele cărților, socotite reproduceri după vechile manuscrise bisericești existente în mănăstirile din țară. Se consideră, de asemenea, că textul cărților macariene îl reproduce pe cel al manuscriselor bisericești existente, la acea vreme, în Țara Românească. Însă, nu trebuie exclusă cu totul posibilitatea ca cel puțin o parte a tiparniței, precum presa, să fi fost adusă din afara Țării Românești. După cum s-a arătat deja, presa tipografică de la Cetinie fusese cumpărată și adusă de la Veneția. În mod asemănător, puțin mai târziu, cea de la mănăstirea Sf. Gheorghe de lângă Goražde (în regiunea Herțegovina), fondată de Božidar Ljubavić, a fost adusă tot de la Veneția. În fine, se știe și faptul că, ceva mai târziu, Neagoe Basarab (1512-1521) însuși a comandat la Brașov „niște tipare ce ne sunt de trebuință”. Toate aceste cazuri lasă deschisă posibilitatea ca măcar o parte din utilajele tiparniței, precum presa specială, să fi fost adusă din afara țării. De altfel, expertiza efectuată asupra hârtiei folosite la tipărirea cărților macariene a dovedit faptul că aceasta a fost adusă în Țara Românească de la Veneția.

Având în vedere toate aceste observații, se poate spune că tipărițiile lui Macarie din Țara Românească reprezintă rodul împletirii contribuției a doi factori principali: cel sud-dunărean și cel local. Pe de o parte, este vorba de experiența și măiestria tipografică a lui Macarie, pe de alta, de sprijinul material oferit de Radu cel Mare pentru procurarea unei prese tipografice și a hârtiei necesare pentru aceasta și, nu în ultimul rând, de ajutorul venit din partea monahilor locali și de folosirea manuscriselor bisericești din țară, care au slujit drept model pentru cărțile macariene.

Prin activitatea lui Macarie, Ungrovlahia a devenit a treia țară în care s-au tipărit cărți slave ortodoxe – după Polonia și Muntenegru. Macarie a tipărit aici trei cărți de slujbă în limba slavonă. Prima dintre acestea a fost *Liturghierul*, apărut sub denumirea de *Liturghie*.

LITURGHIERUL (1508)

Pregătirea pentru tipar a *Liturghierului* a început în timpul domniei lui Radu cel Mare, probabil în anul 1507, lucrările finalizându-se sub domnia lui Mihnea cel Rău (1508-1509), la 10 noiembrie 1508. Aceste informații sunt expuse în epilogul lucrării.

Cartea lui Macarie este primul *Liturghier* ortodox tipărit vreodată. Ea cuprinde slujba celor trei liturghii folosite în spațiul ortodox – a Sf. Ioan Gură de Aur, a Sf. Vasile cel Mare și a Sf. Grigorie Dialogul (a Darurilor mai înainte sfințite) –, alături de o povățuire a Sf. Vasile cel Mare către slujitor, rânduiala proscomidiei, rânduiala litiei, slujba parastasului, rugăciunea de iertare a păcatelor *etc.*

Limba slavonă a acestei cărți este de redacție medio-bulgară.

Fig. 30: PAGINI DIN *LITURGHIERUL* (1508) [în stânga] și *TETRAEVANGHELUL* (1512) IEROMONAHULUI MACARIE

Cartea a fost răspândită nu numai în spațiul românesc – inclusiv în Moldova și Transilvania –, ci și la credincioșii ortodocși din Peninsula Balcanică și chiar din Rusia. În unele locuri, după ea au fost făcute chiar copii în manuscris. 80 de ani mai târziu, în 1588, ea a fost reeditată de Șerban, fiul diaconului Coresi, la Brașov. De asemenea, ea a fost folosită ca model și la Veneția, la tipărirea Liturghierelor pentru slavii sud-dunăreni din secolul al XVI-lea.

La momentul de față, în țara noastră se păstrează cinci exemplare ale acestei cărți.

OCTOIHUL (1510)

A doua carte tipărită de Macarie în Țara Românească a fost *Octoihul*. În epilogul acesteia se precizează faptul că lucrarea a fost tipărită din porunca lui „Io Vlad Voevod și stăpânitor întregii Țeri a Ungrovlahiei și a celor de lângă Dunăre în anul 7018 (1510), ostenindu-se întru aceasta ieromonachul Macarie”. Domnitorul menționat este Vlad cel Tânăr (1510-1512).

Lucrarea este un Octoih mixt, o formă mai rară a acestei cărți. Ea este o combinație între Octoihul Mare și cel Mic. Octoihul Mare cuprinde cântările Utreniei și Vecerniei pe toate glasurile pentru toate zilele săptămânii, iar Octoihul Mic cântările pe cele opt glasuri pentru zilele de sâmbătă și duminică. Ediția lui Macarie cuprinde cântările Utreniei și Vecerniei pe glasul întâi pentru toate zilele săptămânii, iar pentru zilele de sâmbătă și duminică, cântările pe toate cele opt glasuri bisericești.

Până la momentul de față, pe teritoriul țării noastre nu se cunoaște niciun exemplar al acestei cărți. Circulația ei în spațiul românesc este dovedită, însă, de faptul că diaconul Coresi a folosit-o ca model la editarea *Octoihului* său slavon, tipărit la Brașov, în anul 1557. Un exemplar al *Octoihului* lui Macarie se păstrează la mănăstirea Hilandar de la Muntele Athos.

TETRAEVANGHELUL (1512)

Ultima carte tipărită de Macarie a fost *Tetraevanghelul*. Tipărirea ei s-a terminat la 25 iunie 1512, în primul an de domnie a lui Neagoe Basarab. Deși era

destinată folosirii la slujbele bisericești, cartea cuprinde cele patru Evanghelii canonice în ordinea lor din Noul Testament: Matei, Marcu, Luca și Ioan. Totuși, pentru a ușura folosirea ei de către slujitori, pe marginea textului biblic sunt inserate îndrumări tipiconale, în care se precizează ziua din an în care trebuie citită fiecare pericopă.

Tetraevanghelul tipărit de Macarie este primul tipărit pentru Bisericile care foloseau limba slavonă în cult. Și în cazul lui, limba slavonă folosită este de redacție medio-bulgară.

Cartea a cunoscut o largă răspândire atât în teritoriile locuite de români, cât și în țările slave sud-dunărene și în Rusia. De asemenea, ea a fost folosită drept model pentru edițiile ulterioare ale acestei cărți, precum cea a lui Filip Moldoveanul (Sibiu, 1546) și cele ale ieromonahului Mardarie (Belgrad, 1552 și 1562). Este socotită cea mai reușită dintre tipăriturile lui Macarie. Unii cercetători au presupus că și edițiile coresiene ale *Tetraevanghelului* (Brașov, 1562, 1579 și 1583) au avut drept prototip lucrarea lui Macarie.

După editarea *Tetraevanghelului*, activitatea tipografică din Țara Românească a încetat timp de trei decenii. Această situația a fost pusă pe seama alegerii lui Macarie în fruntea Mitropoliei Ungrovlahiei în jurul anului 1513. Se crede că, din acel moment, el nu a mai avut timpul necesar editării de cărți, fiind ocupat cu activitatea de reorganizare bisericească, supravegherea lucrărilor de construire a locașurilor de rugăciune și alte activități bisericești care au avut loc în timpul domniei lui Neagoe Basarab. Trebuie avut în vedere și faptul că, în această perioadă, a fost construită și sfințită mănăstirea de la Curtea de Argeș (1517), au fost aduse în Țara Românească

moaștele Sf. Nifon al Constantinopolului (1515), a avut loc canonizarea acestuia (1517) și a fost mutată reședința scaunului mitropolitan la Târgoviște (1517).

Preocuparea tipăririi altor cărți nu a dispărut cu totul în Țara Românească la acea vreme. Dovadă în acest sens este o scrisoare păstrată a voievodului Neagoe Basarab, în care acesta revenea față de judele și pârgarii din Brașov cu cererea de a-i procura și trimite o tipografie nouă. Aceste demersuri ale voievodului muntean nu au fost încununete, însă, de succes.

FILIP MOLDOVEANUL

Din punct de vedere cronologic, următoarea tipografie cu litere chirilice de pe teritoriul actual al țării noastre a funcționat la Sibiu, în deceniul al cincilea al secolului al XVI-lea. Ea a fost condusă de Filip Moldoveanul, cunoscut și sub numele de Filip Maler sau Pictor.

Prima tipografie de la Sibiu a fost înființată în anul 1538, de către Theobaldus Gryphius (†7.09.1540). Ulterior, ucenicul acestuia, Lukas Trapoldner, și-a deschis în oraș propria tipografie. În cadrul acesteia a funcționat și o secție româno-slavă, al cărui conducător a fost Filip Moldoveanul. Unul dintre obiectivele activității tipografice desfășurate în această secție a fost răspândirea învățaturii lutherane în rândurile românilor care locuiau în ținuturile scaunelor săsești din Transilvania. Trebuie avut în vedere că în anul 1543, Universitatea săsească din Sibiu a hotărât ca toți locuitorii de pe „Pământul crăiesc” să primească învățătura lui Luther, indiferent de naționalitate.

Cei mai mulți cercetători consideră că Filip era originar din Moldova, așa cum o arată și apelativul său. El era unul dintre angajații magistratului de la Sibiu, ocupându-se cu redactarea corespondenței în limba română și misiunile diplomatice în țările române. Meritul principal al lui Filip a fost acela de a fi tipărit la Sibiu, alături de unele cărți în limba slavonă, și primele cărți în limba română, în caractere chirilice. Literale folosite la editarea acestor cărți au fost turnate chiar de către Filip, care a folosit ca model tipăriturile lui Macarie.

Prima carte tipărită de Filip Moldoveanul a fost *Catehismul românesc*. Ea a fost terminată în anul 1544. Aceasta este prima carte tipărită în limba română. La momentul de față, pe teritoriul țării noastre nu este cunoscut niciun exemplar al acesteia. Timotei Cipariu a avut la îndemână un exemplar complet, pe care l-a numit *Învățătură creștinească* și despre care a precizat că a fost tipărit la Sibiu. Acest exemplar a fost dus, ulterior, la Biblioteca Academiei din Budapesta. La 1838, același Timotei Cipariu a semnalat existența în biblioteca mănăstirii din Blaj a unui alt exemplar al acestei cărți, păstrat, însă, fragmentar – fără început și fără sfârșit.

În ceea ce privește conținutul acestei cărți, se crede că ea era o traducere după *Catehismul* lui Luther, retipărit și în Transilvania de Honterus, la 1548.

Despre impactul acestei cărți asupra preoților români din Transilvania s-a păstrat o mărturie a parohului lutheran bistrițean Adalbert Wurmloch. În scrisoarea sa adresată cărturarului Johann Hess, acesta a semnalat faptul că „s-a tradus Catehismul în limba română și s-a tipărit la Sibiu, capitala noastră, a sașilor din Transilvania” și preciza că

„mulți preoți [români] au primit această carte, socotind-o sfântă, alții, însă, o disprețuiesc”.

Doi ani mai târziu, în 1546, la Sibiu a fost tipărit un *Tetraevanghel slavon*, o reeditare a celui din 1512, tipărit de Macarie. Aceasta este prima carte tipărită pe teritoriul actual al țării noastre împodobită cu xilografuri.

Fig. 31: PAGINĂ DIN *TETRAEVANGHELUL SLAVONESC* (SIBIU, 1546) AL LUI FILIP MOLDOVEANUL [în stânga] ȘI DIN *MOLITFELNICUL SLAVONESC* (TÂRGOVIȘTE, 1545) AL LUI DIMITRIE LIUBAVICI

Unul dintre exemplarele acestei cărți, păstrat astăzi la Biblioteca Națională din Sankt Petersburg, a aparținut domnitorului Gheorghe Ștefan (1653-1658) al Moldovei. Reprezentarea stemei Moldovei pe una dintre paginile cărții dovedește faptul că această lucrare a avut ca destinație și teritoriul românesc de la răsărit de Carpați.

În anii 1551-1553, Filip a editat o nouă ediție a acestei cărți, de data aceasta bilingvă: *Tetraevanghelul slavo-român*. Lucrarea cuprindea textul celor patru Evanghelii în limba slavonă și în limba română în caractere chirilice, dispuse pe două coloane paralele. Textul slavonesc imprimat era același cu cel folosit la acea vreme în cultul Bisericilor Ortodoxe de limbă slavonă. În ceea ce privește textul românesc, el avea la bază o traducere mai veche în limba română a celor patru Evanghelii, revizuită de Filip Moldoveanul după traducerea în limba germană a Bibliei lui Luther.

Tetraevaghelul slavo-român este prima carte bilingvă publicată în spațiul românesc și, în același timp, cel mai vechi text tipărit în limba română care s-a păstrat. La momentul de față, mai este cunoscut doar un singur exemplar al acestei cărți, aflat la Biblioteca Națională din Sankt Petersburg. Exemplarul este incomplet, din el păstrându-se doar Evanghelia după Matei.

Filip Moldoveanul este socotit primul tipograf și gravor de neam român.

DIMITRIE LIUBAVICI

Tot către jumătatea secolului al XVI-lea, activitatea tipografică a fost reluată și în Țara Românească. Și de această dată, inițiatorul a fost tot un tipograf de neam sârb, logofătul Dimitrie Liubavici, ajutat de ieromonahul Moise din Dečani (Mojsije Dečanac). La acea vreme, voievod al Țării Românești era Radu Paisie (1535-1545).

Dimitrie Liubavici se trăgea dintr-o familie nobilă, ai cărei reprezentanți fuseseră implicați în acțiunile

diplomatice și activitatea tipografică ale vremii. Încă din anul 1518, bunicul său, Božidar Liubavici îi trimisese la Veneția pe fiii săi, Gheorghe (Đurađ) și Teodor să cumpere o tiparniță și să învețe arta tiparului. Cei din urmă erau tatăl și, respectiv, unchiul lui Dimitrie. Presa cumpărată de ei a fost adusă în Herțegovina și instalată la mănăstirea Sf. Gheorghe de lângă orașul Goražde. În activitatea tipografică desfășurată acolo între anii 1519-1523, a fost implicat și tânărul Dimitrie. Împreună cu ierodiaconul Moise Dečani (devenit apoi ieromonah), el a tipărit cărțile pregătite pentru tipar de unchiul său, ieromonahul Teodor.

În anul 1544, Dimitrie Liubavici și ierodiaconul Moise au adus tipografia de la Goražde la Târgoviște. În felul acesta, ei au pus bazele celei de a doua tipografii de pe teritoriul Țării Românești. În acest caz, era vorba, însă, de o tipografie particulară, care a deservit, însă, nevoile Mitropoliei Ungrovlahiei.

Venirea celor doi tipografi sârbi în Țara Românească a fost pusă de cercetători în legătură cu numeroasa comunitate sârbă refugiată aici. Unii dintre membrii acesteia ocupau chiar funcții importante în structurile civile și bisericești ale țării. Prezența conaționalilor lor aici și situația prosperă a acestora pare să fi fost, așadar, resortul care a generat și venirea celor doi tipografi sârbi.

Activitatea lui Dimitrie Liubavici în Țara Românească a fost privită de unii cercetători și ca o reacție ortodoxă menită să contracareze răspândirea cărților cu iz protestant editate în Transilvania în limba română. Însă, în această privință, trebuie avut în vedere că, ceva mai târziu, Dimitrie Liubavici însuși a avut legături cu reprezentanții de seamă ai Reformei protestante. Ca atare, pare mult mai probabil ca resortul care a generat venirea în Țara

Românească să fi fost, mai degrabă, unul de natură economică. Este vorba, pe de o parte, de condițiile favorabile oferite de Țara Românească desfășurării activității tipografice și de existența aici a unei piețe mai mari de vânzare a cărților tipărite de el. În plus, așa cum reiese și din epilogurile cărților sale, Dimitrie Liubavici pare a fi fost conștient de sprijinul financiar pe care îl putea obține pentru tipărirea cărților sale din partea voievozilor din Țara Românească și Moldova.

Prima carte editată la Târgoviște în tipografia lui Dimitrie Liubavici a fost *Molitfelnicul* slavonesc. Ea a apărut la Târgoviște în luna ianuarie a anului 1545. În postfața lucrării se precizează că aceasta a fost tipărită „din porunca Domnului Io Petru marele Voevod”, de către „eu păcătosul și mai micul dintre sfinții călugări Moisi [care] m-am trudit la această scriere... cu matrițele lui Dimitrie Liubavici ... în cetatea de scaun Târgoviște”.

La sfârșitul cărții este anexată și o *Pravilă a sfinților apostoli și a sfinților preacuvioși părinții noștri și celui de-al șaptelea sobor despre preoți și despre mireni*. Este vorba despre o colecție de dispoziții canonice necesară la acea dată preoților în activitatea lor pastorală. Aceasta este socotită prima carte de legi tipărită în țara noastră.

A doua carte tipărită la Târgoviște în tipografia lui Dimitrie Liubavici a fost *Praxiul (Apostolul)* (1546-1547). De editarea ei s-au ocupat doi români, Oprea și Petru. Cartea a apărut în două tiraje, unul destinat Țării Românești, altul Moldovei. Pe fiecare tiraj, foaia de titlu este diferită, pe exemplarele destinate Ungrovlahiei apărând numele voievodului Mircea Ciobanul (1545-1552; 1553-1554; 1557-1559) și stema țării sale, iar pe cele destinate

Moldovei numele lui Iliaş II Rareş (1546-1551) și stema Moldovei.

Fig. 32: PAGINI DIN *PRAXIUL* (1547) LUI DIMITRIE LIUBAVICI

Pe exemplarele destinate Moldovei, în epilogul cărții apare precizarea: „Din porunca Domnului Io Iliășcu Voevod și a mamei sale Doamna Elena, eu păcătosul și cel mai mic dintre oameni, Dimitrie Logofet, nepotul lui Bojidar, am făcut această scriere ... în anul 1547”.

După tipărirea acestei cărți, Dimitrie Liubavici a părăsit teritoriul Țării Românești timp de cinci ani, călătorind la Constantinopol și la Muntele Athos. În tot acest timp, tipografia sa și-a încetat activitatea. În anul 1552, el a revenit în Țara Românească, pe care a părăsit-o, însă, după câteva luni, timp de mai mulți. Dimitrie Liubavici și-a găsit sfârșitul în Țara Românească, în anul 1564. El a fost

decapitat din ordinul doamnei Chiajna, soția lui Mircea Ciobanul.

Cărțile editate în tipografia lui Dimitrie Liubavici de la Târgoviște au avut o largă circulație. Unele exemplare sunt cunoscute în Transilvania, altele în sudul Dunării, la mănăstirile din Muntele Athos și în Serbia. Important este, apoi, și faptul că între ucenicii lui Dimitrie Liubavici s-au numărat și unii români, precum Petru, Oprea și diaconul Coresi. Aceștia au continuat activitatea începută de Dimitrie Liubavici în tipografiile de la Târgoviște și Brașov. În plus, analiza aspectului primelor tipăriri coresiene a relevat faptul că literele tipografiei lui Dimitrie Liubavici au fost folosite de diaconul Coresi la Brașov, în 1556-1557, și apoi la Târgoviște, în 1557-1558.

DIACONUL CORESI

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, activitatea tipografică de pe teritoriul țării noastre a cunoscut o perioadă de înflorire datorită diaconului Coresi. Deși numele acestuia nu este menționat în niciuna dintre cărțile tipărite sub patronajul lui Dimitrie Liubavici, Coresi este socotit unul dintre ucenicii români ai acestuia.

Diaconul Coresi era originar din Târgoviște și lucrase la tipografia lui Dimitrie Liubavici. Împreună cu Oprea logofătul, un alt ucenic al lui Dimitrie Liubavici, Coresi a tipărit la Brașov, în anii 1556-1557, un *Octoih mic* slavon. La imprimarea acestei cărți au fost folosite literele tiparniței lui Liubavici. Pe temeiul acestui fapt, unii cercetători au presupus că diaconul Coresi cumpărase tiparnița tipografului sârb.

Tipărirea acestei cărți a durat șapte luni, de la 12 iunie 1556 la 14 ianuarie 1557. În epilogul ei se precizează că tipărirea s-a făcut „la porunca jupânului Haniș Begner, județul Brașovului”. Tot acolo sunt menționate numele conducătorilor politici ai celor trei țări românești de la acea vreme, anume al principelui Ioan Sigismund și al mamei sale, Isabella Zápolya din Transilvania, al lui Pătrașcu cel Bun al Țării Românești și al lui Alexandru Lăpușeanu al Moldovei. Pe frontispiciul cărții, apare și stema Țării Românești. Din toate acestea, reiese că primarul Brașovului, Johannes Benkner, care era și proprietarul unei mori de hârtie, urmărind obținerea unor venituri de pe urma activității tipografice, a dispus publicarea acestei cărți ce urma a fi distribuită în toate cele trei țări românești.

După tipărirea *Octoihului*, Coresi s-a întors la Târgoviște. La cererea lui Pătrașcu cel Bun (1554-1557), el a tipărit aici un *Triod-Penticostar* în slavonește, prima ediție a acestei cărți în țara noastră. Coresi a fost ajutat de zece ucenici, însă, în ciuda acestui mare număr de colaboratori, tipărirea cărții a durat mai bine de un an – între 8 iulie 1557 și 30 iulie 1558. Cartea este, însă, o lucrare reușită, fiind împodobită și cu 11 gravuri inspirate din Sfânta Scriptură.

După acest moment, Coresi a părăsit definitiv orașul Târgoviște, stabilindu-se la Brașov. Motivul acestei plecări a fost pus de cercetători pe seama nesiguranței care s-a instalat în Țara Românească după domnia lui Mircea Ciobanul, dar și pe cea a condițiilor favorabile desfășurării activității tipografice pe care le oferea la acea vreme Brașovul. După cum s-a arătat deja, acolo funcționa o moară de hârtie al cărei proprietar, din dorința obținerii unor câștiguri financiare cât mai mari, sprijinea tipărirea de cărți. În plus, Coresi era adeptul răspândirii cuvântului scris și în

limba română. Or, la acea vreme, editarea de cărți în limba română în Țara Românească nu ar fi fost posibilă, din cauza opoziției conducătorilor bisericești, ca reacție la răspândirea ideilor protestante.

Fig. 33: PAGINI DIN *OCTOIHUL MIC* (BRAȘOV, 1556-1557) [în stânga]
 ȘI *TRIODUL-PENTICOSTAR* (TÂRGOVIȘTE, 1557-1558)
 ALE DIACONULUI CORESI

Activitatea tipografică a lui Coresi a cunoscut trei mari etape. Până în anul 1564, cu puțin înainte de moartea lui Johannes Benkner (†1565), tipograful român a tipărit, la comanda acestuia, cărți în limba română și în slavonă. Din 1564, la comanda nobilului reformat maghiar Forró Miklós, el a tipărit cărți în limba română. În fine, începând cu anul 1569, Coresi pare a fi tipărit cărțile alese de el însuși.

Prima carte tipărită de Coresi la Brașov, în limba română, a fost, după câte se pare, *Tetraevanghelul* (1561).

Pentru tipărirea acesteia, el nu a mai folosit fonturile vechi, uzate, ale lui Dimitrie Liubavici, ci altele noi, confecționate, se presupune, de el însuși. La baza textului acestei ediții au stat vechile traduceri românești ale Sfintei Scripturi, care au fost îndreptate.

A doua carte tipărită de Coresi în limba română a fost *Întrebare creștinească*. În prefața acestei cărți este amintit și *Tetraevanghelul* românesc din 1561. Pe temeiul acestui fapt, se presupune că lucrarea, având doar 14 file, a apărut în același an.

Întrebare creștinească este un catehism, în care învățătura de credință este expusă sub formă de întrebări și răspunsuri. În foaia de titlu se afirmă că lucrarea a fost tipărită cu binecuvântarea mitropolitului Sava al Transilvaniei. De asemenea, cartea era închinată mitropolitului Efrem al Ungrovlahiei. Pe temeiul faptului că în paginile cărții se găsesc și învățături eterodoxe, s-a presupus că, în realitate, cei doi ierarhi ortodocși nu au avut cunoștință de redactarea și tipărirea ei. Catehismul a avut, însă, o circulație destul de largă. Aprecierea lui de către contemporani se vede și din faptul că după el s-au păstrat chiar două copii în manuscris.

Tot în limba română a fost tipărită, între anii 1560-1562, și o *Pravilă a Sfinților Părinți*, păstrată fragmentar. Ea era o traducere după Nomocanonul patriarhului Ioan Postitorul al Constantinopolului, cuprinzând canoanele pe care preoții duhovnici le dau la scaunul spovedaniei. Este cea mai veche pravilă românească tipărită.

În anul 1566, în tipografia lui Coresi, a fost tipărit un *Praxiu* (= *Apostol*), tot în limba română.

Lui Coresi îi este atribuită și lucrarea *Tâlcul Evangheliei* (cca. 1567), tipărită tot în limba română. În

cuprinsul acestei cărți se regăsesc și diferite învățături protestante. Astfel, sunt atacate cultul sfinților și ierarhia bisericească și, sub influența protestantă, sunt amintite doar trei Sfinte Taine – Botezul, Cununia și Împărtășania. Sunt redată, totuși, citate din Sfinții Părinți ai Bisericii și este apărat postul, combătut de protestanți. În anexă, lucrarea cuprindea și o colecție de slujbe și cântări calvine. La momentul tipăririi acestei cărți, diaconul Coresi era asociat cu nobilul maghiar Forró Miklós.

Fig. 34: REPLICĂ MODERNĂ A TIPARNIȚEI LUI CORESI
[Muzeul „Primei școli românești” din Brașov]

În anul 1570, Coresi a terminat de editat alte două cărți importante, *Psaltirea* și *Liturghierul*, primele cărți de acest fel tipărite în limba română. Cea din urmă cuprindea doar Liturgia Sf. Ioan Gură de Aur.

Cea mai importantă lucrare a diaconului Coresi tipărită în limba română a fost *Evanghelia cu învățătură* sau *Cazania* (1581). Ea este o traducere a unei colecții de omilii la Evangheliile, publicată în limba slavonă la Zabłudów (reg. Białystok, în Polonia), în anul 1569, de către Ivan Feodorov. Această carte avea la bază o colecție de omilii, alcătuită în Bizanț, în secolul al XIV-lea, culese, în cea mai mare parte a lor, din opera Sf. Ioan Gură de Aur. Editorul rus de la Zabłudów a îmbogățit această colecție cu alte câteva omilii. Contribuția originală a lui Coresi a fost aceea că, pentru prima dată în cazul acestei cărți, el a introdus la începutul fiecărei cazanii pericopa evanghelică a acelei duminici. Această idee nu au avut-o, înaintea sa, nici bizantinii și nici slavii. Coresi a reprodus textul pasajelor evanghelice din *Tetraevangelul* pe care el îl tipărise în limba română în anul 1561, îmbunătățind, însă, acea traducere sub raportul cursivității. Prin aceasta, românii au fost primul popor ortodox care au putut asculta în biserică Evangheliile duminicilor de peste an în limba vorbită de ei.

Evanghelia cu învățătură cuprindea tâlcuirea Evangheliilor din cele mai multe duminici și din unele sărbători de peste an. Din punct de vedere doctrinal, ea era întru totul ortodoxă, fiind socotită, de altfel, cea mai importantă carte de doctrină ortodoxă tipărită pe teritoriul țării noastre în secolul al XVI-lea. Mai nou, cercetătorii (D. Zamfirescu) au conchis că mitropolitul Varlaam al Moldovei însuși s-a folosit de această carte la alcătuirea *Cazaniei* (1643) sale.

Lucrarea a fost tradusă la inițiativa și cu cheltuiala judeului Brașovului, Lucas Hirscher. În predoslovie cărții se precizează că traducerea a fost făcută de preoții Iane și Mihai de la biserica românească din Șcheii Brașovului.

Exemplarul slavon după care s-a făcut traducerea în limba română a fost pus la dispoziție de mitropolitul Serafim al Ungrovlahiei, iar tipărirea cărții s-a făcut cu acordul mitropoliților Serafim al Ungrovlahiei și Ghenadie al Ardealului. Aceasta a fost ultima carte tipărită de Coresi.

Deși unele dintre cărțile tipărite de Coresi erau pătrunse de învățături protestante, ele au avut o largă răspândire. Însă, în cazul cărților de slujbă tipărite în limba română – precum *Psaltirea* și *Liturghierul* –, ierarhia bisericească ortodoxă din țările române nu a acceptat folosirea lor în cult. Unul dintre motivele acestei poziții potrivnice a fost temerea răspândirii în rândurile credincioșilor ortodocși a unor învățături de credință eterodoxe. În cazul *Liturghierului*, o altă cauză era opinia potrivit căreia limba română, având un vocabular prea sărac, nu poate surprinde bogăția teologică a rugăciunilor exprimate în limbile slavonă și greacă. În mod evident, acest din urmă punct de vedere era unul greșit.

Pasajele biblice în limba română care au stat la baza cărților tipărite de Coresi sunt socotite traduceri mai vechi, care circulau deja în manuscris în teritoriile locuite de români. Sunt cunoscute, de altfel, diferite traduceri în limba română ale Psaltirii, Evangheliei și Apostolului care circulau în manuscris înainte de editarea cărților coresiene. Colaboratorii lui Coresi, în principal preoții de la biserica românească din Șchei, au corectat și îndreptat vechile traduceri. În plus, largă răspândire a cărților coresiene în limba română, favorizată de tirajul mare al tipăriturilor sale, a influențat evoluția limbii române și a contribuit la unificarea ei. Prin intermediul lor, graiul din Țara Românească și din sud-estul Transilvaniei, folosit în cărțile tipărite de Coresi și de ucenicii săi, s-a impus, facilitând

unitatea lingvistică a poporului român și formarea limbii române literare.

Răspunzând cererilor de carte venite de dincolo de munți, din partea conducătorilor politici și a ierarhiei bisericești, Coresi a tipărit și mai multe cărți în limba slavonă. Între acestea, s-au numărat *Tetraevanghelul* (1562), *Sbornicul*, adică *Mineiul* (1568-1569), *Octoihul* (1574-1575) și *Psaltirea* (1577). Trebuie menționate și două cărți bilingve: *Psaltirea slavo-română* (1577) și *Tetraevanghelul slavo-român* (1580).

Se presupune că unul dintre ucenicii lui Coresi, diacul (grămăticul) Lorinț, și-a întemeiat propria tipografie, la Alba Iulia. În aceasta, el a tipărit un *Tetraevanghel slavon* în anul 1579. Inițiativa tipăririi acestei cărți pare a fi aparținut mitropolitului Hristofor II (1574-1579) al Transilvaniei. Diacul Lorinț a obținut de la principele Cristofor Báthory (1576-1581) și monopolul pentru Transilvania al editării *Tetraevanghelului slavon* pe o perioadă de 30 de ani. Acesta este primul privilegiu de acest gen cunoscut pe teritoriul țării noastre.

IEROMONAHUL LAVRENTIE

În Țara Românească a mai funcționat o tipografie spre sfârșitul secolului al XVI-lea, la mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul din București (Plumbuita). Materialele tipografice – matrițe și clișee – necesare editării au fost confecționate de către ieromonahul Lavrentie și ucenicul său Iovan. Pregătirea acestora a durat zece ani. Tipografia pare a fi fost înființată la inițiativa sau, cel puțin, cu sprijinul

mitropolitului Eftimie (1568-1576) al Ungrovlahiei și al voievodului Alexandru II Mircea (1568-1577).

Lavrentie și Iovan au tipărit un *Tetraevanghel* (1582), în două ediții, și o *Psaltire*, ambele în limba slavonă. *Tetraevanghelul* a avut o largă răspândire, fiind cunoscute exemplare din el pe întreg teritoriul actual al țării noastre, precum și în sudul Dunării și în Rusia. Din *Psaltire* s-au păstrat doar câteva pagini, în care nu apare menționat anul tipăririi ei.

PALIA DE LA ORĂȘTIE (1582)

Spre sfârșitul secolului al XVI-lea, în Transilvania a mai fost tipărită o carte importantă în limba română. Este vorba de *Palia*, tipărită la Orăștie, în anul 1582, de Șerban, fiul diaconului Coresi, și de diaconul Marian. Lucrarea cuprinde primele două cărți ale Vechiului Testament: Facerea și Ieșirea. Traducerea și tipărirea ei s-au făcut sub imboldul propagandei calvine, desfășurate între românii ortodocși. Inițiativa traducerii și tipării acestei cărți i-a aparținut așa-zisului episcop româno-calvin Mihail din Turdaș. Traducerea s-a făcut, în principal, după *Pentateuhul* în limba maghiară al lui Gâspar Heltai, tipărit la Cluj, în 1551. Aceasta este prima traducere românească cunoscută a unora dintre cărțile Vechiului Testament.

Șerban, fiul lui Coresi, a mai tipărit și un *Liturghier slavonesc*, la Brașov, în anul 1587. Tot pe seama sa sunt puse și retipărirea *Psaltirii slavo-române* și a *Psaltirii slavonești*, în anii 1589-1590.

Fig. 35: PAGINĂ DIN *EVANGHELIA CU ÎNVĂȚĂTURĂ* (BRAȘOV, 1581) A DIACONULUI CORESI [în stânga] ȘI DIN *PALIA DE LA ORĂȘTIE* (1582)

BIBLIOGRAFIE:

1. CAZACU, Matei, „Dimitrije Ljubavic et l'imprimerie slave dans l'Europe du Sud-Est au XVIe siècle. Nouvelles contributions”, în: *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași*, XXXII (1995), pp. 187-207;
2. CLAPA, Gheorghe, „Liturghierul ieromonahului Macarie - primul liturghier ortodox tipărit în lume (10 noiembrie 1508)”, în: *Acta Moldaviae Meridionalis*, XXX (2009), 1, pp. 177-221;
3. DEMÉNY, Lajos; DEMÉNY, Lidia A., SIMIONESCU, Dan, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea: studii, articole, comunicări*, Ed. Kriterion, București, 1986;
4. DEMÉNY, L., „La typographie cyrillique de Sibiu au milieu du XVIe siècle”, în: *Rumanian Studies*, II (1972), pp. 30-47;

5. DRÂMBA, Vladimir (ed.), *Coresi, Tâlcul Evangheliilor și Molitfelnic românesc*, Ed. Academiei Române, București, 1998;
6. GHEȚIE, Ion; MAREȘ, Alexandru, *De când se scrie românește?*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2001;
7. GHEȚIE, I.; MAREȘ, A., *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*, Ed. Minerva, București, 1994;
8. GHEȚIE, I.; MAREȘ, A., *Originile scrisului în limba română*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1985;
9. GHEȚIE, I. (ed.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, București, Ed. Academiei Române, București, 1997;
10. MICLE, Veniamin, *Ieromonahul Macarie, tipograf român (1508-1512)*, Mănăstirea Bistrița Olteană, 2008;
11. MOLIN, Virgil; SIMONESCU, D. „Tipăriturile ieromonahului Macarie pentru Țara Românească. La 450 de ani de la imprimarea Liturghierului, 1508”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXVI (1958), 10-11, pp. 1005-1034;
12. OLTEAN, Vasile, *Prima școală românească din Șcheii Brașovului*, Ed. Transilvania Expres, Brașov, 2013;
13. PANAITESCU, Petre P., *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Ed. Academiei Române, București, 1965;
14. PANAITESCU, P.-P., „Octoihul lui Macarie (1510) și originile tipografiei în Țara Românească”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, LVII (1939), 9-10, pp. 2-28;
15. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, ²1991;
16. PUTNIKOVIČ, Radomir; IVIĆ, Pavle, *The History of Serbian Culture*, Porthill Publishers, ²1999;
17. TEODORESCU, Barbu, „Prima tipografie a Țării Românești (Macarie, 1508-1512)”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXVI (1958), 10-11, pp. 983-1004.

MITROPOLITUL ANASTASIE CRIMCA AL MOLDOVEI

De-a lungul secolului al XVII-lea, în fruntea Mitropoliei Moldovei au păstorit trei dintre cele mai mari personalități bisericești ale neamului nostru: Anastasie Crimca, Varlaam și Dosoftei.

Fig. 36: MITROPOLITUL ANASTASIE CRIMCA
[Autoportret într-un *Liturghier* din 1610]

Mitropolitul Anastasie Crimca a purtat ca mirean numele de Ilie. El era fiul unui negustor bogat din Suceava, Ioan Crimca (Crimovici), și al soției acestuia, „cneaghina” Cârstina (Cristina). El era nepot de soră al boierilor Stroicești, una dintre familiile renumite din Moldova. Despre mama sa se știe că a murit la 14 decembrie 1594 și

că a fost înmormântată în bisericuța veche de la Pătrăuți, ctitoria lui Ștefan cel Mare, de lângă orașul Suceava.

Ilie s-a născut în jurul anului 1560, în Suceava. Numele său apare pentru prima dată sub apelativul de „Ilie, fiul lui Crimca” în manuscrisul unui *Molitfelnic* slavon, copiat chiar de viitorul mitropolit între anii 1574 și 1577. La acea vreme, el avea slujba de „diac în cetate”.

După mai bine de zece ani, el este pomenit și într-un hrisov domnesc emis de Petru Șchiopul (1574-1577; 1577-1578; 1578-1579; 1582-1591), la 24 februarie 1587. La acea vreme, Ilie avea aproximativ 27 de ani. Prin acel document, voievodul moldovean i-a dăruit („l-a miluit”) lui „Ilii diiac, fiul Crimcoai di Suciavă” seliștea Ungurașii de pe apa Sucevei, ca să-și facă acolo sat, pentru „driapta și credincioasa a lui slujbă cătră noi, la greutățile noastre, când au intrat în pământul nostru acei făcători de rău cazaci”. Așadar, era vorba de o răsplătire a curajului de care a dat dovadă tânărul Ilie la respingerea unui atac al cazacilor asupra Moldovei. După doi ani, prin 1589-1590, diacul Ilie i-a cerut voievodului să-i schimbe dania primită cu moșia Dragomirești, de lângă Suceava.

Funcția de „diac” îi desemna pe scriitorii unei cancelarii domnești. În același timp, pomenirea sa cu numele de Ilie dovedește că, la acea vreme, viitorul mitropolit încă nu îmbrățișase viața monahală.

Data tunderii sale în monahism nu se cunoaște. Se presupune, însă, că aceasta a avut loc la mănăstirea Putna. În primăvara anului 1599, Anastasie Crimca apare ca preot slujitor la biserica domnească din Suceava.

În prima jumătate a anul 1600, Anastasie Crimca a fost ales episcop al Rădăuților. Urcarea sa în scaunul episcopal a avut loc în contextul intrării în Moldova a lui

Mihai Viteazul. La acea vreme, ierarhul de la Rădăuți, Teodosie Barbovschi, s-a refugiat în Polonia împreună cu familia domnitoare a Movileștilor și ceilalți doi ierarhi ai țării, mitropolitul Gheorghe Movilă și episcopul Agafton al Romanului. Și întrucât Teodosie, asemenea celorlalți doi episcopi, a refuzat invitația lui Mihai Viteazul de a se întoarce în țară, scaunul său a fost declarat vacant, iar în locul său a fost ales noul episcop.

Fig. 37: MITROPOLITUL ANASTASIE CRIMCA ȘI PĂRINȚII SĂI IOAN ȘI CRISTINA [Manuscris din 1614]

În urma alegerii sale ca episcop al Rădăuților, la 19 iunie 1600, Anastasie Crimca a depus un jurământ de credință față de noul voievod și față de fiul acestuia, făgăduind că „în Biserică voi păstra pacea și voi gândi că niciodată nu voi face ceva împotriva-i; în urma aceasta mă supun credinciosului domn Mihai Voievod și celui de Dumnezeu încoronatului fiu al său Nicolae Voievod, cărora le voi fi întotdeauna supus și ascultător din toată inima și din tot sufletul îi voi iubi pe ei în toată viața mea”.

Păstoria lui Anastasie Crimca la Rădăuți a fost, însă, de doar trei luni. În septembrie 1600, Mihai Viteazul a pierdut Moldova, pe tronul căreia a revenit Ieremia Movilă. Cu acel prilej, s-au întors în țară și cei trei ierarhi moldoveni refugiați în Polonia. La revenirea lor, Anastasie a fost înlăturat din scaunul de la Rădăuți care i-a fost redat lui Teodosie Barbovschi.

Fig. 38: BISERICA MICA (BOLNIȚA) DE LA MĂNĂSTIREA DRAGOMIRNA

Anastasie s-a retras la moșia sa de la Dragomirna, unde exista o așezare monahală mai veche. Cu sprijinul marelui logofăt Luca Stroici și a fratelui acestuia, marele vistiernic Simion Stroici, el a ridicat acolo o mică biserică de piatră. Terminarea acesteia a avut loc în anul 1602. Aceste informații sunt expuse în pisania de deasupra ușii de intrare în naosul bisericii: „...au zidit această biserică smeriții slujitori și închinători Sfintei Treimi, chir Anastasie

Crimcovici, fost episcop de Rădăuți și dumnealui Lupu Stroici marele logofăt și fratele domniei sale Simion, mare visternic, în zilele evlaviosului domn Io Ieremia Voievod și ale prea iubiților lui fii Ioan, Constantin, Alexandru și Bogdan Voievod, în anul 7110 [1602], iulie 27 și închinată sfinților, dreptul Enoh, Ilie și Evanghelistul Ioan".

Imediat după târnosirea acestui mic locaș de rugăciune, Anastasie Crimca s-a ocupat cu ridicarea bisericii mari de la Dragomirna, terminată în anul 1605. Și de această dată, el a fost ajutat de logofătul Luca Stroici, pe care Crimca însuși l-a numit „marele ctitor al Dragomirnei”. La 4 septembrie 1605, biserica mare a mănăstirii Dragomirna, având hramul Pogorârea Duhului Sfânt, este atestată documentar pentru prima dată, cu prilejul unei danii primite de la Luca Stroici.

La scurtă vreme după terminarea bisericii mari de la mănăstirea Dragomirna, Anastasie a fost ales episcop al Romanului. Se presupune că iertarea lui de către voievodul Ieremia Movilă și repunerea lui în scaun s-a datorat mijlocirii în favoarea sa venite din partea fraților Luca și Simion Stroici. Păstoria sa la Roman a durat aproximativ doi ani, întrucât în anul 1608, după moartea mitropolitului Teodosie Barbovschi (†23 februarie 1608), Anastasie a fost ales mitropolit al Moldovei. Ca mitropolit, el este atestat documentar pentru prima dată la 15 iunie 1608.

Păstoria mitropolitului Anastasie Crimca în fruntea Bisericii din Moldova a avut loc în vremuri politice tulburi, dominate de luptele dintre pretendenții la scaunul domnesc. În general, mitropolitul a urmărit să păstreze relații bune cu toți voievozii care s-au perindat la conducerea Moldovei, evitând să se implice în disputele politice. Această neutralitate a sa a fost posibilă și datorită faptului că, la acea

vreme, reședința domnească se afla la Iași, iar sediul mitropolitan la Suceava.

Atitudinea sa prudentă a avut, însă, anumite limite. În anul 1617, Anastasie Crimca a protestat împotriva numeroaselor închinări de mănăstiri către Locurile Sfinte din Răsărit făcute de voievodul Radu Mihnea (1616-1619; 1623-1626) și a numirii unor greci în posturile de conducere ale țării. În cele din urmă, această atitudine a sa i-a atras înlăturarea din scaun și înlocuirea sa cu un nou mitropolit, Teofan III. Evenimentul a avut loc în luna iunie a anului 1617. După mai puțin de doi ani, în primăvara anului 1619, Radu Mihnea l-a repus, însă, în scaunul mitropolitan pe Anastasie Crimca. Nu se cunoaște, însă, care au fost resorturile care au determinat schimbarea atitudinii voievodului de la Iași.

Păstoria mitropolitului Anastasie Crimca poate fi analizată din mai multe puncte de vedere. Pe de o parte, trebuie avute în vedere preocupările față de situația morală, socială și culturală a clerului din Moldova. O altă latură a păstoriei sale privește grija sa față de conservarea patrimoniului cultural al Moldovei. El s-a remarcat, apoi, prin grija deosebită pentru dezvoltarea structurilor de asistență socială în țară. Deosebite sunt și preocupările sale artistice, precum ctitorirea unor noi lăcașuri de rugăciune și împodobirea manuscriselor, pe care le-a avut încă înainte de urcarea sa în scaunul mitropolitan. În fine, din atitudinea sa reise și patriotismul înflăcărat de care a fost mînat acest ierarh al neamului nostru.

Una dintre cele mai importante măsuri luate de mitropolitul Anastasie Crimca a fost reorganizarea internă a mănăstirilor din Moldova. În toamna anului 1626, cu sprijinul voievodului Miron Barnovschi (1626-1629; 1633),

mitropolitul a convocat un sobor la care au participat episcopii săi sufragani de la Roman, Rădăuți și Huși, în care au fost adoptate mai multe măsuri privitoare la viața din interiorul mănăstirilor. Organizarea acestui sobor la mai bine de 18 ani de la alegerea sa ca mitropolit, sugerează faptul că hotărârile luate în toamna lui 1626 erau considerate întru totul necesare, după ce mitropolitul observase personal larga răspândire a practicilor nefirești în mănăstirile din Moldova și constatase, probabil, că înlăturarea acestora nu se putea face decât prin efortul comun al tuturor ierarhilor țării.

La soborul din 1626 a fost întocmit un „așezământ” prin ale cărui dispoziții s-a urmărit respectarea votului sărăciei și al castității de către monahi, aplicarea regulilor vieții de obște, eficientizarea conducerii mănăstirilor. Astfel, regulamentul stipula ca: monahii să renunțe la orice fel de avere și la practica de a împrumuta bani cu dobândă; egumenul fiecărei mănăstiri să fie ales doar pentru un an, cu dreptul de a fi reales; monahii să mănânce împreună în mănăstiri, iar nu separați, precum în mănăstirile cu viață de sine; în mănăstiri să nu fie primite călugărițe sau alte femei; în mănăstirile din Moldova să nu mai fie primiți „ungureni”, adică transilvăneni. Această din urmă măsură a fost explicată diferit de istorici. S-a crezut că prin ea s-a urmărit eliminarea posibilității difuzării în mănăstirile din Moldova, prin mijlocirea ardelenilor, a oricăror învățături sau practici de origine protestantă sau catolică. Conform unei alte ipoteze, prin această măsură s-ar fi dorit evitarea oricăror neînțelegeri cu principii Transilvaniei care ar fi fost nemulțumiți de faptul că mulți dintre iobagii români de acolo treceau Munții și se călugăreau în Moldova.

Mitropolitul Anastasie Crimca a sprijinit în mod direct și scutirea slujitorilor bisericești și de dări, precum și situația oamenilor nevoiași și bolnavi din țara sa. El a înființat modeste instituții de asistență socială. Cel dintâi centru de acest fel a funcționat la biserica mică de piatră construită la Dragomirna, care a fost amenajată ca bolniță (spital). Data amenajării acesteia ca bolniță nu se cunoaște, însă, evenimentul trebuie să fi avut loc între anii 1605, când a fost terminată biserica mare de la Dragomirna, și 1612, când ea apare sub denumirea de „biserița bolniță”, într-un hrisov emis de Ștefan Tomșa II.

În anul 1619, el a înființat la Suceava un spital, considerat cel dintâi spital de oraș de pe teritoriul țării noastre atestat documentar. În două dintre documentele păstrate se găsesc câteva informații privitoare la începuturile și administrarea acestui spital. Astfel, într-un document emis de Gaspar Graziani (1619-1620) la 16 mai 1619, se precizează faptul că acest voievod al Moldovei i-a dăruit mitropolitului „un loc în mijlocul târgului ... Sucevii, din locul domnesc ... ca să facă acolo, pe acel loc, spital întru numele Domnului, ca să fie pentru cei săraci și neputincioși și șchiopi și orbi și alții care vor să se odihnească toți aceia acolo, într-acel spital”. Un an mai târziu, același voievod a dăruit mănăstirii Dragomirna un vad de moară pe râul Suceava, mai jos de satul Buniți (astăzi Mihoveni, com. Șcheia, jud. Suceava), specificându-se ca din venitul acelei mori egumenul mănăstirii să sprijine, după cum socotește el, și „bolnița ... din târgul Suceava .. făcută în numele lui Dumnezeu de ctitorul sfintei mănăstiri [Dragomirna], părintele și rugătorul nostru chir Anastasie Crimcovici, mitropolit de Suceava”.

Spitalul din Suceava a dăinuit pentru o vreme și după moartea mitropolitului – 19 ianuarie 1629 –, el fiind atestat documentar pentru ultima dată în 1641. În acel an, misionarul catolic Pietro Diodato Bakšić scria că „în piață, în fața palatului domnului, se află un spital pentru bolnavi și săraci, dar nu este prea mare”.

Fig. 39: BISERICA MARE A MĂNĂSTIRII DRAGOMIRNA

Cu privire la preocupările sale artistice, două aspecte trebuie evidențiate. Cel dintâi privește ctitorirea bisericii mari de la mănăstirea Dragomirna, cu hramul Pogorârea Duhului Sfânt. Aceasta este considerată una dintre cele mai de seamă realizări ale artei medievale românești.

De construirea bisericii s-a ocupat un meșter grec, pe nume Dima, aflat, însă, sub directa îndrumare a viitorului mitropolit. De altfel, arhitectura și pictura interioară a monumentului trădează influența ideilor lui Anastasie Crimca. Astfel, între decorațiunile picturale și miniaturile lucrate de mitropolit există evidente similitudini.

Biserica mare a mănăstirii Dragomirna se evidențiază prin înălțimea sa neobișnuită – 32 m, față de o lățime de 9,60 m – și prin ornamentele sculptate în piatră care împodobesc turla mare a edificiului. După arhitectura acesteia au fost inspirate și planurile altor biserici ridicate în Moldova în secolul al XVII-lea.

În anul 1627, cu puțin înainte de moartea mitropolitului, la rugămintea sa, voievodul Miron Barnovschi a început construirea unui zid împrejmuitor de apărare a mănăstirii, terminat în anul 1632, în timpul domniei lui Alexandru Iliăș (1620-1621; 1631-1633). Construirea acestuia a fost motivată de necesitatea apărării ei de eventualele atacuri care ar fi putu veni din partea luptătorilor străini care pătrundeau în Moldova. Prin construirea acestui zid de apărare, mănăstirea a căpătat aspectul unei fortărețe, cu patru turnuri de apărare la colțuri și un turn-clopotniță pe latura de sud. Tot atunci a fost construită și o nouă trapeză.

Tot mitropolitul Anastasie Crimca este și ctitorul eclesiarniței de lângă biserica Sf. Gheorghe din Suceava, catedrala mitropolitană de la acea vreme. Este vorba de un mic edificiu de cult de plan dreptunghiular, împărțit la interior în trei încăperi – pronaos, naos și altar.

În același timp, Anastasie Crimca însuși a avut preocupări artistice. La mănăstirea Dragomirna se păstrează o perdea lucrată din fire de aur, argint și mătase, pe fond de

catifea purpurie, făcută de „smerenia sa arhiepiscopul Anastasie Crimcovici și mitropolit al Sucevei, întru pomenirea sa și a părinților săi Ioan Crimca și Cristina”.

Fig. 40: ECLESIARNIȚA MITROPOLITULUI ANASTASIE CRIMCA DE LA SUCEAVA

El este cunoscut, însă, mai ales ca un mare acligtaf și miniaturist. De la el s-au păstrat numeroase manuscrise în limba slavonă, împodobite cu frumoase miniaturi. În plus, la mănăstirea sa, Dragomirna, mitropolitul a organizat o adevărată școală, în care ucenicii săi au copiat și împodobit manuscrise bisericești. Manuscrisele păstrate ale mitropolitului, peste 25 la număr, se găsesc la muzeul mănăstirii Dragomirna, la mănăstirea Agapia, la Biblioteca Academiei Române, la Biblioteca de Stat din Viena (în Austria), în două biblioteci din Moscova (în Federația Rusă), în Biblioteca Națională din Sankt Petersburg (în Federația Rusă), la Lvov (în Ucraina). Studiile efectuate

asupra manuscriselor păstrate au condus la concluzia că în „școala” de la Dragomirna erau date la iveală cel puțin șase manuscrise pe an. În acest caz, într-un interval de două decenii, ea trebuie să fi produs cel puțin 120 de manuscrise.

Miniaturile din toate aceste manuscrise – *Tetraevanghel, Liturghier, Psaltire, Apostol, Sbornic, Penticostar, Triod, Proloage, Patericul, Lavsaik (Historia Lausiaca), Tipic, Cronograful lui Simeon Metafrast, Viețile Sfinților, Pandectele lui Nikon, Opera lui Ioan și Petru din Damasc, Sintagma lui Matei Vlastares* – însumează sute de reprezentări de o deosebită frumusețe artistică. Este vorba de scene din Noul și Vechiul Testament și reprezentări de sfinți. Multe dintre acestea sunt cu totul originale, izvorâte din imaginația autorilor lor – mitropolitul însuși și ucenicii săi. În alte cazuri, sunt reproduse chipurile de pe icoanele vremii. Acestor reprezentări li se adaugă nenumărate frontispicii și inițiale înflorate, lucrute manual tot de aceștia.

Anastasiu Crimca este considerat și primul autoprotretist din pictura românească, chipul său fiind reprezentat în manuscrisele păstrate de peste 15 ori. În general, el este reprezentat în atitudine de rugăciune la picioarele unor sfinți, întotdeauna în veșminte arhieresti și purtând mitra pe cap. De altfel, acest mitropolit al Moldovei este considerat ultimul mare miniaturist, pe fondul răspândirii activității tipografice, și ultimul mare reprezentant al culturii slavone din Moldova.

În ceea ce privește patriotismul mitropolitului Anastasiu Crimca, acesta reiese, în primul rând, din mobilul care a generat conflictul său cu voievodul Radu Mihnea, soldat cu depunerea din scaun a ierarhului moldovean. După cum s-a arătat deja, neînțelegerile dintre cei doi au fost motivate de îngrijorarea mitropolitului față de situația

mănăstirilor din Moldova închinare Locurilor Sfinte. Practica închinării de mănăstiri Bisericii Ortodoxe din curpinsul Imperiul Otoman își are începuturile la sfârșitul secolului al XVI-lea. Resortul care a stat la apariția ei a fost dorința domnilor români de a-i sprijini pe frații lor ortodocși aflați sub stăpânirea otomană. Ea a determinat venirea și stabilirea în țările române a numeroși monahi greci care s-au stabilit în mănăstirile românești ce le fuseseră închinare. În timp, unii dintre aceștia, din dorința de a trimite cât mai multe ajutoare la mănăstirile și bisericile de unde proveneau, au început să neglijeze mănăstirile închinare românești. Odată cu trecerea anilor, unele dintre acestea au intrat într-un avansat proces de degradare.

Fig. 41: MITROPOLITUL ANASTASIE CRIMCA ÎN ATITUDINE DE RUGĂCIUNE LA PICIOARELE SFINȚILOR VASILE CEL MARE [în stânga] ȘI IOAN GURĂ DE AUR [Liturghier din 1610]

În timpul păstoriei mitropolitului Anastasie Crimca, astfel de cazuri par a fi fost destul de numeroase și grave. Doar așa se poate explica îngrijorarea profundă a ierarhului moldovean față de aceste cazuri și implicarea sa directă în rezolvarea lor, chiar cu riscul izbucnirii unui conflict deschis între el și autoritățile politice ale vremii. Demersul său nu a fost adversitatea față de monahii de alt neam, ci preocuparea sinceră de a apăra patrimoniul cultural și bisericesc al țării sale, afectat de lăcomia și dezinteresul unora dintre contemporanii săi.

Fig. 42: SOLDAȚII ROMANI PĂZIND MORMÂNTUL MÂNTUITORULUI [cu detaliu, în dreapta] (*Tetraevangel* din 1609)

Chiar dacă nu a reușit să rezolve această problemă, perpetuată, în timp, până la momentul secularizării averilor mănăstirești din timpul lui Alexandru Ioan Cuza, mitropolitul Anastasie Crimca a reușit să atragă atenția asupra situației nefirești apărute în urma gestului mărinimos al voievozilor români și, indirect, să atragă atenția posterității asupra derapajelor care pot apărea atunci când

cei străini de neamul nostru capătă o libertate prea mare de acțiune în țara noastră.

Conștient de pericolul pe care îl reprezenta practica închinării de mănăstiri, în testamentul său, mitropolitul Anastasie Crimca a aruncat blestem asupra celui care ar îndrăzni să închine ctitoria sa Dragomirna „Sfântului Munte sau Ierusalimului sau să dea sub stăpânire mănăstirea noastră Patriarhiei sau mitropolitului sau să schimbe pe călugării Țării Moldovei sau să pună egumen din o mănăstire străină”.

În timpul păstoriei sale în scaunul mitropolitan, Anastasie Crimca a îndeplinit și două misiuni diplomatice. În anul 1612, el a condus delegația trimisă în Polonia de Ștefan Tomșa II (1612-1615; 1621-1623) pentru a încheia pacea cu regele Sigismund III Vasa (1587-1632). Această misiune a fost încununată de succes, la 8 octombrie 1612 fiind încheiat un tratat de pace între reprezentanții celor două țări. Patru ani mai târziu, în 1616, el a îndeplinit aceeași misiune, ca trimis al voievodului Radu Mihnea. Și de această dată, tratativele diplomatice au reușit, încheindu-se cu pactul de la 12 septembrie 1616.

Mitropolitul Anastasie Crimca al Moldovei a murit la 19 ianuarie 1629, la Iași, în timpul unei audiențe la voievodul Miron Barnovschi. Mormântul său se află în biserica mare a mănăstirii Dragomirna.

BIBLIOGRAFIE:

1. DIACONESCU, Emil, „Mănăstirea Dragomirna. Un minunat monument arhitectonic”, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XXXII (1957), 8-9, pp. 635-647;

2. GOROVEI, Ștefan S., *Mănăstirea Dragomirna*, Ed. Victor B Victor, București, 2006;
3. LUPAȘ, Ioan, „Fragment din jurământul arhieresc făcut de Anastasie Crimca în calitate de episcop al Rădăuților, la 19 iunie 1600 lui Mihai Viteazul și fiului său Nicolae Pătrașcu”, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XXXVII (1961), 1-2, pp. 96-99;
4. MICLEA, Ion; FLORESCU, Radu, *Dragomirna*, Ed. Meridiane, București 1976;
5. MITRIC, Olimpia, „Un nou manuscris din „școala” de caligrafi și miniaturiști de la mănăstirea Dragomirna (1627)”, în: *Romanoslavica*, XLI (2006), pp. 141-146;
6. PALADE, George V., „Mitropolitul Anastasie Crimca și manuscrisul său «Sbornicul-Lavsiakon»”, în: *Ortodoxia*, s. II, VIII (2016), 2, pp. 43-61;
7. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, ²1992;
8. POPESCU-VĂLCEA, Gheorghe, *Anastasie Crimca*, Ed. Meridiane, București, 1972;
9. POPESCU-VĂLCEA, G., „Școala miniaturistică de la Dragomirna”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXV (1967), 11-12, pp. 1241-1254; LXXXVI (1968), 3-4, pp. 455-468; LXXXVI (1968), 7-8, pp. 959-972; LXXXVI (1968), 9-10, pp. 1118-1211;
10. PORCESCU, Scarlat, „Mănăstirea Dragomirna”, în MOISESCU, Iustin *et al.* (eds), *Mitropolia Moldovei și Sucevei - „Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei”*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1974, pp. 258-264;
11. VOINESCU, Teodora; THEODORESCU, Răzvan, *Mănăstirea Dragomirna*, Ed. Meridiane, București, 1967;
12. [ZAINEA], Pimen (ed.), *Dragomirna. Ctitori și restauratori*, vol. 1, Ed. Mitropolit Iacov Putneanul, Sfânta Mănăstire Dragomirna, 2015;
13. [ZAINEA], P. (ed.), *Dragomirna. Istorie, tezaur, ctitori*, vol. 2, Ed. Mitropolit Iacov Putneanul, Sfânta Mănăstire Dragomirna, 2014;

14. ZLATCA, Iuffu, „Manuscrisele slave din biblioteca și muzeul mănăstirii Dragomirna”, în: *Romanoslavica*, XIII (1966), pp. 189-202.

SFÂNTUL MITROPOLIT VARLAAM AL MOLDOVEI (1632-1653; †1657)

Al doilea mare ierarh moldovean din secolul al XVII-lea a fost mitropolitul Varlaam Moțoc al Moldovei. Pentru trăirea și învățăturile sale curate, la 12 februarie 2007, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a hotărât canonizarea sa, prăznuirea lui anuală fiind stabilită pentru ziua de 30 august.

Mitropolitul Varlaam a urcat în scaunul mitropolitan al Moldovei la trei ani de la moartea mitropolitului Anastasie Crimca. Păstoriile lor sunt separate de cea de scurtă durată a lui Atanasie (1629-1632). Cu puțin înainte de moartea lui Anastasie Crimca, Varlaam, la acea vreme arhimandrit, a fost trimis de voievodul Miron Barnovschi la Moscova ca să procure anumite icoane. Pe temeiul acestei misiuni și a faptului că Anastasie Crimca, unul dintre cei mai buni cunoscători ai iconografiei ortodoxe de la acea vreme din Moldova, era în relații foarte bune cu acest voievod, unii cercetători (Șt. S. Gorovei) nu au exclus posibilitatea ca Varlaam să fi fost unul dintre ucenicii lui Anastasie Crimca. Însă, chiar dacă această ipoteză nu este reală, trebuie admis cel puțin faptul că cei doi s-au cunoscut personal.

Mitropolitul Varlaam s-a născut în jurul anului 1590, într-o familie de răzeși care se numea Moțoc, din satul Borcești, astăzi dispărut, situat lângă Piatra-Neamț. Numele său de mirean a fost Vasile. În documentele păstrate mai sunt menționați patru dintre frații și surorile sale cu fiii lor.

În tinerețe, viitorul mitropolit a viețuit o vreme la schitul Zosim, pe valea pârâului Secu. Acolo, sub

îndrumarea unui monah învățat, pe nume Dositei, el a învățat carte și a deprins limbile greacă și slavonă.

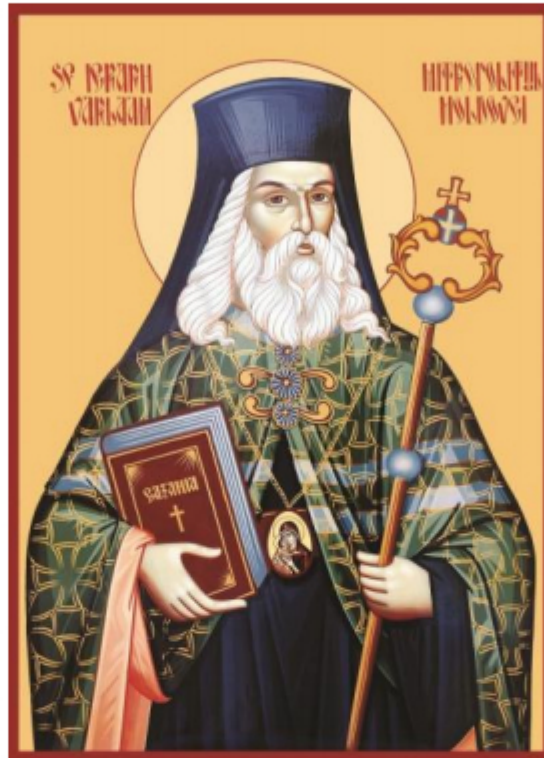

Fig. 43: SF. MITR. VARLAAM AL MOLDOVEI
(1632-1653; †1657)

Ceva mai târziu, în anul 1602, pe vatra schitului Zosim, vornicul Nestor Ureche și soția sa Mitrofana au ridicat actuala mănăstire Secu. La această din urmă mănăstire s-a călugărit și tânărul Vasile Moțoc, care a primit la tunderea în monahism numele de Varlaam. După o vreme, el a devenit egumenul mănăstirii și, mai apoi, a primit rangul de arhimandrit.

În perioada viețuirii sale la mănăstirea Secu, Varlaam a avut și preocupări cărturărești, în afară de cele gospodărești. În anul 1618, el a tradus în limba română lucrarea *Scara* a Sf. Ioan Scărarul. Traducerea nu a făcut-o

după textul original al scrierii, redactat în greaca veche, ci după o traducerea în greaca nouă a episcopului Maxim Margunios (1549-1602) al Citerei, care fusese publicată la Veneția, în anul 1590.

Tot în acea perioadă, evidențindu-se prin trăirea și împlinirile administrative și culturale, i-a fost acordat și rangul de arhimandrit.

În luna decembrie a anului 1628, voievodul Miron Barnovschi, posibil la recomandarea sa, cel puțin, cu acordul mitropolitului Anastasie Crimca, l-a însărcinat pe arhimandritul Varlaam cu misiunea de a călători la Kiev și Moscova. În această lungă călătorie, Varlaam a fost însoțit de câțiva dregători și monahi. Unul dintre scopurile acestei misiuni a fost comandarea și aducerea în țară a mai multor icoane pentru înzestrarea mănăstirii Dragomirna și a mănăstirilor și bisericilor ctitorite de voievod, precum mănăstirile Bârnova și Hangu și biserica Sf. Ioan din Iași.

La Kiev, delegația moldoveană a zăbovit o vreme la Lavra Pecerska, condusă, la acea vreme, de Petru Movilă. Cu acel prilej, Varlaam i-a înmânat acestuia manuscrisul unui Octoih slavon, adus de la mănăstirea Neamț, pe care Petru Movilă îl ceruse pentru a pregăti tipărirea lui.

Ajunși la Moscova, solii moldoveni au fost primiți în audiență de către țarul Mihail I (1613-1645), la 4 martie 1629. Primirea lor de către țar a fost posibilă datorită scrisorilor de recomandare pe care le aveau din Moldova, de la Miron Barnovschi și Anastasie Crimca, și de la Kiev, de la Petru Movilă. Tot acolo, Varlaam a comandat icoanele pentru care venise. Pentru executarea acestora, a fost nevoit să aștepte timp de aproape un an. Însă, după primirea acestora, patriarhul Filaret (1619-1633) al Moscovei, socotindu-le executate necorespunzător, a cerut realizarea

altora. În aceste condiții, Varlaam a preferat să se întoarcă în țară, rânduind ca, după ce vor fi executate, icoanele să fie trimise în Moldova. Acest din urmă fapt s-a petrecut mult mai târziu, prin 1639, în urma unei intervenții a lui Vasile Lupu.

La întoarcerea în Moldova, Varlaam a aflat de mazilirea lui Miron Barnovschi și de moartea lui Anastasie Crimca, cei care îl trimiseseră la Moscova. În locul celui din urmă, în fruntea Mitropoliei Moldovei păstora Atanasie. În aceste împrejurări, Varlaam s-a văzut nevoit să se retragă la mănăstirea Secu.

Șederea sa la Secu a fost, însă, de scurtă durată, căci la 13 iulie 1632, mitropolitul Atanasie a murit. În urma acestui eveniment, Varlaam, cunoscut între contemporani ca un om destoinic și învățat, a fost ales în scaunul mitropolitan, trecându-se peste episcopii de la acea vreme de la Roman, Rădăuți și Huși. Hirotonia lui întru arhieru a avut loc la 23 septembrie 1632.

Prima preocupare a mitropolitului Varlaam de după alegerea sa în fruntea Bisericii din Moldova a fost protejarea preoților în fața oricăror posibile abuzuri venite din partea dregătorilor domnești. Astfel, la 26 septembrie 1632, la doar trei zile de la hirotonia întru arhieru a lui Varlaam, voievodul țării de la acea vreme, Alexandru Iliăș (1620-1621; 1631-1633), la cererea mitropolitului, a emis un hrisov prin care interzicea orice amestec abuziv al dregătorilor civili în judecarea și pedepsirea preoților. Aceste prevederi au fost întărite mai târziu de Vasile Lupu în două rânduri – la 24 februarie 1649 și 5 mai 1652 –, foarte probabil, tot la solicitarea lui Varlaam.

În primii ani ai păstoriei lui Varlaam, Moldova a fost condusă de Alexandru Iliăș, Miron Barnovschi (1633) și

Moise Movilă (1633-1634). Cea mai mare parte a păstoriei lui a coincis, însă, cu domnia lui Vasile Lupu (1634-1653). Datorită acestuia voievod, cunoscut pentru evlavie și sprijinul pe care l-a acordat Bisericii, Varlaam a avut condițiile necesare împlinirii principalelor sale proiecte.

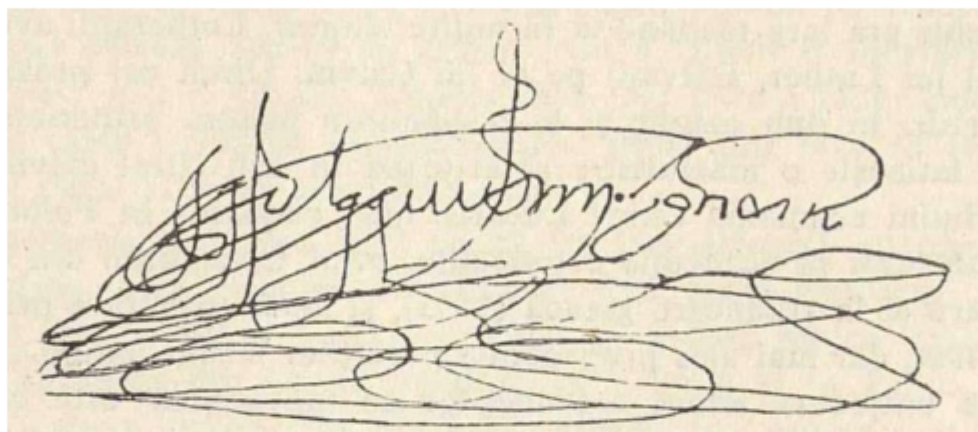

Fig. 44: SEMNĂTURA MITROPOLITULUI VARLAAM

Una dintre cele mai mari realizări materiale ale mitropolitului Varlaam a fost înființarea primei tipografii din Moldova. Proiectul înființării acesteia i-a aparținut mitropolitului, iar realizarea lui a fost posibilă datorită sprijinului primit din partea voievodului Vasile Lupu.

În anul 1637, Varlaam i s-a adresat țarului Rusiei Mihail I, pe care-l întâlnise personal în 1629, cerându-i să-l ajute financiar pentru procurarea unei tiparnițe. În scrisoarea respectivă, el îi arăta că a tradus în limba română cartea patriarhului Calist care cuprinde cuvântările la Sfânta Evanghelie, precizând că lucrarea „este gata și scrisă, numai să se dea la tipar”. Această solicitare nu a fost încununată de succes. Însă, în cele din urmă, sprijinit financiar chiar de Vasile Lupu, el a reușit să cumpere tiparnița mult dorită de la Kiev, cu ajutorul lui Petru Movilă. După cum s-a arătat deja, Varlaam îl întâlnise pe acesta la Kiev, în timpul

călătoriei sale spre Moscova. Între timp, în anul 1633, Petru Movilă fusese ales mitropolit al Kievului, al Haliciului și al întregii Rusii (1633-1646). În anul 1640, răspunzând dorinței mitropolitului moldovean, acesta a trimis la Iași primele matrițe și pe unii meșteri tipografi, în frunte cu Sofronie Pociatki.

Utilajele tipografice au fost instalate la mănăstirea Sfinții Trei Ierarhi din Iași. Ele nu au fost trimise de la Kiev în dar, așa cum s-a afirmat în unele lucrări, ci pe cheltuiala lui Vasile Lupu. Primul conducător al tiparniței a fost Sofronie Pociatki. În anul următor, 1641, același voievod l-a trimis pe Sofronie Pociatki la Lvov, în Polonia, pentru a cumpăra restul utilajelor necesare bunei funcționări a tipografiei.

Primele pagini tipărite la Iași au fost în limba greacă și slavonă. Este vorba de un *Catihisis slavon*, de *Scrisoarea de mulțumire* a delegaților greci participanți la Sinodul de la Iași din anul 1642 (*a se vedea mai jos*) și de hotărârea sinodului patriarhal de la Constantinopol de anatematizare a mărturisirii de credință atribuite patriarhului Chiril Lucaris (†27 iunie 1638). Toate acestea au fost tipărite în anul 1642.

Însă, încă din 1641, fusese dată în lucru *Cazania* pe care Varlaam o tradusese în limba română. Aceasta a văzut lumina tiparului în anul 1643, fiind prima carte în limba română tipărită în Moldova. Titlul exact al lucrării este *Carte românească de învățătură la dumenecele preste an și la praznice împărătești și la svănți mari*. Ea are un aspect monumental, însumând 506 file (1012 pagini). În cuprinsul lucrării se găsesc numeroase reprezentări de scene biblice și chipuri de sfinți, iar paginile ei sunt împodobite cu frontispicii, viniete, inițiale înflorate etc. Despre acestea, se

știe că au fost lucrate de un anume meșter gravor Ilia, venit de la Kiev.

În cuvântul său către cititori, publicat în deschiderea cărții, Vasile Lupu se adresează la „toată seminția românească pretutinderea ce se află pravoslavnici într'aceasta liîmbă”, catalogând cartea drept un „dar limbii românești”. De asemenea, mitropolitul Varlaam, în rândurile sale adresate cititorilor, evidențiază faptul că „limba noastră românească ce n-are carte pre limba sa” și arăta că, din acest motiv, „de nevoe mi-au fost, ca un datornic ce sunt lui Dumnezeu cu talantul ce mi-au dat, să-mi poci plăti datoriia, măcar de cât”. Din aceste cuvinte ale lor reiese că cei doi – inițiatorul și finanțatorul proiectului – au urmărit răspândirea acestei cărți în toate ținuturile locuite de români cu scopul răspândirii în rândurile acestora a învățaturii de credință pe înțelesul tuturor. De altfel, și în scrisoarea din anul 1637 adresată țarului Mihail I al Rusiei, Varlaam arăta că, traducând această carte în limba română, el a urmărit „ca s-o citească preoții în biserică spre învățatură românilor credincioși”.

Cartea are două părți. Cea dintâi cuprinde 54 de cazanii la duminici, începând cu cea din duminica „fariseulu și a vamășulu” și sfârșind cu cea din a 32-a după Rusalii, a lui Zaheu vameșul. Fiecare cazanie are patru părți: cuvântul introductiv la Evanghelie, pericopa propriu-zisă și două învățături.

În partea a doua a cărții se găsesc 21 de cazanii la sărbătorile împărătești și la unii sfinți mai importanți (Sf. Cuv. Parascheva, Sf. M. Mc. Dimitrie, Sf. Arh. Mihail și Gavriil, Sf. Nicolae etc.). Prima dintre acestea este cea închinată „Preacuviosului Pări[n]tele nostru Simeonu Stlăpnicu”, prăznuit la 1 septembrie. Ultima cuprinde o

„învățătură pentru tăierea cinstului capu a lui Ioană Prt[d]ciu (Ioan Botezătorul)”, prăznuită la 29 august. Structura acestora este deosebită de cea a cazaniilor duminicale. Cele mai multe dintre aceste cuvinte de învățătură sunt însoțite de icoane ale praznicelor împărătești respective sau ale sfinților pomeniți.

Fig. 45: FOILE DE TITLU (A ȘI B) ALE CAZANIEI (1643) LUI VARLAAM

Identificarea izvoarelor care au stat la baza *Cazaniei* lui Varlaam le-a ridicat cercetătorilor mari dificultăți. În timp, unele izvoare au fost identificate de diferiți cercetători. Problema a fost lămurită în totalitate de cercetătorul D. Zamfirescu. Acesta a identificat patru izvoare principale care au stat la baza ediției lui Varlaam. Ceea ce acesta din urmă a numit „cartea Sfântului Calist”, în scrisoarea adresată țarului Mihail I, a fost, în realitate, o colecție de

omilii la Evanghelii, alcătuită în Bizanț, în secolul al XIV-lea, din texte culese, în cea mai mare parte a lor, din opera Sf. Ioan Gură de Aur. Autorul acestei colecții nu este cunoscut, deși ea a fost atribuită, de-a lungul timpului, la cinci dintre patriarhii Constantinopolului. În anul 1569, colecția a fost tipărită, într-o formă amplificată, de către Ivan Feodorov, la Zabłudów (reg. Białystok, în Polonia). Unul dintre exemplarele acestei ediții a ajuns la mitropolitul Serafim al Ungrovlahiei și, de la acesta, la diaconul Coresi, care l-a tipărit în traducere românească la Brașov (*Evanghelia cu învățătură*, 1581). În anul 1604, retipărind la Krilos ediția de la Zabłudów, tipografuli ucrainieni, pentru a mări prestigiul lucrării, au pus pe copertă, ca autor, numele patriarhului Calist I al Constantinopolului (1350-1354; 1355-1363), prăznuit ca sfânt, în Biserica Ortodoxă, la 20 iunie. Prestigiul acestuia în Bisericile ortodoxe era dat de faptul că el fusese cel care a restabilit definitiv isihasmul ca învățătură și practică ortodoxă, împoriva tăgăduirii acestei practici de către teologii apuseni. În anul 1637, mitropolitul Petru Movilă a retipărit la Kiev culegerea de omilii, trecând și el pe copertă, ca autor, tot numele Sf. Calist. În redactarea *Cazaniei* sale, mitropolitul Varlaam s-a folosit atât de edițiile slavone de la Krilos (1604) și Kiev (1637) ale acestei colecții, cât și de traducerea ei în limba română tipărită de Coresi la Brașov (1581). Un exemplar al acestei ediții l-a avut la dispoziție și mitropolitul Varlaam. Nu este exclus ca el să-l fi primit chiar de la Petru Movilă, în nădejdea traducerii lui în limba română.

Al doilea izvor important al *Cazaniei* lui Varlaam l-a constituit lucrarea *Cartea intitulată Comoara* (Βιβλίον ὀνομαζόμενον θυσσαυρὸς), scrisă în greaca nouă de Damaschin Studitul, un teolog grec din secolul al XVI-lea.

Aceasta fusese tipărită pentru prima oară la Veneția, în 1557-1558. Ea a avut o largă răspândire la slavii ortodocși. Unele exemplare ale acestei cărți au circulat și pe teritoriul țării noastre. Varlaam a avut la îndemână unul dintre exemplarele venețiene al cărui text l-a tradus și, în același timp, l-a prelucrat, înlăturând repetările și amănuntele ne semnificative sau simplificând retorismul exagerat al lui Damaschin. Varlaam a preluat aproximativ o treime din curpînsul acestei cărți.

Ultimele două izvoare importante ale *Cazaniei* le-au reprezentat *Evanghelia învățătoare* a lui Kiril Trankvilion-Stavrovețki și opera Sf. Eftimie (1375-1393) al Târnovei. Din cea din urmă au fost reproduse în traducere românească predicile la ziua Sf. Cuv. Parascheva (14 octombrie), ale cărei sfinte moaște fuseseră aduse de curând la Iași, și marele panegiric al Sfinților Constantin și Elena pentru Ziua Crucii (14 septembrie). Varlaam a cules unele pasaje și din mineele de la Târnovo alcătuite de același patriarh bulgar.

Din toate cele de mai sus reiese că lucrarea mitropolitului Varlaam este rezultatul unui vast efort de sinteză, nemaiîntâlnită la niciunul dintre autorii bizantini sau postbizantini. Trebuie precizat, însă, și faptul că, același D. Zamfirescu a ajuns la concluzia că întreaga predică din duminica a 10-a după Rusalii (Vindecarea lunaticului) este o creație originală a lui Varlaam.

Din punct de vedere lingvistic, *Cazania* lui Varlaam este un amestec al graiului de pe meleagurile sale natale (nordul Moldovei) și limba din cartea coresiană. Limba folosită de el este apropiată de cea vorbită la acea vreme de oamenii de rând.

Cazania lui Varlaam este cartea cu cea mai largă circulație dintre vechile tipăriri românești. Prin aceasta,

dezideratul editorilor ei, anume răspândirea ei în toate teritoriile locuite de români, a fost împlinit. În același timp, prin larga ei răspândire, ea a contribuit atât la apărarea Ortodoxiei, cât și la întărirea conștiinței unității naționale a înaintașilor noștri.

A doua carte tipărită de Varlaam a fost *Șapte Taine ale Bisericii*, apărută în anul 1644. Și aceasta este o lucrare masivă, având peste 340 de pagini. În aceasta erau explicate cele șapte Taine ale Bisericii, sub formă de întrebări și răspunsuri, ca și în catehisme. Scopul principal al acestei cărți a fost apărarea învățaturii de credință ortodoxă privitoare la Sfintele Taine împotriva învățăturilor protestante. Nici aceasta nu era, însă, o lucrare originală, ci o prelucrare după o lucrare a retorului Toma Eleavulkos, unul dintre foștii profesori ai lui Damaschin Studitul.

A treia lucrare importantă a lui Varlaam este *Răspuns la Catehismul calvinesc*. De data aceasta este vorba de o lucrare originală, aparținând, în cea mai mare parte a ei, mitropolitului moldovean. În cazul ei, nu se știe, însă, cu certitudine unde a văzut ea lumina tiparului. Unii istorici au înclinat să creadă că ea a fost tipărită la Iași, alții au considerat că ea a apărut la mănăstirea Dealu de lângă Târgoviște.

După cum o arată și numele său, această lucrare este un răspuns ortodox la un Catehism calvinizant tipărit în limba română în Ardeal, în anul 1642, din porunca principelui Gheorghe Rákoczy I (1630-1648). Varlaam a aflat de existența acestei cărți în timpul unei vizite ale sale în Țara Românească, unde venise cu misiunea de a-i împăca pe Vasile Lupu și Matei Basarab (1632-1654). El a găsit-o în biblioteca boierului Udriște Năsturel, cumnatul voievodului muntean.

Citind această carte și gășind-o „plină de otravă de moarte sufletească”, Varlaam a considerat că este o datorie a reprezentanților Bisericii Ortodoxe din Moldova și Țara Românească să dea un răspuns adecvat. Pentru aceasta, el a convocat un sobor al teologilor din aceste două țări românești, despre care se crede că s-a desfășurat la Iași în anul 1644 sau 1645. În cadrul acestei adunări, a fost analizat *Răspunsul ortodox la Catehismul calvinesc* scris de mitropolitul Varlaam. La scurtă vreme, a urmat și tipărirea cărții, ținându-se cont, desigur, de eventualele propuneri de îmbunătățire venite din partea celorlalți participanți la sobor.

Fig. 46: FOAIA DE TITLU A LUCRĂRII ȘAPTE TAINÉ ALE BISERICII (IAȘI, 1644)

Principalii destinatari ai acestei lucrări au fost românii ortodocși din Transilvania, considerați cei mai

vulnerabili în fața prozelitismului calvin. Aceasta reiese din predosloviea cărții, în care mitropolitul Varlaam s-a adresat „cătră creștinii de Ardeal, credincioși pravoslavnici și adevărați fii ai svintei ai noastre Bisearici apostolești”. Totodată, în introducerea sa, mitropolitul accentua și unitatea de neam a românilor transilvăneni cu frații lor din Moldova și Țara Românească: „iubiți creștini și cu noi de un neam român, pretutindinea tuturor ce să află în părțile Ardealiului, ce sunt cu noi într-o credință”.

În cuprinsul lucrării, sunt expuse mai întâi afirmațiile din *Catehismul* calvinesc, care erau apoi combătute pe temeiul învățaturii de credință ortodoxă. Pentru a da o putere teologică cât mai mare răspunsurilor sale în fața teologilor calvini, Varlaam a folosit doar argumente din Sfânta Scriptură, recunoscută de protestanți, nu și din Sfânta Tradiție, a cărei valoare era tăgăduită de aceia.

Varlaam nu a combătut, însă, toate învățăturile expuse în catehismul calvinesc, ci doar învățăturile despre Sfânta Scriptură, despre credință și faptele bune, despre predestinație, despre împăcarea cu Dumnezeu și răscumpărarea omenirii prin jertfa Mântuitorului Hristos, despre Biserică și despre cinstirea și închinarea la sfinți și icoane.

Mai bine de un deceniu mai târziu, în 1656, calvinii au răspuns, la rândul lor lucrării apologetice a lui Varlaam, tipărind la Alba Iulia o broșură ce poartă titlul *Scutul Catihizmușului, ca răspuns den Scrăptura Svântă, împotriva răspunsului a doao țari fără Scriptură Svântă*. Acesteia, mitropolitul Varlaam, retras deja din scaun, nu i-a mai putut răspunde. De altfel, în anul următor, 1657, el a trecut la cele veșnice.

În anul 1645, mitropolitul Varlaam a publicat și *Paraclisul Născătoarei de Dumnezeu*.

Ultima carte tipărită în timpul păstoriei lui Varlaam a fost *Carte românească de învățătură la pravilele împărătești și de la alte giudeațe*, apărută la Iași în anul 1646. Lucrarea este cunoscută și sub numele de *Pravila lui Vasile Lupu*. De traducerea ei din limba greacă în limba română s-a ocupat logofătul Eustratie.

Mitropolitul Varlaam nu a avut răgazul necesar să tipărească și vechea sa traducere din tinerețe, *Scara (Leastvița) Sf. Ioan Scărarul*. Aceasta s-a păstrat doar în manuscris, alături de o traducere în limba slavonă a acestei cărți.

Împlinirile păstoriei mitropolitului Varlaam nu sunt legate, însă, doar de activitatea tipografică. Între celelalte evenimente din timpul păstoriei sale se numără întemeierea mănăstirii Sf. Trei Ierarhi din Iași, aducerea la Iași a moaștelor Sf. Cuv. Parascheva, înființarea Colegiului de la mănăstirea Sf. Trei Ierarhi, precum și desfășurarea Sinodului panortodox din capitala Moldovei, în anul 1642. Desigur, aceste patru mari împliniri cultural-teologice nu ar fi fost posibile fără sprijinul voievodului Vasile Lupu. Însă, fără îndoială, unul dintre sfătuitoarii de seama ai acestuia, care l-au îndemnat și sprijinit moral în realizarea lor, a fost, fără îndoială, mitropolitul Varlaam.

Mănăstirea Sf. Trei Ierarhi din Iași a fost ctitorită de voievodul Vasile Lupu între anii 1637 și 1639. Sfințirea ei a fost oficiată de mitropolitul Varlaam, la 6 mai 1639. În inscripția votivă a bisericii, scrisă în limba slavonă, stă scris: „...am ridicat această ctitorie în numele celor trei sfinți: Vasile cel Mare, Grigore Teologul, Ioan Gură de Aur și a

fost sfințită în luna mai, ziua a șasea, a anului 7147 (1639) de mitropolitul Varlaam...”.

Fig. 47: BISERICA SF. TREI IERARHI DIN IAȘI

Această biserică este considerată de criticii de artă o capodoperă a artei medievale moldovenești. Frumusețea acestui monument este dată, în primul rând, de contrastul armonios dintre linia sa arhitecturală, bine reliefată și proporționată, și decorațiile sculptate, care acoperă precum o dantelă toată suprafața edificiului.

Aducearea moaștelor Sf. Cuv. Parascheva în Moldova este legată de plățirea de către voievodul moldovean, în timpul patriarhului Partenie I al Constantinopolului (1639–1644), a tuturor datoriilor pe care Patriarhia Ecumenică le avea la acea vreme. În urma acestui gest, sinodul patriarhal de la Constantinopol în frunte cu patriarhul Partenie I (1639-1644), i-a dăruit lui Vasile Lupu moaștele acestei sfinte cuvioase. Ele au ajuns în Moldova în

luna iunie a anului 1641. Alaiul lor a fost întâmpinat de domnul țării la Galați. Așezarea lor la Iași, în biserica Sf. Trei Ierarhi, proaspăt sfințită, a avut loc în ziua de 13 iunie. După cum s-a arătat deja, în *Cazania* de la Iași, tipărită la doi ani de la aducerea în Moldova a moaștelor Sf. Cuv. Paracheva, mitropolitul Varlaam a introdus și o predică a patriarhului bulgar Eftimie al Târnovei, dedicată acestei sfinte cuvioase. Prin aceasta, Varlaam a contribuit la răspândirea în toate teritoriile locuite de români a cultului acesteia.

În anul 1640, după terminarea mănăstirii Sf. Trei Ierarhi, Vasile Lupu a organizat în incinta acesteia o școală, socotită „prima instituție cu elemente de învățământ superior din Moldova”. În anul următor, 1641, domnitorul a mutat această școală într-o casă aflată în apropierea mănăstirii. Pentru a asigura un nivel de predare cât mai înalt, cu sprijinul lui Petru Movilă, voievodul a adus de la Kiev câțiva profesori.

Nu este exclus ca alături de acești profesori veniți de la Kiev, la școală să fi predat și unii profesori români. O dovadă în acest sens este faptul că, între cursurile predate se afla și limba greacă, o limbă necunoscută teologilor de la Kiev. Aceasta ar fi putut fi predată de logofătul Eustratie, cel care a tradus din limba greacă în română *Pravila* de la 1646.

Întreținerea acestei școli se afla în sarcina mănăstirii Sf. Trei Ierarhi. Aceasta se poate deduce dintr-un hrisov de danie al lui Vasile Lupu, prin care mănăstirii i se dăruiau trei sate, pentru întreținerea profesorilor școlii de la Iași.

După anul 1646, profesorii de la Kiev au fost înlocuiți de profesori greci. Cu acel prilej, limba latină, care pare a fi fost folosită în predare până la acel moment, a fost

înlocuită cu greaca. Mai târziu, școala de la Iași a fost ridicată la rangul de Academie. Se presupune că printre elevii acestei școli s-au numărat spătarul Nicolae Milescu și Sfântul Mitropolit Dosoftei al Moldovei.

În timpul păstoriei mitropolitului Varlaam s-au intensificat și relațiile Bisericii din Moldova cu restul Bisericilor Ortodoxe surori. Această intensificare s-a datorat și domniei lui Vasile Lupu, care a sprijinit nu doar Biserica Moldovei, ci și comunitățile ortodoxe din afara țării sale.

Fără precedent în istoria Bisericii noastre a fost propunerea de alegere a sa în scaunul patriarhal de la Constantinopol în urma morții, în anul 1639, a patriarhului Chiril Contaris (1633; 1638-1639). Ceilalți doi candidați propuși au fost mitropoliții Partenie al Adrianopolului și Porfirie al Niceii. În cele din urmă, în scaunul constantinopolitan a fost ales Partenie, cel în timpul căruia Vasile Lupu a plătit toate datoriile Patriarhiei Ecumenice. Simpla propunere a alegerii lui Varlaam dovedește, însă, prestigiul de care se bucura la acea vreme Biserica Moldovei în general și conducătorul ei de la acea vreme în special. Desigur, o contribuție importantă la acest eveniment a avut Vasile Lupu, care, după cum se va arăta mai jos, a reușit, puțin mai târziu, să impună alegerea în scaunul bisericesc de la Ierusalim a unui alt protejat al său.

Unul dintre cele mai importante evenimente bisericești petrecute în această vreme în Moldova a fost desfășurarea la Iași, în anul 1642, a unui sinod pan-ortodox la care a fost corectată și aprobată *Mărturisirea de credință* alcătuită de mitropolitul Petru Movilă al Kievului. Despre acest eveniment se va vorbi pe larg în capitolul următor al acestei cărți.

În anul 1645, mitropolitul Petru Movilă al Kievului a vizitat Moldova. Vizita sa a fost prilejuită de căsătorirea fiicei lui Vasile Lupu, Maria, cu nobilul polon Ianusz Radziwill, pe care o pusese chiar el la cale. Cu acel prilej, mitropolitul Kievului s-a întâlnit pentru a doua oară cu Varlaam. După cum s-a arătat deja, prima lor întâlnire avusese loc la Kiev, în timpul călătoriei spre Moscova a mitropolitului Moldovei.

Tot în anul 1645, mitropolitul Varlaam l-a primit în Moldova pe fostul mitropolit al românilor ardeleni, Ilie Iorest. Acesta fusese înlăturat din scaun de către principele calvin al Transilvaniei și călătorea la Moscova pentru a obține un ajutor financiar (*a se vedea mai jos*). La 2 iunie, mitropolitul Moldovei, împreună cu sufraganii săi și egumenii marilor mănăstiri din țară, a redactat o scrisoare de recomandare menită a-l ajuta pe ierarhul ardelean în demersul său.

Un alt eveniment privitor la relațiile Bisericii Ortodoxe din Moldova cu celelalte Biserici Ortodoxe surori privește alegerea și hirotonia în Moldova ca patriarh al Ierusalimului a ieromonahului grec Paisie (1645-1660). Alegerea acestuia în scaunul de la Ierusalim a avut loc în anul 1645, la stăruințele lui Vasile Lupu. La acea vreme, Paisie, unul dintre foștii ucenici ai patriarhului Sofronie IV (1579-1608) al Ierusalimului, era egumenul mănăstirii Galata. Această mănăstire era închinată Sfântului Mormânt de la Ierusalim. La hirotonia întru arhieru a lui Paisie a participat și mitropolitul Varlaam.

Se crede că mitropolitul Varlaam a participat și la hirotonia întru arhieru a unora dintre episcopii de la Muncaci și din Maramureș.

În ultimele luni ale păstoriei sale, el a primit la Iași vizita patriarhului Macarie III Zaim (1647-1672) al Antiohiei, aflat în drum spre Moscova. Acesta din urmă era însoțit și de fiul său, arhidiaconul Pavel din Alep, de la care se păstrează un jurnal de călătorie.

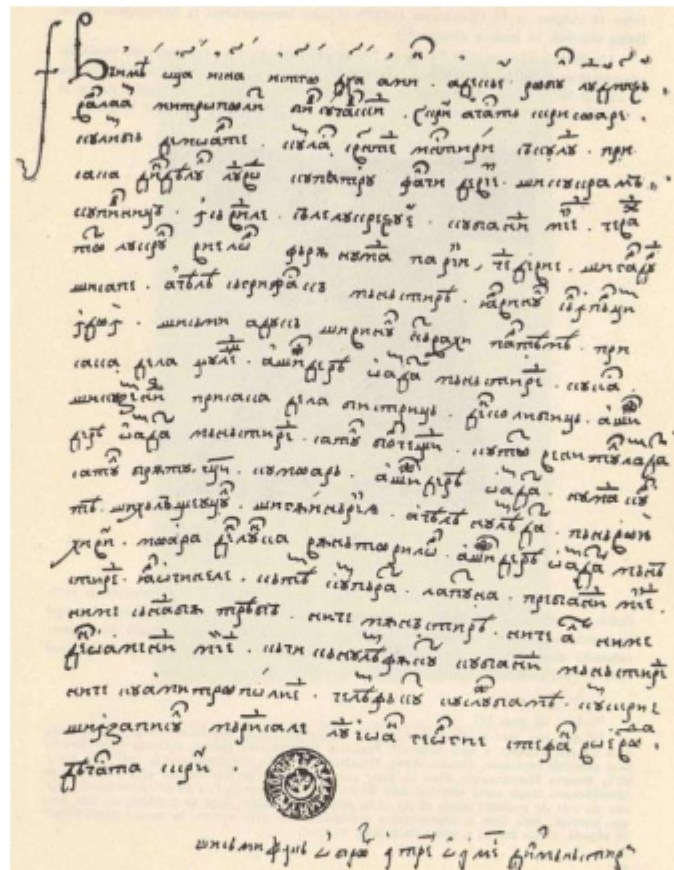

Fig. 48: TESTAMENTUL MITROPOLITULUI VARLAAM

În luna aprilie a anului 1653, domnitorul Vasile Lupu a fost mazilit. În urma acestui eveniment, mitropolitul Varlaam s-a retras la mănăstirea Secu. În *Letopisețul* său, cronicarul Miron Costin precizează faptul că noului voievod al țării, Gheorghe Movilă (1653; 1653-1658), „i-au citit molitva de domnie Ghedeon episcopul de Huși, fiind mitropolitul Varlaam eșit la munte, la monăstirea Secul”.

Fig. 49: MORMÂNTUL MITROPOLITULUI
VARLAAM AL MOLDOVEI

Acolo, la mănăstirea Secu, Varlaam și-a petrecut ultimii ani de viață. A trecut la cele veșnice spre sfârșitul anului 1657, fiind înmormântat lângă zidul de miazăzi al bisericii mănăstirii Secu, spre strana dreaptă.

BIBLIOGRAFIE:

1. BASARAB, Mircea, „Conștiința originii romane și a unității naționale în opera mitropoliților Varlaam și Dosoftei”, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XLIII (1967), 9-10, pp. 605-611;
2. DIANU, Ion, „Mitropolitul Varlaam ctitor de scriere și de carte românească”, în *Glasul Bisericii*, XL (1981), 1-2, pp. 81-103;
3. DRUGĂ, Luminița, *Carte românească de învățătură a Mitropolitului Varlaam al Moldovei (1643): studiu lingvistic*, vol. 1, Ed. EduSoft, 2006;

4. DUDAȘ, Florian, *Cazania lui Varlaam în Transilvania: studiu istoric și bibliologic*, Editura de Vest, 2005;
5. MUREȘANU, Florea, *Cazania lui Varlaam, 1643-1943: Prezentare în imagini*, Ed. ERAN, Cluj, 1944;
6. NONEA, Constantin, „Legăturile mitropolitului Varlaam cu Bisericile Ortodoxe din Kiev și Moscova”, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XXXIII (1957), 10-12, pp. 807-819;
7. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, ²1992;
8. POP, Augustin Z.N., „Viața mitropolitului Varlaam al Moldovei”, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XXXIII (1957), 10-12, pp. 742-774;
9. PORCESCU, Scarlat, „Locul mitropolitului Varlaam în Biserica Ortodoxă și în viața culturală a poporului român”, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XXXIII (1957), 10-12, pp. 841-861;
10. ȘERBĂNESCU, Niculae, „La trei sute de ani de la moartea mitropolitului Varlaam al Moldovei”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXV (1957), 10, pp. 1012-1035;
11. VLAD, Sofron, „Trei sute de ani de la moartea mitropolitului Varlaam”, în: *Mitropolia Ardealului*, II (1957), 9-10, pp. 640-653;
12. ZAMFIRESCU, Dan, „*Cartea românească de învățătură*” a Mitropolitului Varlaam, vol. 1, Ed. Roza Vânturilor, București, 2011;
13. ZAMFIRESCU, D., „*Cartea românească de învățătură*” a Mitropolitului Varlaam, vol. 2, Ed. Roza Vânturilor, București, 2013;
14. ZAMFIRESCU, D., „*Cartea românească de învățătură*” a mitropolitului Varlaam al Moldovei. Izvoarele și originalitatea”, în: *Revista de istorie și teorie literară*, VII (2013), 1-4, pp. 73-78.

SFÂNTUL MITROPOLIT PETRU MOVILĂ (1633-1646) AL KIEVULUI ȘI SINODUL DE LA IAȘI (1642)

Unul dintre înaintașii de seamă ai poporului nostru care a propovăduit și apărat credința ortodoxă în afara hotarelor românești a fost Petru Movilă, care a păstorit ca mitropolit al Kievului, al Haliciului și al întregii Rusii (1633-1646).

Petru Movilă se trăgea din neamul Movileștilor, una dintre vechile familii boierești românești. Membrii acesteia au ocupat scaunele domnești din Moldova și Țara Românească la cumpăna secolelor al XVI-lea și al XVII-lea.

Viitorul mitropolit s-a născut la Suceava, aproximativ în anul 1596. El era fiul lui Simion Movilă și al Marghitei. În perioada adolescenței sale, tatăl său a ocupat în două rânduri scaunul Țării Românești (1600-1601; 1601-1602) și o dată pe cel al Moldovei (1606-1607). De asemenea, unul dintre frații tatălui său, Ieremia Movilă, a condus în două rânduri Moldova (1595-1600; 1600-1606). Trei dintre frații mitropolitului, Mihail (1607), Gavril (1616; 1618-1620) și Moise (1630-1631; 1633-1634), au domnit în scaunele Moldovei (Mihail și Moise) și Țării Românești (Gavril). Toate acestea au născut, pentru o vreme, astfel de dorințe și în sufletul tânărului Petru. Un alt frate de-al tatălui său, Gheorghe, a fost mitropolit al Moldovei (*a se vedea mai sus*).

În ceea ce privește strămoșii săi, bunicul lui Petru a fost marele logofăt Ioan Movilă, iar soția acestuia, Maria, era fiica lui Petru Rareș. Prin aceasta, Petru era nepotul lui Petru Rareș și al lui Ștefan cel Mare.

După moartea lui Simion Movilă, petrecută la 14 septembrie 1607, soția acestuia, împreună cu copiii lor au părăsit Moldova, stabilindu-se în Polonia, după o scurtă ședere în Țara Românească. În Polonia, ei au locuit la castelul hatmanului Stanisław Żółkiewski, din localitatea Żółkiew. Se presupune că acolo a primit Petru primele noțiuni de carte, cu profesori de la „Frăția” ortodoxă din Lvov (astăzi Lviv, în Ucraina). Ulterior, el a urmat cursurile Academiei din Zamość, înființată de hatmanul Jan Zamoyski, în anul 1594.

Fig. 50: CHIPUL MITROPOLITULUI PETRU MOVILĂ
(Reprezentare din anul 1643 din biserica mănăstirii Berestovo din Kiev)

În felul acesta, Petru a dobândit o frumoasă educație, învățând limbile latină, slavonă, ucrainiană și poloneză.

Greaca o cunoștea mai puțin, motiv pentru care, mai târziu, el nu a avut acces direct la izvoarele patristice redactate în această limbă. Făcând parte dintr-o familie nobilă, recunoscută de oficialitățile poloneze, după obiceiul vremii, el a învățat și mânuirea armelor, participând chiar la două expediții militare – la Țuțora și Hotin.

În Polonia, Petru Movilă a stăpânit mai multe moșii în voievodatul Belz, din Galiția. În același timp, înainte de intrarea sa în monahism, el a cumpărat în Podolia, lângă Kiev, moșia Rubejovka, unde și-a petrecut cea mai mare parte a timpului după ce a renunțat la cariera politică. De acolo, între anii 1622 și 1627, el a vizitat în repetate rânduri mănăstirea Lavra Pecerska din Kiev. Pe această moșie, el a fondat mănăstirea Goloseevskij, unde a construit o biserică de lemn închinată Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava, pe care a înzestrat-o cu părțile din moaștele acestui sfânt, aduse din Moldova. Mai târziu, mănăstirea a trecut sub patronajul Lavrei Pecerska din Kiev.

Înainte de a se călugări, Petru Movilă a dorit să redobândească tronul Moldovei, pe care îl ocupase și tatăl său. Pentru a-l redobândi, regele Sigismund III Vasa (1587-1632) al Poloniei îl recomandase sultanului, descriindu-l drept „un tânăr cu suflet ales și demn de virtuțile strămoșilor săi”. Cel mai aproape de împlinirea acestei dorințe a fost în anul 1621, când a participat în campania poloneză antiotomană de la Hotin. Bătălia s-a încheiat, însă, nedecis și, în urma tratatului de pace dintre polonezi și otomani, încheiat abia în anul 1623, Movilă nu a reușit să dobândească tronul Moldovei. Acest insucces politic l-a determinat să îmbrățișeze viața monahală. Acest pas l-a făcut la Lavra Pecerska din Kiev, în anul 1627.

Încă înainte de închinovierea sa, probabil cu consimțământul mitropolitului Iov Borețki (1620-1631) al Kievului, monahii Lavrei l-au ales arhimandrit al mănăstirii. Această alegere s-a făcut și cu sprijinul cancelarului polonez Toma Zamoyski, fiul hatmanului Jan Zamoyski. Ea este considerată de cercetători drept o soluție de compromis între una dintre facțiunile ortodoxe de la acea vreme și oficialitățile poloneze.

La începutul lunii decembrie, după ce a primit aprobarea regelui, el a fost hirotonit ieromonah. Șase ani mai târziu, în 1633, Movilă a fost ales în scaunul mitropolitan de la Kiev, păstrând, însă, de-a lungul întregii sale păstorii, și conducerea Lavrei Pecerska.

Conducerea Lavrei Pecerska și păstoria în scaunul de la Kiev a lui Petru Movilă s-au derulat în vremuri deosebit de tulburi pentru Biserica Ortodoxă din Polonia. În anul 1569, la Lublin, a avut loc unirea dintre Polonia și Lituania. În urma acestui eveniment, pe harta Europei medievale a apărut unul dintre cele mai întinse și puternice state. În teritoriile de răsărit ale acestuia, populația ortodoxă era majoritară (bieloruși și ucrainieni). Fiind vorba, însă, de un stat în care clasa conducătoare era formată în mare parte din catolici, propaganda iezuită în rândurile ortodocșilor era foarte intensă. Mulți dintre episcopii și preoții ortodocși de aici acceptaseră unirea cu Biserica Romei. Cea mai cunoscută acțiune de acest gen s-a petrecut la 16-20 octombrie 1596, în sinodul de la Brest-Litovsk. În plus, unii dintre ierarhii ortodocși trecuți la catolicism dădeau dovadă de mare zel în răspândirea uniației. În alte cazuri, anumiți ierarhi ortodocși au primit în secret unirea cu Roma, servind interesele acesteia, în mod mascat, din interiorul Bisericii Ortodoxe.

Pe acest fond potrivit, multe dintre locașurile de rugăciune ortodoxe fuseseră luate cu forța de catolici. În Kiev, cele mai multe biserici ortodoxe, inclusiv catedrala mitropolitană, se aflau în mâinile uniaților. Un alt factor al propagandei catolice erau școlile iezuite care funcționau în marile orașe ale țării (la Camenița, Vilnius, Bar). Importanța acestora în procesul de răspândire a catolicismului era cu atât mai mare cu cât tinerii ortodocși dornici de carte, proveniți în cea mai mare parte a lor din rândurile familiilor nobile, nu aveau la dispoziție școli ortodoxe la care să poată învăța.

O încercare de restabilire a ierarhiei ortodoxe din Polonia fusese făcută de patriarhul Teofan al Ierusalimului. În anii 1620-1621, în drumul său spre Moscova, acesta a vizitat și Polonia. Cu acel prilej, în mod clandestin, el a hirotonit șase episcopi ortodocși, în locul celor trecuți la catolicism, precum și un nou mitropolit al Kievului, Iov Borețki. Alegerea acestor ierarhi nu era recunoscută, însă, de către autoritățile poloneze.

În ceea ce privește Lavra Pecerska, aceasta era un bastion al Ortodoxiei în Polonia. Unul dintre predecesorii lui Petru Movilă la conducerea ei, Elisei Pletenețki (1599-1624), înființase acolo o tipografie în care fuseseră tipărite numeroase cărți de slujbă și de apărare a credinței ortodoxe. Tot el pusese bazele unei Frății ortodoxe în Kiev, la mănăstirea Bratska, organizând acolo și o școală. Urmașul său, Zaharia Kopâstenski (1624-1627), a continuat această politică în cei trei ani ai egumenatului său.

Înființarea tipografiei și a școlii din Kiev pot fi privite ca un răspuns ortodox la acțiunile prozelitiste iezuite. La rândul său, Petru Movilă, înțelegând importanța acestor instituții în planul confruntării confesionale de la acea

vreme, a susținut constant activitatea lor. Sub conducerea sa, tipografia mănăstirii a fost reorganizată, în scopul eficientizării activității sale. În timpul său, aici au fost tipărite mai multe cărți de slujbă și de învățătură. Pentru prima dată, unele dintre acestea au fost editate cu alfabetul latin. În anul 1631, în cadrul mănăstirii a fost organizat și un colegiu. Ulterior, acesta a fost unit cu cel al Frăției ortodoxe de la mănăstirea Bratska, dând naștere colegiului movilean.

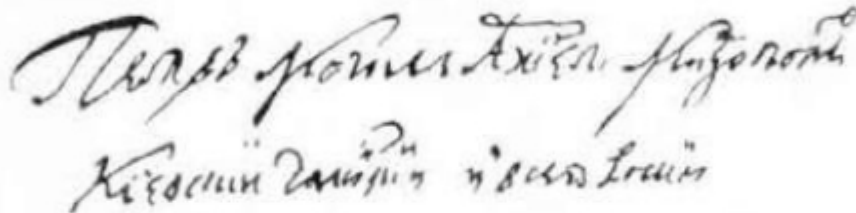

Fig. 51: SEMNĂTURA MITROPOLITULUI PETRU MOVILĂ

Tot în timpul egumenatului său, la inițiativa și sub îndrumarea sa, mănăstirea și peșterile în care se aflau moaștele sfinților au fost renovate. O atenție deosebită a fost acordată și expunerii în scris a vieții și minunilor unora dintre sfinții ale căror sfinte moaște se păstrau acolo. Astfel, la scurtă vreme după alegerea sa ca mitropolit, la Kiev a fost publicat un *Pateric al sfinților care au strălucit în Pecerska* (1634), iar ceva mai tâziu, au văzut lumina tiparului *Minunile peșterilor Kievului* (Kiev, 1638). Pentru a avea un impact public cât mai mare, ambele lucrări au fost publicate în limba poloneză.

Un moment important pentru situația Bisericii Ortodoxe din Polonia l-a constituit alegerea unui nou rege în anul 1632. Petru Movilă s-a implicat în mod activ în evenimentele de la acea vreme, susținând candidatura lui Wladislav IV Vasa (1632-1648). Ca răspuns pentru

susținerea candidaturii sale, înainte de încoronare, noul rege a propus așa numitele „articole de împăcare” (*articula de pacificatione*) dintre ortodocși și uniți. În acestea, se prevedea recunoașterea pentru ortodocși a acelorași drepturi de care beneficiau și celelalte confesiuni în cadrul statului lituano-polonez. Documentul, cunoscut și sub numele de *pacta conventa*, a fost semnat la 1 noiembrie 1632.

Importanța acestui document a fost deosebit de mare în lupta pentru apărarea Ortodoxiei. Prin el era recunoscută organizarea bisericească superioară ortodoxă din Regat, puternic afectată în urma unirii de la Brest-Litovsk. Documentul prevedea existența unei Mitropolii ortodoxe la Kiev și a mai multor scaune sufragane ale acesteia la Lvov, Luțk, Przemysl și Mstislav. De asemenea, Bisericii Ortodoxe îi era recunoscut dreptul de a avea biserici, tipografii, spitale și de a patrona „Frățiile” ortodoxe. Se prevedea ca locașurile de rugăciune ortodoxe luate de uniști prin forță să fie restituite, iar credincioșilor ortodocși le era recunoscut dreptul de a deține orice demnități în stat.

Deși unele dintre ele au fost ulterior abrogate, aceste dispoziții au creat cadrul juridic necesar organizării reacției ortodoxe în fața prozelitismului catolic. Ele au fost valorificate din plin de Petru Movilă, mai ales în perioada păstoriei sale în scaunul de la Kiev. Pe temeiul lor, ierarhul kievian a redobândit catedrala Sf. Sofia din Kiev și domeniul Berestovo, luate de uniști.

La 2 martie 1631, mitropolitul Iov Borețki al Kievului a trecut la cele veșnice. În locul său a fost ales Isaia Kopynsky (1631-1633), la acea vreme episcop de Chernihiv și Smolensk. Nefiind agreat de autoritățile poloneze din cauza poziției sale fățiș pro-moscovite, Isaia Kopynsky a fost înlăturat din scaun. În locul său, susținătorii

lui Petru Movilă, în principal nobilii ortodocși din Polonia, l-au ales pe acesta mitropolit al Kievului. Alegerea sa a avut loc la scurtă vreme de la încheierea Seimului în cadrul căruia Wladislav IV Vasa a fost ales rege al Poloniei și al Lituaniei. Noul rege a validat alegerea lui Movilă la 3 martie 1633.

Hirotonia întru arhieru a lui Petru Movilă a avut loc în catedrala din Lvov, la 28 aprilie 1633. El a venit la Kiev pentru a-și ocupa scaunul trei luni mai târziu, în iulie 1633, înlăturându-l de la conducerea Mitropoliei pe Isaia Kopynsky. Titulatura sa oficială era „arhiepiscop [și] mitropolit al Kievului, al Haliciului și al întregii Rusii, exarh al Constantinopolului [în Polonia și în Lituania, și] arhimandrit al [Lavrei] Pecerska”.

Împlinirile păstoriei sale în scaunul mitropolitan kievian au fost multiple. Pe de o parte, este vorba de realizări gospodărești, precum renovarea unora dintre locașurile de rugăciune – biserici de mir și mănăstiri – din Kiev, sau înființarea unor spitale, azile și a unor noi „Frății” ortodoxe. Este vorba, apoi, de reorganizarea structurilor Bisericii Ortodoxe, prin instituirea de vicari și protopopi, de înființarea unui consistoriu și de organizarea de adunări ale preoților, în scopul sporirii disciplinei bisericești.

Cele mai importante împliniri ale păstoriei sale aparțin, însă, domeniului cultural. Din grija deosebită acordată de el acestui domeniu se poate deduce că el socotea cultura drept arma principală prin care Biserica Ortodoxă se putea apăra și răspunde numeroaselor provocări venite din partea misionarilor catolici. După cum s-a arătat deja, la mănăstirea Pecerska din Kiev funcționa de mai înainte un colegiu ortodox. Un alt colegiu, aflat sub patronajul Frăției ortodoxe din Kiev, funcționa la mănăstirea Bratsky din

același oraș. Petru Movilă a unit cele două instituții de învățământ, creând colegiul movilean. Organizarea și programa de studiu a acestuia erau similare cu cele din instituțiile de învățământ occidentale. Alături de limba latină, aici erau studiate slavona, greaca și poloneza. De asemenea, pe lângă disciplinele teologice, programa de învățământ includea istoria, filosofia, astronomia, matematica și muzica. Tot lui Petru Movilă i se datorează și înființarea Academiei de la Vinnytsia (reg. Vinnytsia, în Ucraina) și a unui colegiu la Kremenets (reg. Ternopil, în Ucraina).

Grija deosebită acordată de ierarhul kievian educației școlare se desprinde și din sfaturile adresate de el profesorilor și elevilor, expuse în *Antologhionul* publicat la Kiev în anul 1636. În acesta, Petru Movilă le recomandă profesorilor să se coboare la nivelul de înțelegere al fiecăruia dintre elevii lor, arătând că aplicarea aceluiași metode pentru toții elevii poate fi neproductivă. În același timp, adresându-se elevilor, mitropolitul le cerea să se străduiască să înțeleagă informațiile pe care le primesc în școală și să nu se mulțumească cu reproducerea lor mecanică. De asemenea, el îi sfătua pe elevi să-și împlinească dezideratele folosindu-și mintea, și nu pornirile emoționale. Petru Movilă a militat și pentru folosirea limbii ucrainiene atât în instituțiile de învățământ, cât și în administrație.

Colegiul movilean este socotit cel mai vechi așezământ de învățământ superior la slavii ortodocși. În anul 1701, el a fost ridicat la rangul de Academie de către țarul Petru cel Mare (1682-1725). De asemenea, încă din vremea lui Petru Movilă, acest colegiu a servit ca model la organizarea școlii superioare de la mănăstirea Sfinții Trei

Ierarhi din Iași și a celei de la mănăstirea Sf. Andrei din Moscova. De altfel, înființarea acestor instituții de învățământ s-a făcut chiar cu sprijinul mitropolitului kievian. În cazul celei din urmă, se știe și faptul că Petru Movilă a fost cel care a insistat pe lângă țarul de la Moscova pentru înființarea ei, dând ca exemplu școala de la Iași, de curând înființată: „Domnul Vasile al Moldovei cunoaște răsplata dumnezeiască pe care o aduce fundarea școalelor cu dascăli binecredincioși”. Prețuirea deosebită pe care Petru Movilă a arătat-o învățământului se vede și din faptul că, într-una dintre însemnările sale, el aprecia că școlile fondate de el „sunt unicul meu zălog [pentru viața veșnică]”.

O altă latură importantă a activității culturale din timpul păstoriei sale este cea tipografică. Mitropolitul Petru Movilă a trecut sub directa sa conducere toate cele trei tipografii care funcționau în cuprinsul Mitropoliei sale – ce de la Kiev (la Lavra Pecerska), de la Lvov și de la Vilnius. Prin aceasta, ierarhul kievian a urmărit coordonarea activității tipografice și evitarea publicării unor cărți cu abateri doctrinare. Din vremea sa, sunt cunoscute peste 50 de cărți tipărite în aceste tipografii. De unele dintre ele s-a ocupat personal, de altele, ucenicii săi apropiați. Cărțile tipărite pot fi grupate în trei mari categorii: de slujbă, de zidire sufletească și apologetice. În cazul cărților de slujbă, el s-a străduit să elimine greșelile strecurate de-a lungul timpului în textul acestora. Cât privește cărțile de evaluare și de apărare a Ortodoxiei, el a promovat publicarea acestora în limba ucrainiană sau poloneză, pentru a putea fi înțelese de marea masă a credincioșilor. Prin aceasta, Petru Movilă s-a numărat printre primii tipografi care au promovat în cultură limba ucrainiană.

Între lucrările apologetice publicate în timpul lui Petru Movilă se evidențiază *Lithos sau Piatră din praștia adevărului al sfintei Biserici Ortodoxe rusești* (*Lithos, albo Kamień z procy prawdy Cerkwie świętej prawosławnej ruskiej*), publicată la Kiev, în anul 1644. Aceasta este o lucrare originală, care are aproape 900 de pagini. Ea este un răspuns la lucrarea anti-ortodoxă *Epanortosis, sau Privire asupra rătăcirilor, ereziilor și superstițiilor Bisericii Ortodoxe greco-rusești* (*Epanorthōsis abo Perspectiwa y obiasnienie błędow, herezyey y zabobonow w grekoruskiej Cerkwi disunitskiej tak w artykułach wiary, iako w administrowaniu sakramentow y w inszych obrządkach y ceremoniach znaydujących sie*), publicată în limba poloneză la Cracovia, în două ediții (1641 și 1642). Autorul acesteia din urmă era fostul episcop ortodox Kasjan Sakowicz, trecut la uniație și apoi la romano-catolicism.

În *Lithos*, scrisă tot în limba poloneză, pentru a avea un impact cât mai mare în rândurile contemporanilor, erau respinse calomniile și învinuirile aduse Bisericii Ortodoxe. Petru Movilă arăta că dreptul la viață al Bisericii Ortodoxe stă în primul rând în dreapta ei credință, fundamentată de ierarhul kievian pe hotărârile sinoadelor ecumenice și locale, pe învățăturile Sfinților Părinți și ale scriitorilor bisericești din Răsărit și din Apus, pe tradițiile ei, pe viața mănăstirească, pe bunătatea și creșterea cuviincioasă a copiilor, pe cultul sfinților, respectat de întregul popor, pe obiceiurile frumoase ce însoțesc toate momentele mai importante ale vieții.

În cuprinsul lucrării, erau combătute învățătura catolică despre *Filioque* și cea referitoare la primatul papal. În schimb, în mod surprinzător, era acceptată prefacerea cinstitelor daruri în cadrul Sfintei Liturghii în timpul rostirii

de către slujitorul bisericesc a cuvintelor „luați mâncăți, ..., beți dintru acesta toți”. Acest din urmă aspect surprinde, întrucât, cu doar doi ani înainte de publicarea cărții, în sinodul de la Iași (1642), teologii care au analizat conținutul *Mărturisirii de credință* a mitropolitului Petru Movilă, lămuriseră faptul că prefacerea cinstitelor daruri are loc la momentul rostirii epiclezei (*a se vedea mai jos*).

Lucrarea *Lithos* a apărut sub semnătura „cucernicul păstor”. În mod cert, unul dintre autorii ei a fost Petru Movilă. Aceasta se poate deduce din faptul că, în cuprinsul ei, sunt expuse anumite datini respectate în Moldova, țara sa natală. În schimb, întinderea mare a acestei cărți și bibliografia bogată cercetată pentru redactarea ei au condus la concluzia că mitropolitul kievian a colaborat cu mai mulți dintre teologii kievieni.

Cea mai importantă lucrare a mitropolitului Petru Movilă este, însă, *Mărturisirea Ortodoxă*. Valoarea acesteia este dată mai ales de faptul că, pe fondul disputelor confesionale de la acea vreme, nevoia unei cărți în care să fie expusă în mod sistematic învățătura de credință ortodoxă era resimțită din plin atât de slujitorii bisericești, cât și credincioșii de rând ai Bisericii Ortodoxe. Prin redactarea acestei cărți, mitropolitul kievian a dorit ferirea credincioșilor săi de învățăturile de credință greșite, promovate în catehismele catolice și protestante.

Lucrarea a fost redactată în limba latină, purtând titlul *Expositio fidei Ecclesiae Russiae Minoris*. Cuprinsul ei este împărțit în trei părți, după virtuțile teologice: credința, nădejdea și dragostea. Expunerea este sub formă de întrebări și răspunsuri (261 la număr). În prima parte este tâlcuit Simbolul credinței, în partea a doua, rugăciunea Tatăl nostru și fericirile, iar în partea a treia este expusă învățătura despre

dragostea față de Dumnezeu și față de aproapele. Învățăturile expuse sunt întemeiate pe Sfânta Scriptură, pe operele Sfinților Părinți și pe canoanele Bisericii.

Pentru analizarea și aprobarea acestei lucrări, a fost convocat un sinod la Kiev, în anul 1640. La acesta au participat reprezentanți ai Episcopiiilor din cuprinsul Mitropoliei Kievului, ai Frățiilor ortodoxe și ai principalelor mănăstiri din Polonia. Lucrările sinodului s-au desfășurat sub conducerea mitropolitului. Examinând fiecare dintre răspunsurile din cuprinsul lucrării, participanții nu s-au putut pune de acord asupra a două afirmații. Una dintre ele privea existența purgatoriului, un loc curățitor între rai și iad. A doua privea momentul prefacerii cinstitelor daruri în cadrul Sfintei Liturghii: la rostirea cuvintelor „luați mâncăți, ... beți dintru acesta toți”. În cele din urmă, s-a hotărât convocarea unui alt sinod, la care urmau să participe și reprezentanți ai celorlalte Biserici Ortodoxe.

Noul sinod s-a ținut la Iași, la mănăstirea Sf. Trei Ierarhi. La el au participat reprezentanți a trei mari ramuri ale Ortodoxiei: greacă, slavă și română. Din partea Patriarhiei Ecumenice au participat Porfirie, fostul mitropolit al Niceii, și ieromonahul Meletie Syrigos, cel mai învățat teolog grec de la acea vreme. Din partea Mitropoliei de la Kiev au participat Isaia Kozlovski, egumenul mănăstirii Sf. Nicolae, Iosif Gorbațki, egumenul mănăstirii Bogoiavlenska, care îndeplinea la acea vreme și funcția de rector al Colegiului movilean, și Ignatie Starușici, la acea vreme predicator al catedralei din Kiev. Din partea Bisericii din Moldova au participat mitropolitul Varlaam, episcopii de la Roman, Rădăuți și Huși, și Sofronie Pociatki, la acea vreme egumenul mănăstirii Sf. Trei Ierarhi și rectorul școlii de la Iași.

Lucrările sinodului s-au desfășurat între 15 septembrie și 27 octombrie 1642. În cadrul lor au fost analizate, ca și la Kiev, fiecare dintre întrebările și răspunsurile din cuprinsul cărții. Și de această dată, discuții au generat afirmațiile privitoare la existența purgatoriului și la momentul prefacerii. Sinodalii au conchis că acestea sunt învățături catolice, străine de învățătura Ortodoxă. Ei au corectat textul lucrării, eliminând învățătura despre purgatoriu și arătând că prefacerea cinstitelor daruri în Trupul și Sângele lui Hristos are loc la momentul rostirii rugăciunii epiclezei de către preotul slujitor.

După încheierea lucrărilor sinodale, textul *Mărturisirii* de credință a fost trimis la Constantinopol în traducere în limba greacă. În luna septembrie a anului următor, 1643, membrii sinodului patriarhal din Constantinopol, în frunte cu patriarhul Partenie I, au aprobat textul lucrării, devenită *Mărturisirea Ortodoxă a Bisericii sobornicești și apostolești a Răsăritului* (Ορθόδοξος ὁμολογία τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τῆς ἀνατολικῆς). În anii următori, hotărârea sinodului constantinopolitan a fost aprobată de ceilalți patriarhi răsăriteni – de la Alexandria, Antiohia și Ierusalim. Prin aceasta, *Mărturisirea Ortodoxă* a mitropolitului Petru Movilă a primit aprobarea întregii Ortodoxii. Ea este a treia mărturisire de credință, după Simbolul de credință niceo-constantinopolitan și Dogmatica Sfântului Ioan Damaschin.

Mărturisirea Ortodoxă a fost publicată pentru prima dată la Amsterdam, în 1643, în limba latină. Traducerea ei în limba ucrainiană a fost publicată la Kiev, în anul 1645. Prima ediție în limba greacă a apărut la Amsterdam, în anul 1667. Traducerea ei în limba română, realizată de frații

Radu și Ștefan Greceanu, a fost publicată la Buzău, în anul 1691, sub titlul *Pravoslavnică mărturisire*.

În timpul slujirii sale la Kiev, ca egumen al Lavrei Pecerska și mitropolit, Petru Movilă a păstrat legăturile cu țările române. În anul 1631, în deschiderea lucrării *Triodul ales (Triod țvetnii)*, el a publicat o prefață dedicată fratelui său mai mic, Moise Movilă, care ocupa, la acea vreme, tronul Moldovei. În aceasta, el îi dădea fratelui său câteva sfaturi despre cum trebuie să conducă țara un voievod creștin.

Legături a menținut, apoi, cu mitropolitul Varlaam și cu voievodul Vasile Lupu, în ciuda faptului că acesta din urmă l-a înlăturat pe fratele său, Moise, de pe tronul Moldovei. Cu ajutorul lui Petru Movilă a fost înființată tipografia de la Iași și, la sfatul și cu sprijinul său, a fost înființată școala de la Trei Ierarhi. Tot cu sprijinul său au fost înființate și tipografiile lui Matei Basarab de la Câmpulung (1635), Govora (1637) și Dealu-Târgoviște (1644) (*pentru acestea, a se vedea capitolul următor*). Tot el a propus desfășurarea în capitala Moldovei a sinodului pan-ortodox din anul 1642, în care a fost aprobată *Mărturisirea sa de credință*. *Penticostarul* publicat sub îndrumarea sa la Lvov în același an, 1642, era dedicat domnilor români Matei Basarab și Vasile Lupu. Această inițiativă poate fi privită ca o chemare discretă spre împăcare adresată celor doi, într-o vreme în care relațiile dintre ei erau tensionate.

În cartea sa *Lithos* (Kiev, 1644), el pomenea și câteva obiceiuri populare respectate în Moldova la diferite momente religioase din viața familiilor sau a comunităților, precum tăierea părului pentru prima oară a unui prunc, care era oficiată de preot la un an sau chiar doi după botez, și desfășurarea hramurilor la mănăstiri. Tot în acea lucrare, el

a relatat o frumoasă tradiție referitoare la împrejurările în care voievodul Mihai Viteazul a construit catedrala și reședința mitropolitană de la Alba Iulia. De asemenea, pe frontispiciul multora dintre tipăriturile sale, este publicat blazonul familiei sale sau stema Moldovei, iar el însuși s-a intitulat, cel puțin până în 1631, „fiu al voievodului țării Moldovei” sau „fiu de domn moldovean” (voevodyci zemli moldavskoi).

Fig. 52: BLAZONUL FAMILIEI MOVILĂ, CUPRINZÂND STEMĂ MOLDOVEI [în partea stângă a registrului superior] ȘI PE CEA A ȚĂRII ROMÂNEȘTI [în partea stângă a registrului inferior]

În fine, în anul 1645, mitropolitul kievian a vizitat Moldova, pe care n-o mai văzuse din copilărie. Vizita sa a fost prilejuită de căsătoria dintre fiica lui Vasile Lupu, Maria, și nobilul lituanian Ianusz Radziwill. Căsătoria

fusese mijlocită chiar de mitropolit, care dorea, în felul acesta, consolidarea legăturilor sale cu această familie. Trebuie precizat faptul că membrii familiei Radziwill, se înrudeau prin alianță cu neamul Movileștilor. În plus, deși protestanți, ei sprijiniseră în Seimul (parlamentul) polonez Biserica Ortodoxă, în general, și pe Petru Movilă, în special, împotriva măsurilor asupra catolicilor.

Mitropolitul kievian a slujit în fruntea soborului de preoți care au oficiat căsătoria celor doi tineri. Slujba a fost săvârșită în biserica Sfinții Trei Ierarhi din Iași. Cu acel prilej, el a rostit o predică în care argumenta teologic Taina Cununiei, cu citate din Sfânta Scriptură. Predica a fost rostită în poloneză (o treime) și în română (două treimi). Ulterior, ea a fost publicată în întregime în limba poloneză, la Kiev, în anul 1646, la cererea lui Vasile Lupu.

Această căsătorie se încadrează în viziunea generală a mitropolitului kievian despre puterea laică. El considera că, în acele vremuri tulburi, credincioșii simpli nu puteau asigura supraviețuirea Bisericii kieviene, ci, pentru aceasta, era nevoie și de sprijinul puterii politice. De aceea, el îi considera pe membrii clasei politice favorabili Bisericii sale drept parte a rânduielii lui Dumnezeu. Dar, deși a lăudat prestigiul și tradiția anumitor case nobiliare, el respingea orice pretenție venită din partea acestora de a se amesteca în chestiunile de credință. Din punctul său de vedere, pe tărâm teologic, singura lor atribuție era aceea de a apăra Biserica.

Față de Biserica Romano-Catolică, Movilă a adoptat un ton conciliant. De altfel, așa cum reiese din documentele păstrate, mitropolitul kievian nu privea Biserica Romană ca pe o instituție dușmană, ci ca pe una care a păstrat mare parte din adevărul dumnezeiesc revelat. Probabil acesta a fost și motivul pentru care el a folosit, adesea, izvoarele

catolice, adoptând chiar, fără să-și dea seama, unele dintre învățăturile lor (precum momentul prefacerii cinstitelor daruri). În același timp, mitropolitul kievian a subliniat, însă, adesea, că adevărul de credință a fost păstrat, în mod deplin, doar în Biserica Ortodoxă, îndemnându-i pe teologii catolici să renunțe la greșelile lor.

De altfel, în timpul păstoriei sale, Petru Movilă a fost implicat în mai multe rânduri în negocieri cu Biserica Romano-Catolică, în vederea unei eventuale uniri. În anul 1636, a apărut chiar ideea creării unei Patriarhii rutene, care ar fi urmat să funcționeze în mod independent de Roma, în cazul unirii celor două Biserici. De altfel, el socotea unirea cu Roma drept o asociere între doi parteneri egali. Ideea a fost respinsă, însă, de papalitate. În anul 1643, papa Urban VIII (1623-1644), aflat la sfârșitul păstoriei sale, i-a adresat lui Petru Movilă invitația de a primi unirea cu Roma. Această solicitare a redeschis discuțiile pe această temă dintre teologii de la Kiev și cei romano-catolici, dar fără urmări concrete. Așa cum reiese din documentele păstrate, Petru Movilă era chiar deschis ideii de a recunoaște scaunului roman întâietatea de onoare în cazul reconstituirii vechii pentarhii a Bisericii – Roma, Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim.

Înainte de moartea sa, prin testament, Petru Movilă a lăsat bisericilor și școlilor din cuprinsul Mitropoliei în fruntea căreia păstorise cea mai mare parte a averii sale. Doar moșiile sale din Galiția le-a lăsat fratelui său Moise, fostul domn al Moldovei. El a trecut la cele veșnice la 22 decembrie 1646 (1 ianuarie 1647, pe stil vechi), la vârsta de 50 de ani.

Ca o recunoaștere a contribuției sale pentru apărarea și slujirea Bisericii Ortodoxe din Polonia, mitropolitul Petru

Movilă a fost înmormântat în biserica mare a mănăstirii Pecerska din Kiev, cu hramul Adormirea Maicii Domnului. În anul 1941, în timpul celui de-al doilea război mondial, în timpul ocupației germane a Kievului, locașul de rugăciune a fost aruncat în aer, fiind distrus în întregime. În felul acesta a dispărut și mormântul mitropolitului, iar rămășițele sale pământești nu au mai putut fi recuperate. În anul 1996, după căderea regimului comunist, biserica Adormirii Maicii Domnului a fost reconstruită după fostul ei plan. După terminarea lucrărilor de construcție, în partea stângă a intrării principale a acestui locaș de rugăciune, la baza peretelui, a fost așezată o placă de granit care marchează presupusul loc al mormântului său.

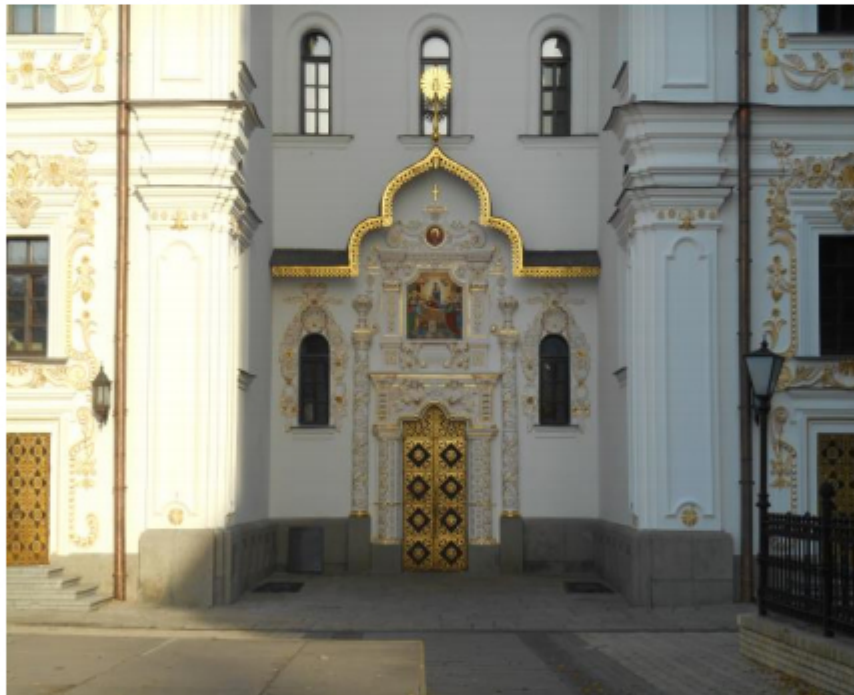

Fig. 53: INTRAREA PRINCIPALĂ ÎN CATEDRALA ADORMIREA MAICII DOMNULUI DE LA LAVRA PECERSKA DIN KIEV

În anul 1996, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe din Ucraina din cuprinsul Patriarhiei Moscovei a decis

canonizarea sa. Ca zi de prăznuire, a fost stabilită data de 22 decembrie (1 ianuarie, pe stil vechi). El este prăznuit și la 25 septembrie (5 octombrie, pe stil vechi), împreună cu alți sfinți mitropoliți ai Kievului.

Păstoria mitropolitului Petru Movilă a fost apreciată în mod diferit de cercetători. Cel mai mare critic al său este G. Florovsky. Din punctul de vedere al acestuia, sub păstoria lui, Biserica Ortodoxă din Polonia ar fi cunoscut o cripto-latinizare și o pseudo-morfoză. Cea mai mare parte a cercetătorilor apreciază, însă, opera mitropolitului român, considerând că el a reușit să împlinească renașterea instituțională a Bisericii Ortodoxe kieviene și creșterea prestigiului Ortodoxiei, în general. După P.P. Panaitescu, mitropolitul Petru Movilă este un dar românesc făcut Ortodoxiei.

BIBLIOGRAFIE:

1. BRÜNING, Alfons, „Peter Mohyla's Orthodox and Byzantine Heritage. Religion and Politic in the Kievan Orthodox Church reconsidered”, TORKE, Hans-Joachim (ed), *Von Moskau nach Sankt Petersburg. Das Russische Reich im 17.Jahrhundert*, Harassowitz Verlag, Wiesbaden, 2000, pp. 63-90;
2. FEODOROV, Ioana, „Peter Movilă's Portraits Preserved in Museums and Collections of Kiev”, în: *Revue des Études Sud-Est Européennes*, LIV (2016), 1-4, pp. 171–188;
3. GOROVEI, Ștefan-Sorin, „Petru Movilă. Contribuții”, în : *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, LVII (1981), 10-12, pp. 704-716;
4. GOROVEI, Ș.-S., „Anastasia Crimca și Petru Movilă. Completări bibliografice”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, LXI (1985), 10-12, pp. 724-729;

5. MANU, Dănuț, „Importanța sinoadelor răsăritene din secolul al XVII-lea pentru unitatea Ortodoxiei”, teză de doctorat, în: *Ortodoxia*, XXXIX (1987), 3-4, pp. 36-104; 4, pp. 33-39;
6. MIHĂILĂ, Gheorghe, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, Ed. Minerva, București, 1972;
7. MIHAIL, Paul (ed.), *Mitropolitul Petru Movilă la 340 de ani de la moartea sa, 1647-1987*, Ed. Arhiepiscopiei Ortodoxe Române din Sibiu, Sibiu, 1988;
8. Petru Movilă, *Mărturisirea ortodoxă*, Iași, 1996;
9. PANAITESCU, Petre P., *Petru Movilă. Studii*, GOROVEI, Ștefan-Sorin; SZÉKELY, Maria-Magdalena (eds), Ed. Enciclopedica, București, 1996;
10. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, ²1992;
11. PORCESCU, Scarlat, „Sinodul de la Iași 1642”, AGRIGOROAIEI, Ion; GOROVEI, Ș.-S. (eds), *România în istoria universală*, III/1, Ed. Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași, 1988, pp. 567-578;
12. ŠEVČENKO, Igor, „The Many Worlds of Peter Mohyla”, în: *Harvard Ukrainian Studies*, Special issue: The Kiev Mohyla Academy: Commemorating the 350th Anniversary of its Founding (1632), VIII (1984), 1/2, pp. 9-44;
13. VORNICESCU, Nestor, *Sfântul ierarh Petru Movilă: Mitropolitul Kievului, al Galiției și a toată Ucraina; monographie hagiografică*, Ed. Monitorul Oficial, Craiova; București, 1999;
14. ****Mitropolia Ardealului*, XXXII (1987), 6, pp. 49-77; XXXIII (1988), 1, pp. 7-36;
15. ****Teologie și viață*, XII (LXXVIII) 1992, 11-12, pp. 112-132; II (LXVIII) 2002, 9-12, pp. 31-47.

BISERICA ORTODOXĂ DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN TIMPUL LUI MATEI BASARAB. MITROPOLIȚII TEOFIL ȘI ȘTEFAN

În secolul al XVII-lea, Biserica Ortodoxă din Țara Românească a cunoscut o perioadă de înflorire, datorită domniei lui Matei Basarab (1632-1654) și a urmașilor săi imediați pe tronul țării: Constantin Șerban Basarab (1654-1658), Mihnea III Radu (1658-1659), Gheorghe Ghica (1659-1660), Grigorie Ghica (1660-1664) și Radu Leon (1664-1669). Domniile pașnice ale acestor domnitori și sprijinul acordat de ei Bisericii au condus la împliniri de seamă în planul vieții culturale a țării.

MITROPOLITUL TEOFIL (1637-1648) AL UNGROVLAHIEI

Mitropolitul Teofil i-a succedat în scaun lui Grigorie (1629-1637). El era român de neam și se închinoviasse la mănăstirea Bistrița din Oltenia. Înainte de anul 1610, Teofil a ajuns stareț al acestei mănăstiri. Se cunoaște faptul că, în luna ianuarie a anului 1611, pe când se afla la conducerea acestei mănăstiri, el a ascuns moaștele Sf. Grigorie Decapolitul și obiectele de preț ale mănăstirii într-o peșteră din apropiere, pentru a le feri de oștile lui Gabrile Băthory care invadaseră țara.

După 17 septembrie 1619, Teofil a fost ales episcop al Râmnicului, succedându-i în scaun lui Efrem. Din perioada păstoriei sale la Râmnic se știe că, în iulie 1631, a participat la un sobor convocat de voievodul Leon Tomșa

(1629-1632) a cărui temă de dezbatere principală a fost luarea de măsuri împotriva grecilor care sărăciseră țara. Apoi, în iarna dintre anii 1632 și 1633, el a fost membru al soliei care a mers la Constantinopol pentru a cere înscăunarea în fruntea țării a lui Matei Basarab.

Se știe, de asemenea, că în vremea păstoriei sale la Râmnic, prin anul 1620, Teofil l-a însărcinat pe unul dintre monahii învățați de la mănăstirea Bistrița din Oltenia, pe nume Mihail Moxa sau Moxalie, să traducă în limba română o istorie a lumii (*Cronograf*). Din aceasta, rezultă preocuparea timpurie a viitorului mitropolit pentru promovarea culturii în limba română.

La începutul anului 1637, după moartea mitropolitului Grigorie, Teofil a fost ales în fruntea Bisericii din Țara Românească. Fiind unul dintre oamenii de încredere ai noului voievod, în primăvara anului 1640 el a fost trimis în Transilvania în fruntea soliei care a purtat negocieri cu principele Gheorghe Rákóczy.

De numele mitropolitului Teofil se leagă, însă, în primul rând, reluarea activității tipografice în Țara Românească, la mai bine de patru decenii de la încetarea acesteia. În timpul păstoriei sale au funcționat două tipografii: una la mănăstirea Adormirea Maicii Domnului de la Câmpulung și alta la mănăstirea Govora, mutată, apoi, la mănăstirea Dealu de lângă Târgoviște. În acestea au fost tipărite primele cărți în limba română din Țara Românească.

Înființarea acestor tipografii, susținută în mod direct de mitropolit și voievodul țării a fost posibilă datorită sprijinului primit din partea mitropolitului Petru Movilă al Kievului. La rugămintea lui Matei Basarab, acesta a trimis în Țara Românească, în anul 1635, o primă tiparniță și unii

meșteri tipografi. La acea vreme, Teofil era episcop la Râmnic, ales de curând.

Utilajele primite au fost instalate la mănăstirea Govora. De sub teascurile ei au ieșit patru cărți, din care trei în limba slavonă și una în limba română. Cele în limba slavonă erau cărți de slujbă – *Evhologhionul* sau *Molitfelnicul* (1635), *Antologhionul* (1643) și *Psaltirea* (1650) –, iar cea în limba română – *Învățătură preste toate zilele* (1642) –, tradusă din limba greacă, era o carte de învățături și sfaturi duhovnicești. Cărțile au fost tipărite sub îndrumarea și cu cheltuiala ieromonahului Melchisedec, starețul mănăstirii de la Câmpulung.

Fig. 54: PAGINI DIN ÎNVĂȚĂTURĂ PRESTE TOATE ZILELE
(CÂMPULUNG, 1642)

Tipografia de la mănăstirea Govora a fost înființată în anul 1637. Și aici au fost tipărite mai întâi unele cărți de slujbă în limba slavonă – *Psaltirea* (1637), *Psaltirea cu Ceaslov* (1638) și *Ceaslovul* (1638). Apoi, în anul 1639, a fost tipărit *Paraclisul Maicii Domnului* în ediție bilingvă,

slavonă și română. După aceasta, au fost tipărite două cărți în limba română deosebit de importante pentru evoluția activității tipografice în limba română. Este vorba de *Ceaslovul* (1640) și *Pravila cea mică* (1641).

Ceaslovul din anul 1640 este prima carte de cult tipărită în limba română în Țara Românească. Evenimentul este cu atât mai important cu cât tipografia de la Govora funcționa sub patronajul ierarhiei ortodoxe a țării. Pe de altă parte, ea este singura carte de slujbă tipărită în limba română în timpul păstoriei mitropolitului Teofil. În plus, nici în anii care au urmat, în timpul păstoriei mitropolitului Ștefan (1648-1653; cca. 1656-1668), urmașul său în scaun, nu au mai fost tipărite alte cărți de slujbă în limba română. Acest aspect dovedește cât de anevios a fost procesul de introducere a limbii române în cult, probabil și din cauza reținerii pe care o manifestau mulți dintre slujitorii bisericești, pe fondul multiplelor inovații răspândite prin intermediul reformei protestante.

Cea din urmă carte, *Pravila*, numită *cea mică* după dimensiunile sale reduse, cuprinde o colecție de legi civile și bisericești (nomocanon). Se presupune că ea este o compilație după mai multe izvoare în limba slavonă traduse după vechile colecții bizantine. Culegerea și traducerea în limba română a acestor texte au fost făcute de Mihail Moxa, vechiul colaborator al mitropolitului Teofil din perioada păstoriei sale la Râmnic. Prefața ediției de la Govora este semnată de mitropolitul Teofil. Mare parte din ea este o traducere după prefața *Nomocanonului* tipărit la Kiev de Petru Movilă în anul 1629.

Tipărirea acestei cărți era necesară pentru folosirea ei de către preoți atât în scaunul spovedaniei, cât și în judecarea abaterilor de natură civilă ale credincioșilor lor.

De altfel, în prefața cărții, mitropolitul muntean s-a adresat „prealumițiilor arhiepiscopi, mitropoliților și iubitorilor de Dumnezeu, episcopilor, și preoților, și tuturor duhovnicilor, carii cu putere preoteasca de la Dumnezeu sânt sfințiți”, ca „să se învețe dintru ia în tainî, cum va vindeca sufletele oamenilor de păcate”. În același loc, el afirmă: „socotit-am că mai toate limbile au carte pre limba lor, de aceai cugetaiu și eu ... să scot ceastă carte, anume pravilă pre limba rumânească, sfințiilor voastre frați duhovnici rumânești, carii santeți păstori oilor celor cuvântătoare a turmei lui Hristos”.

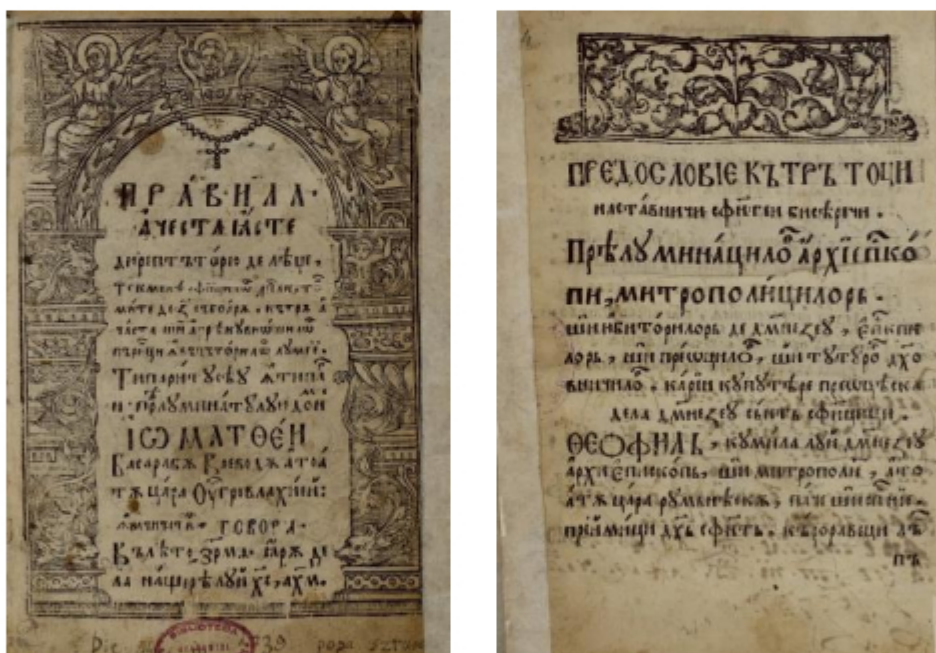

Fig. 55: PAGINI DIN *PRAVILA DE LA GOVORA* (1641)

Lucrarea a apărut în doua tiraje, unul destinat Țării Românești, altul Transilvaniei. Diferența între acestea constă faptul că, în edițiile destinate Transilvaniei, prefața cărții apare sub semnătura mitropolitului Ghenadie de la Alba Iulia. Acest aspect este unul dintre indiciile legăturilor

existente la acea vreme între cei doi ierarhi români de pe cele două versante ale Carpaților. De altfel, istoricii presupun că cei doi arhieri s-au întâlnit pentru prima dată cu prilejul vizitei lui Teofil la Alba Iulia în anul 1640. Atunci ei trebuie să fi pus bazele viitoarelor colaborări. În contextul acestor relații frățești, mitropolitul Teofil l-a ajutat pe co-slujitorul său ardelean să înființeze la Alba Iulia o tipografie, trimițându-i meșteri tipografi.

Tot în anul 1642, la Govora a văzut lumina tiparului și *Evanghelia învățătoare* (Cazania). Ea cuprindea tâlcuirea evangheliilor din duminicile de peste an, la sărbătorile împărătești și la sfinții mai importanți ai Bisericii. Ea este o traducere din limba slavonă după lucrarea omonimă tipărită la Rohmanov sau Rohmaniv, în anul 1619, de tipograful ucrainian Kiril Trankvilion-Stavrovețki. Traducerea în limba română a fost făcută de un anume ieromonah Silvestru, ajutat de logofătul Udriște Năsturel. Această carte a apărut la aproape șaiszeci de ani de la publicarea *Evangheliei cu învățatură* (Brașov, 1581), a diaconului Coresi și cu un an înainte de publicarea *Cazaniei* (Iași, 1643) mitropolitului Varlaam.

După tipărirea acestei cărți, tipografia de la Govora și-a încetat existența. Se presupune că tiparnița de aici a fost mutată la mănăstirea Dealu, de lângă Târgoviște, unde, din 1644, au fost editate alte cărți.

Prima lucrare de la Dealu este o reeditare îmbunătățită a *Evangheliei învățătoare* de la Govora. Ea a văzut lumina tiparului în anul 1644. Prima parte a lucrării reproducea într-o formă neschimbată textul de la Govora. Reeditarea și completarea ediției de la Govora relevă necesitatea acestei cărți și cererea ei în rândurile credincioșilor români.

Tot la Dealu au mai fost tipărite în limba slavonă un *Liturghier* (1646) și lucrarea *Urmarea lui Hristos* (1647), a lui Thomas à Kempis, tradusă din latină de Udriște Năsturel.

În timpul păstoriei mitropolitului Teofil, Udriște Năsturel a înființat pe lângă sediul Mitropoliei de la Târgoviște și o școală de slavonie. Ea a avut, însă, o existență destul de scurtă, fiind desființată la sfârșitul domniei lui Matei Basarab. Acest demers al învățatului logofăt trebuie privit, mai degrabă, ca o încercare nereușită de revigorare a curentului slavon în mediul bisericesc românesc.

Tot la Târgoviște a funcționat și un colegiu umanist, ale cărui baze au fost puse de doi greci din insula Chios, teologul Pantelimon Ligaridis și Ignatie Petrișis, ajutați de Matei Basarab și postelnicul Constantin Cantacuzino. Limbile de predare în cadrul acestuia erau greaca veche și latina. Aceasta este considerată prima școală de nivel superior de pe teritoriul Țării Românești. Și existența ei a fost, însă, una de scurtă durată. Se presupune că ea și-a încetat existența aproximativ în aceeași perioadă cu școala de slavonie a lui Udriște Năsturel.

În anul 1644, mitropolitul Teofil l-a primit la Târgoviște pe mitropolitul Varlaam al Moldovei, venit în vizită în Țara Românească în scopul împăcării lui Vasile Lupu cu Matei Basarab. Se presupune că el a participat și la soborul convocat de mitropolitul Moldovei pentru a analiza răspunsul său la *Catehismul calvinesc*, desfășurat, se presupune, la Iași, în 1644 sau 1645.

Tot mitropolitul Teofil este cel care i-a hirotonit întru arhieriei, la Târgoviște, pe Ilie Iorest, în anul 1640, și pe Simion Ștefan, în anul 1643, ai Transilvaniei. De asemenea, în anul 1638, el l-a primit în Țara Românească pe

patriarhul Mitrofan Critopulos al Alexandriei, care a și murit aici.

După o păstorie de aproape trei deceni ca episcop și mitropolit, Teofil a trecut la cele veșnice în prima parte a anului 1648. Locul înmormântării sale nu se cunoaște.

MITROPOLITUL ȘTEFAN (1648-1653; cca. 1656-1668) AL UNGROVLAHIEI

Mitropolitul Ștefan era originar din satul Costești, din județul Vâlcea. În tinerețe, el a fost copist la mănăstirea Bistrița din Oltenia. Apoi a intrat în monahism la mănăstirea Tismana, la conducerea căreia a ajuns după o vreme.

Având o cultură bogată și o viață curată, la moartea mitropolitului Teofil, Matei Basarab l-a propus pentru ridicarea în fruntea Bisericii Ungrovlahiei, trecând peste episcopii de la Râmnic și Buzău. După obiceiul vremii, Ștefan a fost trimis la Constantinopol, pentru a obține acordul Patriarhiei Ecumenice. Alegerea sa de către sinodul patriarhal a avut loc în luna mai a anului 1648.

Mitropolitul Ștefan a avut cele mai mari împliniri pe tărâm cultural. Spre deosebire de Udriște Năsturel, care era adept al ideii revigorării curentului slavon, mitropolitul Ștefan a înțeles nevoia promovării limbii române și a susținut acest demers firesc.

La urcarea sa în scaunul mitropolitan, tipografia de la Târgoviște era în continuare funcțională. Cu binecuvântarea sa, la începutul anului 1648, aici a început pregătirea pentru editare a unui *Triod slavonesc*, care a văzut lumina tiparului în vara anului 1649. Cartea, tipărită cu cheltuiala doamnei Elina, soția lui Matei Basarab, fusese

cerută de monahii de la mănăstirea sârbilor athoniți Hilandar. Ea s-a bucurat de o largă răspândire la slavii ortodocși din sudul Dunării.

În anii care au urmat, au fost editate câteva cărți în limba română. Prima dintre ele este *Pogribania preoților de mir și a diaconilor* (1650), care cuprindea slujba de înmormântare a slujitorilor bisericești. Caracteristica acestei cărți de slujbă constă în aceea că rugăciunile sunt în limba slavonă în timp ce îndrumările tipiconale, în limba română. Prin această lucrare s-a făcut un nou pas în procesul de introducere a limbii române în cult, în locul celei slavone. De altfel, ea a inaugurat șirul cărților de slujbă bilingve în care rugăciunile erau tipărite în limba slavonă, pentru a nu produce tulburare, iar îndrumările tipiconale, în limba română, pentru a ușura folosirea lor de către slujitorii Bisericii. Practic, prin editarea acestei cărți și a celor similare care au urmat, era recunoscută, în mod indirect, realitatea că limba slavonă era cu greu înțeleasă la acea dată chiar și de către slujitorii bisericești.

În anul 1651 a fost tipărită *Mistirio* sau *Sacrament*. Ea cuprindea rânduiala primelor două Sfinte Taine – Botezul și Mirungerea – și învățătura Bisericii despre acestea. Semnificativ este că lucrarea a fost tradusă în limba română „... dă pre Molitvelnicul grecesc și slovenesc ...” chiar de către mitropolitul Ștefan. Este o dovadă clară a susținerii pe care acest mitropolit a acordat-o promovării limbii române și a importanței pe care a acordat-o acestui proces dificil.

În anul 1652 a fost editată *Îndreptarea legii*, cunoscută și sub numele de *Pravila cea mare*. Lucrarea a fost tradusă în limba română din limba greacă, chiar la îndemnul mitropolitului Ștefan. Ea cuprindea atât legiuiri

canonice, cât și laice, fiind o compilație după unele Nomocanoane grecești. În cuprinsul ei era reprodus în întregime și textul Pravilei lui Vasile Lupu – *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești* (Iași, 1646).

Fig. 56: PAGINI DIN ÎNDREPTAREA LEGII (TÂRGOVIȘTE, 1652)

Tot în anul 1652, la Târgoviște a fost tipărită și *Târnosania*, care cuprindea slujba de sfințire a lăcașurilor de rugăciune. Și aceasta era o carte bilingvă, în cuprinsul ei textul slujbelor fiind editat în limba slavonă, iar îndrumările tipiconale în limba română – „prepușe pre limba proastă rumânească”.

După editarea acestei lucrări, tipografia de la Târgoviște și-a încetat activitatea din cauza evenimentelor tulburi care au urmat. Matei Basarab a intrat în conflict deschis cu Vasile Lupu, încheiat cu lupta de la Finta din luna mai a anului 1653. Pe fondul acestui conflict, în țară au

izbucnit și unele tulburări provocate de dorobanții și seimenii nemulțumiți. Amestecându-se în aceste evenimente, mitropolitul Ștefan a intrat în conflict cu Matei Basarab. La 12 iulie 1653, voievodul i-a cerut patriarhului ecumenic Ioanichie II (1646-1648; 1651-1652; 1653-1654; 1655-1656) să aprobe înlăturarea din scaun a mitropolitului, motivând că „arhiereul Ștefan ... este viclean și de fire acru la mațe”, fiind „în legătură cu răsculați”.

Cererea voievodului a fost aprobată și, în locul lui Ștefan, „scos din scaun ca să se odihnească la mănăstirea lui [Tismana]”, conducerea Patriarhiei Ecumenice, la propunerea voievodului muntean, l-a mutat în fruntea Mitropoliei pe episcopul Ignatie de la Râmnic (1653-cca. 1656).

După moartea lui Matei Basarab (†19 aprilie 1654), în timpul domniei lui Constantin Șerban Basarab, mitropolitul Ștefan a fost reabilitat de noul domn și repus în fruntea Bisericii din Țara Românească. Evenimentul s-a petrecut fie în anul 1656, fie spre sfârșitul anului precedent. Revenirea sa în scaunul mitropolitan s-a făcut cu încuviințarea aceluiași patriarh ecumenic care îl caterisise.

Activitatea tipografică nu a mai fost reluată în această a doua păstorie a sa. De numele mitropolitului se leagă, însă, câteva evenimente de natură bisericească și administrativă. Astfel, la 14 septembrie 1656, el a săvârșit hirotonia întru arhiereu a mitropolitului Sava Brancovici al Ardealului. Apoi, la 7 mai 1658, în Duminica Tuturor Sfinților, el a slujit alături de patriarhul Macarie al Antiohiei, aflat în vizită în Țara Românească, la slujba de sfințire a bisericii mănăstirii ridicate de Constantin Șerban în București – actuala catedrală Sf. Împ. Constantin și Elena de pe dealul Patriarhiei. Tot el a stăruit pe lângă Radu Leon

(1664-1669) să termine acest sfânt locaș. Voievodul a împlinit rugămintea mitropolitului, ridicându-l, apoi, la rangul de catedrală a Mitropoliei țării.

Cu acest prilej, mitropolitul Ștefan a întocmit și un pomelnic al catedralei, care s-a păstrat până aproape de zilele noastre. Ulterior, în anul 1668, el a dispus redactarea *Condiciei Sfinte a Mitropoliei Ungrovlahiei*, în care sunt înscrise, până în ziua de astăzi, actele de alegere, sfințire și înscăunare a tuturor arhierilor și ierarhilor țării.

Fig. 57: VOIEVODUL MATEI BASARAB (1654-1658) ȘI MITROPOLITUL ȘTEFAN (1648-1653; cca. 1656-1668) AL UNGROVLAHIEI
[Reprezentare pe catapeteasma bisericii schitului Crasna, jud. Gorj]

La 23 aprilie 1666, Radu Leon, sfătuindu-se cu mitropolitul Ștefan, a emis un document prin care a întărit măsurile privitoare la alegerea stareților și disciplina din mănăstiri, hotărâte în sinodul ținut în anul 1596, în timpul domniei lui Mihai Viteazul.

Mitropolitul Ștefan a murit la 25 aprilie 1668. Mormântul său se afla în catedrala mitropolitană din Târgoviște. Chipul său este zugrăvit pe pereții bisericii de lemn din cătunul Grămești (com. Pietreni, jud. Vâlcea) și pe catapeteasma bisericii schitului Crasna (jud. Gorj).

În istoriografia românească, efortul mitropolitului Ștefan în procesul de introducere a limbii române în cult este apreciat pozitiv. În acest proces, traducerea și editarea în limba română a îndrumărilor tipiconale a fost un progres. Prin această inițiativă, el a susținut introducerea limbii române în biserici și, în același timp, a prevenit apariția oricăror tulburări și acuzații de erezie care ar fi putut apărea din partea conservatorilor neînduplecați, în eventualitatea editării în întregime a cărților de slujbă în limba română. În plus, prin inițiativa sa, el a venit în întâmpinarea nevoilor slujitorilor bisericești de la acea dată, care, în mare parte, aveau mari probleme în înțelegerea limbii slavone.

BIBLIOGRAFIE:

1. CÂNDEA, Virgil, L'humanisme d'Udriște Năsturel et l'agonie des lettres slavonnes en Valachie”, în: *Revue des Études Sud-Est Européennes*, VI (1968), 2, pp. 239-287;
2. CREȚEANU, Radu, „Mitropolitul Ștefan I al Ungrovlahiei”, în: *Mitropolia Olteniei*, XXIX (1977), 1-3, pp. 119-139;
3. DUMITRESCU, Gabriela, *Slujebnicul arhieresc al mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei: realismul apusean în minitaura românească din secolul al XVII-lea*, Ed. Sapiientia Principium Cognitionis, București, 2017;
4. DURĂ, V., „Biserica din Țara Românească în epoca lui Matei Basarab”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXIX (1971), 5-6, pp. 577-592;
5. GHERMAN, Alin-Mihai, *Evangelie învățătoare: (Govora, 1642)*, Ed. Academiei Române, București, 2011;

6. FLOCA, Ioan N., *Originile dreptului scris în Biserica Ortodoxă Română*, Ed. Ardeleana, Sibiu, 1969;
7. MARINESCU, Stelian, „Matei Basarab legislator”, în: *Glasul Bisericii*, XLI (1982), 11-12, pp. 916-936;
8. PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, Cornelia; DEMÉNY, Lidia, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII-XIX)*, Ed. Eminescu, București, 1985
9. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, ²1992;
10. PLEȘIA, Dan, „Când a fost înscăunat mitropolitul Teofil al Ungrovlahiei?”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXII (1964), 11-12, pp. 1103-1106;
11. STOICESCU, Nicolae, „Epoca lui Matei Basarab (1632-1654). La 350 de ani de la urcarea sa pe tron”, în: *Glasul Bisericii*, XLI (1982), 7-8, pp. 515-535;
12. STOICESCU, N.; IOSIPESCU, Sergiu, *Matei Basarab*, Ed. Academiei Române; Ed. Istros, București, 2015;
13. ȘERBĂNESCU, N., *Opera istorică*, vol. I, CĂȚOI, Mihai-Ovidiu (ed.), Ed. Basilica, București, 2015.

BISERICA ORTODOXĂ DIN TRANSILVANIA ÎN SECOLULUI AL XVII-LEA. SFINȚII MITROPOLIȚI ILIE IOREST, SIMION ȘTEFAN ȘI SAVA BRANCOVICI

După cum s-a arătat într-unul dintre capitolele precedente, la cumpăna secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, în scaunul mitropolitan de la Alba Iulia a păstorit vlădica Ioan. În timpul său, Mihai Viteazul a construit acolo o mănăstire, care a fost, timp de mai bine de un secol, reședința mitropolitană a ierarhilor ardeleni.

Urmașii lui Ioan din prima jumătate a secolului al XVII-lea au fost Teoctist (cca. 1606-cca. 1622), Dosoftei (cca. 1624-1627), Ghenadie II (1627-1640). Păstoriile lor s-au derulat, în principal, în timpul domniilor principilor Sigismund Rákóczi (1607-1608), Gabriel Báthory (1608-1613), Gabriel Bethlen (1613-1629) și Gheorghe Rákóczi I (1630-1648).

După moartea lui Mihai Viteazul, în cursul anilor 1600 și 1601, din cauza măsurilor antiortodoxe (și, implicit, antiromânești) aplicate în Transilvania, situația internă a Principatului a cunoscut o perioadă agitată. Ca urmare a acestui fapt, principii care s-au perindat au încercat să îmbine acțiunile represive cu cele conciliante în cazul românilor.

În timpul păstoriei mitropolitului **Teoctist**, principele Sigismund Rákóczi (1607-1608), continuând politica de calvinizare a românilor, inaugurată la jumătatea secolului al XVI-lea, într-un document emis la 15 ianuarie 1608, le promitea preoților români care vor trece la calvinism că vor beneficia de toate privilegiile, drepturile și libertățile pe care le aveau preoții calvini maghiari. Totodată, le recunoștea

dreptul de a-și alege singuri protopopii și episcopii, fără a fi dependenți de ierarhia vreunei alte Biserici. Câțiva ani mai târziu, în 1614, principele Gabriel Bethlen, la rândul său, le recunoștea preoților români din comitatele Bihor, Crasna și Solnocul de Mijloc trecuți la Reforma calvină privilegiile pe care le aveau pastorii calvini maghiari. De această dată, însă, ei urmau să supuși superintendentului și „seniorilor” (protopopilor) calvini unguri.

Urmașul lui Sigismund, catolicul Gabriel Báthory, la 9 iunie 1609, în timpul păstoriei aceluiasi mitropolit Teoctist, le-a recunoscut preoților ortodocși români dreptul de a se muta împreună cu familiile lor în satele pe care le păstoreau. Hotărârea, urmarea unei cereri adresate de preoții români din Transilvania propriu-zisă și din „părțile ungurești”, era o recunoaștere a deciziei similare luate în Dieta de la Alba Iulia din anul 1600 (20-27 iulie), la cererea lui Mihai Viteazul. Acest drept a fost reconfirmat, apoi, de Gabriel Bethlen (în 1614, 1617 și 1624).

Interesul conducerii Transilvaniei față de Biserica Ortodoxă din Transilvania a crescut progresiv odată cu urcarea pe tronul Principatului a lui Gabriel Bethlen. Din dorința unei mai bune guvernări, acesta a urmărit întărirea puterii centrale. Una dintre pârghiile atingerii acestui deziderat a fost omogenizarea religioasă a supușilor săi, prin convertirea lor la calvinism. În cazul românilor, scopul urmărit a fost mascat, la început, prin măsuri firave de nivelare a statutului preoților, prin întărirea disciplinei acestora. Au fost luate, apoi, măsuri de ademenire la calvinism a românilor, fără presiuni evidente.

În anul 1615, în timpul păstoriei mitropolitului Teoctist, principele Gabriel Bathory a extins jurisdicția scaunului de la Alba Iulia asupra întregului teritoriu al

Transilvaniei propriu-zise, a Maramureșului, a Sătmarului și a Crișanei. Prin această măsură centralizatoare, s-a urmărit controlarea tuturor românilor ortodocși din Principat prin intermediul mitropolitului lor.

După păstoria lui Teofil, în scaunul de la Alba Iulia este cunoscut **Dosoftei**. El este atestat documentar ca mitropolit între anii 1624 și 1627. Despre el se știe că era originar din Moldova. În ultimul an al păstorii sale – 1627 –, acesta a convocat un sobor la Alba Iulia, în cadrul căruia au fost adoptate mai multe măsuri prin care s-a urmărit împlinirea a două obiective. Primul dintre ele privea responsabilizarea slujitorilor bisericești față de îndatoririle liturgice și pastorale pe care le aveau de îndeplinit. Al doilea impunea respectarea cu strictețe a rânduielilor bisericești, a zilelor de sărbătoare și a celor de post de către preoți și credincioși. Toate aceste măsuri erau în deplin acord cu învățăturile Bisericii Ortodoxe.

După moartea lui Dosoftei, în anul 1627, în fruntea Mitropoliei ardelene a fost numit călugărul transilvănean **Ghenadie II** (Ghenadie Bradi). În timpul acestuia, scaunul de la Vad a fost desființat. Într-un document ce poartă data de 4 decembrie 1628, acesta se intitula „arhiepiscop în scaunul Bălgradului și al Vadului și al Oradiei și al Sătmarului și a toată țara Ardealului și celelalte”.

La momentul numirii sale în fruntea Mitropoliei de la Alba Iulia, principele Gabriel Bethlen i-a impus mitropolitului Ghenadie cinci condiții. Ele nu se cunosc, dar se presupune că prin ele se urmărea favorizarea răspândirii calvinismului între români. Întrucât, însă, mitropolitul Ghenadie a rămas întru totul fidel Ortodoxiei, neîngăduind nicio modificare a dogmei și a rânduielilor bisericești, principele i s-a adresat în scris patriarhului Chiril Lucaris

(1620-1623), cerându-i să aprobe trecerea la calvinism a românilor ortodocși din Principat. În scrisoarea sa de răspuns, ce poartă data de 2 septembrie 1629, patriarhul ecumenic, bun cunoscător al realităților din țările române, unde petrecuse mai mulți ani, dar și al învățăturilor protestante, s-a opus acestei solicitări. El arăta că românii ardeleni înșiși nu vor fi de acord cu schimbarea credinței lor și că voievozii români de peste Munți îi vor sprijini în lupta lor, dacă nu cu armele, cel puțin prin îndemnuri tainice (*In id sane principes vicini dictarum terrarum nunquam concedent, obicesque, si non armis, saltem occultis suggestionibus certo certius ponent*). De altfel, în aceeași scrisoare, ierarhul constantinopolitan afirma în mod clar legătura de sânge și simțiri dintre românii ardeleni și cei din Țara Românească și Moldova. În ceea ce privește calvinismul, el îl categorisea drept „religie greșită”, apreciind că mai apropiat de Ortodoxie este catolicismul, decât calvinismul.

În anul 1640, la Alba Iulia a venit mitropolitul Teofil al Ungrovlahiei, în fruntea unei delegații trimise de Matei Basarab. Cu acel prilej, se presupune că acesta s-a întâlnit și cu mitropolitul Ghenadie. Deși întâlnirea celor doi nu este pomenită în niciun document, ea este sugerată de menționarea numelui ierarhului ardelean pe exemplarele *Pravilei de la Govora* (1641) destinate Transilvaniei.

În ultimii ani ai păstoriei sale, mitropolitul Ghenadie însuși a reușit să înființeze la Alba Iulia o tipografie, probabil tot cu sprijinul mitropolitului Teofil. Un indiciu al acestui din urmă fapt este informația potrivit căreia tiparele au fost prelucrate în Ardeal de „popa Dobre, venit din Țara Rumânească”.

Prima carte imprimată la această tipografie a fost *Evanghelia cu învățătură*, o reeditare a lucrării lui Coresi din 1581. Ea a fost terminată în anul 1641, după moartea mitropolitului Ghenadie (3 septembrie 1640), în vremea în care la Alba Iulia păstorea Ilie Iorest.

SFÂNTUL MITROPOLIT ILIE IOREST (1640-1643; †1679)

La scurtă vreme după moartea lui Ghenadie II, înainte de 8 octombrie 1640, în fruntea Mitropoliei Transilvaniei a fost ales Ilie Iorest. Se presupune că alegerea sa, un moldovean, în fruntea scaunului bisericesc ardelean a fost posibilă datorită sprijinului pe care el l-a primit din partea voievodului Vasile Lupu, care, la acea vreme, se afla în relații bune cu principele Gheorghe Rákóczi I.

La momentul alegerii sale, Ilie Iorest era egumen al mănăstirii Putna. Nu se știe dacă el era originar din Moldova sau un ardelean călugărit acolo. Numele său de botez fusese Ilie. Încă din copilărie, părinții săi l-au adus la mănăstirea Putna pentru a învăța carte. Tot acolo a fost călugărit sub numele de Iorest și, ulterior, a ajuns la conducerea ei.

Hirotonia întru arhieru a lui Iorest a avut loc la Târgoviște, în luna noiembrie a anului 1640, fiind oficiată de ierarhii Țării Românești în frunte cu mitropolitul Teofil.

Păstoria lui Ilie Iorest la Alba Iulia a fost una foarte grea. Principele Gheorghe Rákóczi a întetit presiunile de convertire la calvinism a românilor ortodocși. El socotea condițiile impuse de Gabriel Bethlen la numirea lui Ghenadie II, predecesorul în scaun al lui Iorest, drept

insuficiente. În aceste acțiuni, Rákóczi era consiliat de superintendentul maghiar Geleji Katona István. Acesta din urmă fusese, de altfel, împotriva alegerii lui Ilie Iorest, susținând un al contracandidat. La numire, lui Ilie Iorest i s-a fixat un program de păstorire în mai multe puncte, a cărui țintă finală era calvinizarea românilor ardeleni.

Fig. 58: SF. MITR. ILIE IOREST (1640-1643; †1679)

În ciuda acestor presiuni exercitate asupra sa de conducătorii calvini ai Transilvaniei, mitropolitul Ilie Iorest s-a străduit să rămână întru totul fidel credinței ortodoxe. În această atitudine a sa, el a fost susținut și de monahii de la Putna care l-au vizitat. În același timp, mitropolitul însuși a efectuat mai multe vizite canonice întărindu-și preoții și credincioșii în credința ortodoxă.

Situația sa s-a agravat după tipărirea unui *Catehism calvinesc* în anul 1642, la Prisaca. Aceasta este cartea împotriva căreia mitropolitul Varlaam al Moldovei a scris și publicat *Răspunsul la catehismul calvinesc* (Iași, 1645). Se

presupune că mitropolitul ardelean s-a împotrivit tipăririi și răspândirii acestei cărți în rândurile preoților și credincioșilor săi. În cele din urmă, neînțelegerile sale cu principele calvin i-a adus îndepărtarea din scaun. La îndemnul sfătuitoarelor săi, Gheorghe Rákóczi a înscenat un sobor de judecată al „tuturor protopopilor și păstorilor români de ritul grecesc și sârbesc”, în cadrul căruia mitropolitului român i-au fost aduse învinuiri nedrepte. Pe temeiul acestora, el a fost înlăturat din scaun și închis în temniță, iar bunurile i-au fost confiscate. După nouă luni de detenție, el a fost eliberat cu condiția achitării unei amenzi de 1000 de taleri. Drept garanție, au fost aduși 24 de chezași.

Timp de mai bine de doi ani, fostul mitropolit s-a străduit să strângă suma de bani necesară răscumpărării garanțiilor săi. Pentru aceasta, în vara anului 1645 el a plecat spre Moscova, nădăjduind să obțină un ajutor financiar. La 26 august 1645, Ilie Iorest a fost primit de țarul Alexei I (1645-1676) al Rusiei. După o ședere de câteva luni la Moscova, strângând suma de bani necesară, ierarhul român s-a întors în țară răscumpărându-i pe cei 24 de garanți.

După acest moment, Ilie Iorest și-a petrecut ultimii ani din viață la mănăstirea sa de metanie, Putna. El a murit acolo la 12 martie 1678. Pentru viața sa curată și râvna și suferințele îndurate pentru apărarea dreptei credințe, mitropolitul Ilie Iorest a fost canonizat de către Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române la 28 februarie 1950. Ziua prăznuirii sale este 24 aprilie.

SFÂNTUL MITROPOLIT SIMION ȘTEFAN (1643-1656)

După înlăturarea mitropolitului Ilie Iorest, în scaunul mitropolitan de la Alba Iulia a fost ales ieromonahul Ștefan de la mănăstirea din Alba Iulia.

Se presupune că noul mitropolit era originar din Ardeal. Numele său de botez era Simion. El a fost ales arhieru de către soborul protopopilor ardeleni convocat la Alba Iulia și a fost recunoscut de principele Gheorghe Rákóczi la 10 octombrie 1643. Cu acel prilej, noului mitropolit i-au fost impuse 15 condiții, al căror scop era calvinizarea românilor din Principat. Prin acestea, ierarhului ardelean i se impunea să predice în limba română, dar numai pe temeiul Sfintei Scripturi, nu și al Sfintei Tradiții, să accepte instruirea tinerilor români după *Catehismul calvinesc*, să susțină săvârșirea slujbei botezului și celei a înmormântării după rânduiala calvină, să înlătore din cult cinstirea icoanelor și a crucii etc.

Tot cu acel prilej, superintendentul calvin maghiar Ștefan Geleji a susținut scoaterea celor mai multe dintre protopopiatele ortodoxe din Ardeal (17 din cele 20 de protopopiate) de sub ascultarea mitropolitului român și trecerea lor sub ascultarea sa. Acest demersul al superintendentului calvin a generat protestul protopopilor, care și-au exprimat dorința de a rămâne în continuare sub ascultarea mitropolitului de la Alba Iulia. Ca soluție de compromis, Geleji i-a recomandat principelui să accepte ca mitropolitul român să poată face vizite pastorale și în protopopiatele luate de sub ascultarea sa. Aceste vizite urmau să fi săvârșite, însă, în condiții foarte stricte. Mitropolitul român urma să fie însoțit permanent de doi

dintre oamenii săi de încredere „fără de care să nu vorbească nimic cu nimeni” și sub condiția de a-i sfătui pe preoți să primească condițiile pe care i le impusese principele la momentul recunoașterii sale.

Fig. 59: SF. MITR. SIMION ȘTEFAN (1643-1656)

Tot ca parte a acestei intense propagande calvine în rândul românilor ardeleni, în anul 1648 a fost tipărit un nou *Catehism calvinesc* în limba română.

În ciuda acestor presiuni și restricții dure, mitropolitul Simion Ștefan a făcut tot ceea ce i-a stat în putință ca să mențină trează conștiința ortodoxă a credincioșilor săi. De altfel, acceptarea și susținerea condițiilor impuse de conducerea Principatului ar fi însemnat calvinizarea deplină a ortodocșilor din Ardeal.

De păstoria mitropolitului Simion Ștefan se leagă și prima tipărire integrală a Noului Testament în limba română, petrecută la Alba Iulia (Bălgrad), în anul 1648.

Tipărirea cărții a început în anul 1647 sau, posibil, chiar în 1646. Traducerea textului a început-o ieromonahul Silvestru, fost egumen la mănăstirea Govora din Țara Românească. Despre acesta se știe că a fost direct implicat în activitatea tipografică de la Govora și Dealu din anii 1638-1644. La traducerea Noului Testament el s-a folosit de un text în limba slavonă, tipărit la Moscova. Ulterior, după moartea lui Silvestru, textul traducerii sale a fost revizuit de alți învățați, rămași necunoscuți după nume. Este posibil ca aceștia să fi fost unii preoți ardeleni și chiar munteni, stabiliți în Ardeal. Tot ei au dus la bun sfârșit partea rămasă netradusă de Silvestru.

Prefața cărții apare chiar sub semnătura mitropolitului Simion Ștefan, „arhiepiscop și mitropolit scaunului Bălgradului și a Vadului și a Maramurășului și a toată țara Ardealului”. În realitate, textul acestei prefațe a fost scris de unul dintre fruntașii calvini de la acea vreme. Semnătura mitropolitului avea menirea de a da o mai mare autoritate lucrării. Tot în această predoslovie se amintește că tipărirea Noului Testament în limba română fusese una dintre condițiile pe care principele Gheorghe Rákóczi i-o pusese mitropolitului român la momentul numirii sale în scaun. Trebuie remarcat, însă, că, spre deosebire de *Catehismul calvinesc*, împotriva căruia au luat atitudine ierarhii români din teritoriile extracarpatiche, în frunte cu mitropolitul Varlaam al Moldovei, publicarea la Alba Iulia a *Noului Testament* în limba română nu a fost criticată în niciun fel. De altfel, 40 de ani mai târziu, în 1688, la București, a fost publicată întreaga Sfântă Scriptură în limba română. În cuprinsul acesteia, textul Noului Testament este reprodus, cu foarte mici modificări, după cel al ediției de la Bălgrad.

Prin originea celor implicați în traducerea textului acestei lucrări și a izvoarelor folosite de ei, Noul Testament de la Bălgrad se prezintă ca o încununare a străduințelor cărturarilor români de până atunci. Pe de altă parte, una dintre preocupările principale ale acestora a fost folosirea unui vocabular care să poată fi înțeles de românii din toate coțurile spațiului lor național. În acest sens, în cea de-a doua prefață a cărții, care nu este semnată, se amintește că „rumânii nu grăescu în toate țările într-un chip, încă neci într-o țară toți într-un chip. Petru-aceaia cu nevoie poate să scrie cineva să înțeleagă toți, grăind un lucru unii într-un chip, alții într-alt chip ...”. Autorul prefaței arată străduințele pe care traducătorii le-au făcut în vederea folosirii unui vocabular cât mai accesibil tuturor românilor, comparând cuvintele cu banii: „cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sunt buni, carii îmblă în toate țările, așa și cuvintele acelea sunt bune carele le înțeleg toți”.

Textul cărții este împărțit în capitole („capete”), iar acestea în versete („stihuri”). Fiecare capitol are câte un rezumat. De asemenea, cea mai mare parte a cărților sunt precedate de câte o introducere („predoslovie”). Pe fiecare pagină se găsesc trimiteri la alte capitole sau versete din Sfânta Scriptură. De asemenea, anumite cuvinte de origine străină sau cuvinte românești cu o circulație mai restrânsă, folosite în traducere, sunt explicate pe aceeași pagină, prin sinonime. Pe anumite pagini sunt expuse și scurte comentarii exegetice.

Pe temeiul conținutului introducerilor care preced cărțile propriu-zise ale Noului Testament, cercetătorii au conchis că autorii lor nu erau teologi filocalvini. Aceasta întrucât, în cuprinsul unora dintre ele sunt pomeniți și unii Sfinți Părinți și scriitori bisericești. Acestea sunt considerate

primul „manual” de introducere și de exegeză biblică din teologia românească (M. Păcurariu).

Fig. 60: PAGINA DE TITLU A *NOULUI TESTAMENT* DE LA BĂLGARAD (1648)

Noul Testament de la Alba Iulia și *Cazania* lui Varlaam sunt considerate principalele cărți care au stat la temelia făuririi limbii române literare.

Tot în timpul părtoriei mitropolitului Simion Ștefan, în anul 1651, la Alba Iulia a fost tipărită și o *Psaltire* în limba română. Spre deosebire de *Noul Testament*, în acest caz este vorba de un carte de slujbă, a cărei menire era promovarea limbii române în cultul bisericesc. În deschiderea cărții se găsesc două predoslovii. Din curpinsul celei dintâi reiese că ea a fost scrisă de un teolog calvin.

Mitropolitul Simion Ștefan este atestat pentru ultima oară în viață la 22 mai 1656. În același an, el a trecut la cele veșnice. Și el a fost canonizat de către Sfântul Sinod al

Bisericii Ortodoxe Române, în anul 1950, ziua sa de prăznuire fiind tot 24 aprilie.

SFÂNTUL MITROPOLIT SAVA BRANCOVICI (1656-1660; 1662-1680)

Urmașul lui Simion Ștefan în scaunul mitropolitan al Transilvaniei a fost Sava Brancovici. Acesta se trăgea dintr-o veche familie sârbească din părțile Herțegovinei, stabilită în Banat.

Sava a fost cel dintâi fiu al lui Ioan Brancovici. El s-a născut în jurul anului 1620 și a primit la botez numele de Simion. După ce a dobândit primele noțiuni de carte în casa părintească, tânărul Simion a fost trimis de părinții săi la mănăstirea Comana, din Țara Românească, pentru a-și desăvârși cunoștințele. Acolo trăia unul dintre unchii săi, Longhin Brancovici, care, anterior – 1628-cca. 1643 –, fusese arhiereu pentru credincioșii din părțile Lipovei-Ineului.

Întors în Banata, Simion s-a căsătorit și a avut copii, care i-au murit, însă, de mici. La moartea protopopului de Ineu, Grigorie Brancovici, o altă rudă a viitorului mitropolit, la cererea credincioșilor din regiune, Simion a acceptat să ocupe funcția de protopop, dedicându-se slujirii preoțești. Pentru aceasta, el s-a întors în Țara Românească, unde, la intervenția unchiului său Longhin Brancovici, a fost hirotonit preot de către mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei. Întors la Ineu, Simion a aflat de moartea soției sale.

În anul 1656, soborul electoral al preoților și credincioșilor din Transilvania l-a ales pe protopopul Simion mitropolit al Transilvaniei. Pentru aceasta, el a trecut

din nou în Țara Românească, unde a fost călugărit sub numele de Sava și a fost hirotonit arhiereu.

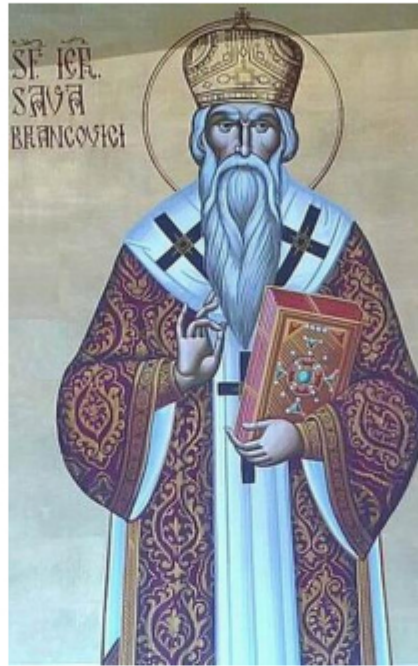

Fig. 61: SF. MITR. SAVA BRANCOVICI
(1656-1660; 1662-1680)

La 28 decembrie 1656, principele Gheorghe Rákóczy II (1648-1660) a emis diploma de recunoaștere a noului mitropolit. În aceasta erau menționate și teritoriile aflate sub oblăduirea sa – Transilvania propriu-zisă, Severinul, Zarandul, Bihorul și Maramureșul. Doar Țara Făgărașului se afla în afara jurisdicției sale.

Mitropolitului Sava Brancovici nu i-au fost impuse, la momentul numirii sale, cele 15 puncte calvine și nici nu a fost pus sub ascultarea superintendentului calvin, asemenea lui Simion Ștefan. Acest fapt a fost pus pe seama legăturilor politice pe care principele Transilvaniei le avea cu voievozii români Constantin Șerban al Țării Românești și Gheorghe Ștefan al Moldovei.

În ciuda acestui început promițător, păstoria lui Sava Brancovici a fost, însă, una foarte agitată. Cauzele acestei situații le-au constituit situația politică tulbure din Transilvania din primii ani ai păstoriei sale și reintensificarea prozelitismului calvin în rândurile românilor ardeleni în ultima parte a păstoriei.

În anul 1659, jurisdicția mitropolitul Sava a fost extinsă și asupra Făgărașului de către Acațiu Barcsai, unul dintre pretendenții la tronul Transilvaniei. În același an, Barcsai i-a scutit pe preoții români de toate datoriile pe care le aveau față de vistieria țării.

Între 1660 și 1662, din cauza luptelor pentru domnie din Transilvania, Sava Brancovici a fost înlăturat din scaunul mitropolitan. Timp de câteva luni, în Transilvania a păstorit Ghenadie III. În cele din urmă, în primăvara anului 1662 (23 aprilie), Sava a fost reconfirmat în scaun de principele Mihail Apaffi (1661-1690). Și de această dată, Țara Făgărașului a fost scoasă de sub jurisdicția sa.

Din acest moment, păstoria lui Sava a coincis cu domnia lui Mihail Apaffi. Fiind un aprig susținător al prozelitismului calvin în rândurile românilor ardeleni, acesta i-a creat mitropolitului mari încercări. În anul 1667, mitropolitului i s-a cerut socoteală pentru toate veniturile încasate de la începutul păstoriei sale. I s-a cerut, de asemenea, să ia măsuri pentru înființarea unei școli și pentru reactivarea tipografiei. Prin aceste din urmă măsuri se încerca crearea unor pârghii pentru răspândirea calvinsimului în rândurile românilor.

În acest context ostil, la începutul anului 1668, mitropolitul Sava Brancovici a făcut o vizită la Moscova. Acolo a fost primit în două rânduri de țarul Alexei I al Rusiei, cel care îl primise și pe mitropolitul Ilie Iorest. În

timpul șederii sale acolo, el a depus la biroul ambasadorilor din Moscova un memoriu în care recomanda unirea tuturor popoarelor creștine ortodoxe împotriva otomanilor. În urma acestei vizite, ierarhul ardelean s-a întărit în convingerile sale ortodoxe.

Întors în Transilvania, mitropolitul Sava Brancovici a avut de înfruntat dificultăți și mai mari venite din partea conducerii Principatului. La 20 februarie 1669, Apafii a emis un decret prin care i se impuneau mitropolitului ortodox mare parte din restricțiile aplicate mitropolitului Simion Ștefan. El a fost trecut sub ascultarea superintendentului calvin, i s-a impus înființarea de școli românești, reînființarea tipografiei și săvârșirea slujbelor bisericești doar în limba română. Toate acestea erau parte a planului de atragere a românilor la calvinism.

În anul 1675, mitropolitul Sava a convocat un sinod la Alba Iulia, la care au participat epitropii, consilierii și protopopii din cuprinsul Mitropoliei sale. În cadrul acestei adunări s-au luat măsuri în vederea întăririi vieții religioase și morale a preoților și credincioșilor. Astfel, s-a hotărât românizarea slujbelor, disciplinarea preoților, îndepărtarea superstițiilor, catehizarea credincioșilor de către preoți și spovedirea și împărtășirea acestora de patru ori pe an. Deși aceste măsuri concordă cu solicitările venite din partea conducătorilor calvini ai țării, mitropolitul ortodox a avut în vedere aplicarea acestora într-un cadru strict ortodox.

Tot în anul 1675, Gheroghe Brancovici, unul dintre frații mitropolitului, a fost numit reprezentant al principelui Mihail Apaffi pe lângă Poarta otomană. Această numire a făcut posibilă obținerea de către mitropolit din partea principelui ardelean a mai multor drepturi pe seama sa și a preoților săi. Însă, după câțiva ani, fiind descoperit un

complot organizat împotriva lui Apaffi, în care a fost implicat și Gheroghe Brancovici, situația mitropolitului s-a înrăutățit. La 2 iunie 1680, principele a dispus constituirea unui scaun de judecată la Alba Iulia care urma să analizeze anumite acuze aduse mitropolitului. În aceeași zi, judecătorii au pronunțat sentința de destituire a mitropolitului. Motivele invocate au fost viața sa imorală, neglijarea mănăstirii de la Alba Iulia și refuzul său de a reactiva tipografia.

După proclamarea sentinței, Sava Brancovici a fost trimis la închisoare, unde a fost supus la chinuri. În cele din urmă, sub presiunea externă, principele a dispus eliberarea lui. Mitropolitul Sava Brancovici nu a mai trăit, însă, mult timp. El a trecut la cele veșnice în primăvara anului 1683, înainte de ziua de 1 mai. La acea dată, fratele său Gheorghe a dăruit bisericii din Veștem (jud. Sibiu) o Evanghelie, în care, pe o însemnare, cerea pomenirea „răposatului Sava Brancovici, mitropolitul Ardealului”.

Pe temeiul vieții sale curate și a suferințelor îndurate pentru apărarea credinței ortodoxe, în anul 1950, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a hotărât canonizarea sa. El este prăznuit ca sfânt mărturisitor în ziua de 24 aprilie, împreună cu înaintașii săi în scaunul mitropolitan de la Alba Iulia, Ilie Iorest și Simion Ștefan.

În anul 1687, trupele austriece au ocupat Transilvania. După zece ani, în luna mai a anului 1688, Dieta Transilvaniei a proclamat anexarea Principatului de către Imperiul Habsburgic. În planul vieții bisericești, acest din urmă eveniment a marcat încetarea propagandei calvine în rândurile românilor ortodocși și apariția unui alt pericol, anume atragerea lor la unirea cu Biserica Romei.

BIBLIOGRAFIE:

1. DUMITRAN, A.; GUDOR, Kund-Botond; DĂNILĂ, Nicolae, *Relații interconfesionale româno-maghiare (mijlocul secolului al XVI-lea - primele decenii ale secolului al XVIII-lea)*, Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, 2000;
2. DUMITRAN, Ana, „Aspecte ale politicii confesionale a Principatului calvin față de români: confirmările în funcțiile ecleziastice și programul de reformare a Bisericii Ortodoxe din Transilvania”, în: *Medievalia Transilvanica*, V-VI (2001-2002), 1-2, pp. 113-181;
3. DUMITRAN, A., „Privilegiile acordate preoților români de principii calvini ai Transilvaniei”, MALEON, Bogdan-Petru; PLATON, Alexandru-Florin (eds), *Confesiune și cultură în Evul Mediu. In honorem Ion Toderășcu*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2004, pp. 71-100;
4. DUMITRAN, A., *Religie ortodoxă - religie reformată. Ipostaze ale identității confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*, Cluj-Napoca, 2004;
5. GĂBOR, Sipos, „Calvinismul la români în Țara Hațegului la începutul secolului al XVIII-lea”, DIACONESCU, Marius (ed), *Nobilimea românească din Transilvania. Az erdélyi román nemesség*, Ed. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997;
6. GAFTON, Alexandru, „Relația dintre Noul Testament de la Bălgrad (1648) și textul corespunzător din Biblia de la București (1688)”, ARVINTE, Vasile; CAPROȘU, Ioan (eds). *Biblia de la București*, vol. 2, Ed. Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași, 2002, pp. LV-LXXXVI;
7. GHITTA, Ovidiu, „Biserica Ortodoxă din Transilvania (Secolul al XVI-lea - a doua jumătate a secolului al XVII-lea)”, POP, Ioan-Aurel et al. (eds), *Istoria Transilvaniei*, vol. II (de la 1541 până la 1711), Cluj-Napoca, 2007, pp. 369-392;
8. LEB, Ioan-Vasile, „Ortodoxia transilvană între Reformă și Contrareformă, sec. XVI-XVII”, LEB, I.-V. (ed.), *Teologie și cultură transilvană în contextul spiritualității europene în sec. XVI-XIX*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999, pp. 144-151;
9. NICOLAE, Jan (ed.), *Mitropolitul Simion Ștefan. Sfântul cărturar al Transilvaniei*, ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2011;

10. PAVEL, Eugen, „Les sources de la traduction du Nouveau Testament de 1648”, în: *Synergies Roumanie*, VII (2012), pp. 305-324;
11. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, ²1992;
12. PĂCURARIU, M., *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până la 1918*, Cluj-Napoca, 1992;
13. PĂCURARIU, M., „Mitropolitul Sava Brancovici al Transilvaniei. La 300 de ani de la moartea sa”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, CI (1983), 3-4, pp. 225-247;
14. PĂCURARIU, M., *Sfinți daco-români și români*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1994;
15. POP, I.-A., „Repere ale politicii confesionale a principelui Gabriel Bethlen față de români”, DÁNÉ, Veronka *et al.* (eds), *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai: 24-25 október 2013*, Ed. Societatea Muzeului Ardelean, Cluj, 2014, pp. 345-356;
16. SZEGEDI, Edit, „Comemorarea sfinților în Transilvania protestantă (sec. XVI-XVIII)”, în: *Banatica*, XIX (2009), pp. 95-115;
17. TOFANĂ, Stelian, „Mitropolitul Simion Ștefan și opera sa între ‘toleranță’ și intoleranță religioasă, politică și culturală în Transilvania secolului al XVII-lea”, LEB, I.-V. (ed.), *Toleranță și conviețuire în Transilvania secolelor XVII-XIX*, Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2001.

SFÂNTUL MITROPOLIT DOSOFTEI AL MOLDOVEI (1671-1686; †1693)

Cel mai de seamă urmaș al lui Varlaam în fruntea Mitropoliei Moldovei din a doua jumătate a secolului al XVII-lea a fost Dosoftei.

Sfântul Mitropolit Dosoftei s-a născut în anul 1624, în părțile Sucevei, într-o familie nobilă românească („neam de mazâl”), pe nume Barilă. Tatăl său se numea Leontari (Leontie), iar mama sa Misira. În documentele păstrate, sunt menționați, în Suceava, doi dintre frații săi, o soră și un cumnat. Se presupune că la botez a primit numele de Dimitrie.

Tânărul Dimitrie a urmat cursurile școlii de la mănăstirea Sfinți Trei Ierarhi din Iași, înființată în timpul lui Vasile Lupu și a mitropolitului Varlaam. La acea vreme, el a slujit și ca diacon la catedrala mitropolitană din oraș. Se presupune că, ulterior, a studiat și în Polonia, la școala Frăției ortodoxe din Lvov. În aceste școli el a învățat greaca veche, latina și slavona bisericească. Se știe, de asemenea, că el cunoștea poloneza și ucraineana.

În anul 1649, pe când avea în jur de 25 de ani, Dosoftei este atestat documentar ca ieromonah în obștea mănăstirii Probotă. Se știe, de asemenea, că la acea vreme, una dintre preocupările sale era traducerea de cărți în limba română. La acea vreme, el a tradus *Istoriile* lui Herodot. După cum se va vedea, această activitate a constituit una dintre preocupările constante ale vieții sale.

Aproximativ un deceniu mai târziu, în 1658, în urma vacantării scaunului de la Huși, Dosoftei a fost ales în fruntea acestei Episcopii. Păstoria sa aici a fost, însă, de

scurtă durată, în anul următor el fiind transferat în scaunul de la Roman, în urma alegerii episcopului de aici, Sava, în fruntea Mitropoliei Moldovei.

Fig. 62: SF. MITR. DOSOFTEI AL MOLDOVEI
(1671-1686; †1693)

În timpul păstoriei sale la Roman, Dosoftei a revizuit traducerea în limba română a spătarului Nicolae Milescu, tipărită, ulterior, în *Biblia* de la București (1688). De asemenea, el a tradus în limba română mare parte din textul Psaltirii pe care apoi a publicat-o în versiunea versificată, și a început traducerea textelor care au compus *Viața și petrecerea sfinților*. Tot în vremea păstoriei sale la Roman, Dosoftei l-a cunoscut și pe Dosithei Notaras, la acea vreme arhidiacon, ulterior devenit patriarh al Ierusalimului (1669-1707). Cu acesta, ierarhul nostru a legat o strânsă prietenie.

După doi ani de păstorie la Roman, în anul 1671, Dosoftei a fost ales în fruntea Mitropoliei Moldovei. Aici a păstorit până în 1686, cu o scurtă întrerupere în anii 1674-1675. Atunci s-a refugiat în Polonia împreună cu voievodul Ștefan Petriceicu (1672-1674), de teama turcilor.

În vremea păstoriei sale în fruntea Bisericii din Moldova, Dosoftei a repus în funcțiune vechea tipografie de la Iași, în care a tipărit o parte dintre traducerile sale. Pentru înnoirea tiparniței, el a apelat la ajutorul patriarhului Ioachim (1674-1690) al Moscovei. Prin intermediul corespondenței purtate cu acest prilej, cei doi ierrahi s-au apropiat între ei, legăturile lor continuând și în anii care au urmat.

În anul 1684, Dosoftei a făcut parte dintr-o delegație a țării trimisă la Moscova. Reprezentanții Moldovei au ajuns doar până la Kiev. Acolo ierarhul român l-a cunoscut pe Varlaam Yasinski, de curând ales stareț al Lavrei Pecerska și viitor mitropolit al Kievului (1690-1707).

Dosoftei și-a încheiat păstoria ca mitropolit în anul 1686, în timpul campaniei antiotomane eșuate a regelui polon Jan III Sobieski (1674-1696). El a părăsit atunci Moldova împreună cu oștile polone, în condiții neclare astăzi. Tot atunci au fost duse în Polonia moaștele Sf. Ioan cel Nou de la Suceava, odoarele de preț și acte din arhiva Mitropoliei Moldovei.

Mitropolitul Dosoftei a murit în Polonia, la Żółkiew, la 13 decembrie 1693.

PSALTIREA ÎN VERSURI (UNIEV, 1673)

Păstoria lui Dosoftei ca mitropolit s-a desfășurat în condiții grele, din cauza deselor războaie dintre turci și polonezi, purtate, în cea mai mare parte a lor, chiar pe teritoriul Moldovei. Însă, în ciuda acestor greutăți, marele ierarh al Moldovei a avut câteva mari împliniri pe tărâm cultural. Trebuie precizat și faptul că, în timpul păstoriei sale, în anul 1677, voievodul Antonie Ruset (1675-1678) a dispus ca reședința mitropoliților Moldovei să rămână definitiv la Iași. Cu acel prilej, acesta a ridicat lângă biserica Sf. Nicolae Domnesc, devenită catedrală mitropolitană, mai multe clădiri care au servit ca reședință mitropolitană. Dintre acestea, la momentul de față se păstrează un singur corp de clădire, cunoscut sub numele de „casa Dosoftei”.

Fig. 63: „CASA DOSOFTEI” DIN IAȘI

Numele mitropolitului Dosoftei este legat mai ales de tipărirea *Psaltirii în versuri*. Lucrarea a fost editată în

anul 1673, la Uniev, în Polonia, iar nu în Moldova, întrucât, la acel moment, tiparnița de la Iași încă nu fusese repusă în funcțiune. Tot la Uniev, Dosoftei a publicat în limba română și *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu*.

După cum s-a arătat deja, Dosoftei a tradus în limba română cea mai mare parte a textului Psaltirii în vremea în care era episcop la Roman. După traducerea integrală a cărții, el nu a tipărit textul în proză, ci a purces la versificarea textului ei, pe care l-a tipărit. Textul în proză al cărții a rămas netipărit. La prima vedere, acest demers al său ar putea părea bizar, întrucât, în cultul Bisericii noastre Psaltirea este folosită în forma în proză, iar nu în cea versificată. Însă, prin tipărirea formei versificate a acestei cărți, Dosoftei a dorit să pună o stavilă în calea răspândirii în rândurile românilor ardeleni a învățaturii calvine. Mai precis, în Transilvania, unii teologi calvinii (Mihai Halici, Ioan Viski) versificaseră în limba română Psalmii lui David. Se pare că psalmii versificați au avut mare succes în rândurile românilor ardeleni. Pentru a stăvili răspândirea acelei versiuni în rândurile lor și, prin aceasta, o eventuală atragere a lor la calvinism, Dosoftei a dorit să pună la dispoziția românilor ortodocși din Ardeal o versiune versificată ortodoxă a Psaltirii. Această intenție a sa este susținută și de unele comentarii publicate pe marginea textului cărții sale, în care sunt combătute anumite învățături calvine, precum respingerea cinstirii sfinților. Prin această inițiativă a sa, Dosoftei a continuat străduințele marelui său înaintaș în scaun, Varlaam, care, după cum s-a arătat deja, s-a opus prozelitismului desfășurat de calvini în rândurile românilor ortodocși de peste Munți. Abia după șapte ani, în 1680, Dosoftei a publicat textul în proză al traducerii sale, care putea fi folosit în cadrul slujbelor bisericești.

Traducerea Psaltirii în limba română a fost făcută, după propria mărturie a lui Dosoftei, „cu lungă osteneală, în mulți ani”, iar versificarea textului tradus s-a făcut „în cinci ani foarte, cu osărdie mare”. Ca justificare a versificării psalmilor, mitropolitul aducea dorința sa de a „trage hirea omului cătră cetitul ei”. Trebuie precizat și faptul că lucrarea lui Dosoftei este prima versiune versificată a Psaltirii într-o limbă națională în cadrul Bisericilor Ortodoxe.

În „cuvântul către cetitoriu”, mitropolitul Dosoftei dădea câteva îndrumări ermineutice. După mărturisirea sa, acestea fuseseră alcătuite de arhidiaconul Dosithei Notaras. De asemenea, în paginile cărții se găsesc numeroase note și comentarii explicative.

Psaltirea în versuri îl arată pe Dosoftei ca pe un poet foarte talentat și, în același timp, ca pe un ierarh preocupat de apărarea credinței ortodoxe a conaționalilor săi de pretutindeni. Lucrarea sa a avut o largă circulație în toate teritoriile locuite de români. Aprecierea ei de către credincioșii de rând este relevantă și de faptul că multe dintre versurile ei au intrat în cântecele de stea și în colinde, precum și în creația dramatică a Vișniștilor.

PRIMELE CĂRȚI ÎN LIMBA ROMÂNĂ DIN MOLDOVA

După repunerea în funcțiune a vechii tiparnițe de la Iași, prima carte editată aici de către mitropolitul Dosoftei a fost *Dumnezeiasca Liturghie* (1679), în limba română. Acesta este al doilea Liturghier tipărit în limba română, după cel al lui Coresi (Brașov, 1570). Importanța ediției de la Iași este dată și de faptul că, de această dată, ea fusese pregătită chiar de către un ierarh ortodox. În felul acesta,

Dosoftei a contribuit substanțial la folosirea limbii române în biserici. Trebuie precizat și faptul că unul dintre ucenicii lui Dosoftei, Mitrofan, ajuns apoi episcop la Buzău, a tipărit, la rândul său, cărți de slujbă în limba română. Pe temeiul acestor precizări se poate conchide că Dosoftei a fost unul dintre ierarhii care au considerat introducerea limbii române în cult, în locul celei slavone, drept o necesitate.

Lucrarea cuprindea cele trei Sfinte Liturghii și câteva rugăciuni. În anul 1683, Dosoftei a tipărit o nouă ediție a acestei cărți, completată cu mai multe rugăciuni. Reeditionarea cărții dovedește accelerarea la acea dată a procesului de introducere a limbii române în cult.

A doua lucrare publicată la Iași a fost *Psaltirea de-nțăles* (1680). În acest caz, este vorba despre o ediție bilingvă (slavo-română), în care textul psalmilor în cele două limbi este expus în paralel.

În anul următor, 1681, a fost publicat un *Molităvnic de-nțăles*, de data aceasta doar în limba română. Aceasta este prima carte tipărită cu noile teascuri primite de la Moscova, în urma cererii adresate de Dosoftei.

În anul 1683, la Iași au fost tipărite *Paremiile preste an* în limba română. În cazul acestora, este vorba de pasaje din Sfânta Scriptură, citite la marile sărbători din cursul anului bisericesc.

Între anii 1682-1686, sub îndrumarea lui Dosoftei, la Iași a fost tipărită lucrarea *Viața și petrecerea sfinților*, în patru volume. După cum s-a arătat deja, traducerea textului acestei lucrări fusese începută de mitropolit încă în vremea în care era episcop la Roman. Cartea este o compilație, formată din vieți de sfinți traduse din greacă și slavonă. Dosoftei a lucrat la redactarea acestei cărți aproximativ 25

de ani, „într-atâta lungă vriame scriind și tălmăcind câte am putut birui în acești viaci grei a țărâi”.

Fig. 64: PAGINI DIN *VIAȚA ȘI PETRECEREA SFINȚILOR* (IASI, 1682-1686)

Și această lucrare a cunoscut o largă circulație, contribuind, mai ales în Transilvania, la consolidarea cultului sfinților, atacat de calvini. În plus, grija mitropolitului față de situația românilor ardeleni este relevată de faptul că, în anul 1687, el a dăruit un exemplar al acestei cărți fostului schit Petrid de la Cheile Turzii (jud. Cluj).

MITROPOLITUL DOSOFTEI ÎN POLONIA

După cum s-a arătat puțin mai sus, în anul 1686, mitropolitul Dosoftei a părăsit Moldova, plecând în Polonia. Acolo și-a petrecut ultimii șapte ani de viață.

Mitropolitului i-a fost stabilită reședința în cetatea Stryj, în „casa regelui, în castel”. Pentru săvârșirea slujbelor bisericești i-a fost pusă la dispoziție o biserică ortodoxă în orașul Żółkiew, din apropiere. Alături de el se aflau, printre alții, arhimandritul sucevean Nicolae Vasilievici și doi ieromonahi, Adrian și Ilarion.

În prima parte a exilului, situația mitropolitului și a însoțitorilor săi pare să fi fost destul de bună. I-au fost restituite mare parte din odoarele bisericești luate de trupele polone din Moldova. De asemenea, tot în grija mitropolitului se aflau și moaștele Sf. Ioan cel Nou, așezate în castelul de la Stryj. Regele polonez i-a recunoscut mitropolitului și dreptul de a-i păstori pe pușinii credincioși ortodocși români care locuiau în Polonia.

În toamna anului 1688, la începutul celui de al treilea an de exil, Dosoftei a trimis la Moscova două scrisori prin care le solicita țarilor Ivan V (1682-1696) și Petru cel Mare (1682-1725) și patriarhului Ioachim ajutor material. Solicitarea sa dovedește că, la acea vreme, situația sa în Polonia se înrăutățise simțitor. „Necazul pribegiei sale”, cum îl numea mitropolitul în scrisorile sale, s-a prelungit și în perioada care a urmat, până la momentul morții sale. În anul 1690, Dosoftei s-a văzut nevoit să-și amănesteze trei dintre crucile personale de valoare pentru a obține banii necesari acoperirii cheltuielilor legate de traiul de zi cu zi. În același timp, el a trimis în Rusia alte scrisori (în anii 1690 și 1693), prin care solicita acordarea unor ajutoare materiale.

De asemenea, mitropolitului i-a fost limitată și libertatea de mișcare în Polonia și posibilitatea de a se întoarce în Moldova. Din această cauză, asupra sa s-a abătut un alt necaz. Către sfârșitul anului 1688, la cererea voievodului Constantin Cantemir (1685-1693) al Moldovei,

Dosoftei a fost caterisit de patriarhul ecumenic pe motivul înstrăinării moaștelor Sf. Ioan cel Nou de la Suceava și a averii Mitropoliei și al refuzului său de a reveni în țară împreună cu acestea.

La 4 februarie 1693, mitropolitul român i-a trimis patriarhului Dosithei Notaras al Ierusalimului, vechiul său prieten din tinerețe, o scrisoare în care se dezvinovăța, arătând că regele Poloniei nu-i permite să revină în Moldova: „Sunt acum 7 ani de când zilnic rog pe Majestatea Sa [regele Jan III Sobieski] ca să-mi dea Sfântul [Ioan cel Nou de la Suceava] cu toate odoarele și tot ce-i aparține, ca să le pot înapoia în țara mea, Majestatea Sa, însă, nu voiește să mă lase”. Din aceste cuvinte reiese că exilul său se transformase într-o adevărată captivitate.

Informațiile expuse în documentele păstrate conduc la concluzia că prin toate aceste presiuni, autoritățile poloneze au urmărit determinarea mitropolitului să accepte unirea cu Biserica Romei. Trebuie avut în vedere că, la acea vreme, călugării iezuiți desfășurau o intensă acțiune prozelitistă în rândurile credincioșilor ortodocși din Polonia pentru a-i atrage la catolicism. Încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea, o parte dintre ortodocși acceptase unirea cu Roma. În anul 1667, la mai bine de două decenii de la moartea mitropolitului Petru Movilă (†1646) al Kievului, Seimul (Parlamentul) Poloniei a aprobat un plan de atragere a clerului ortodox la uniație. În 1676, printr-o altă hotărâre a forului legislativ polonez, ortodocșilor din Polonia li s-au interzis legăturile cu Patriarhia Ecumenică. Măsură era menită să slăbească rezistența ortodocșilor din Polonia, care aveau un puternic sprijin moral în forul bisericesc constantinopolitan. Apoi, chiar la Stryj, la 8 septembrie 1692, într-o vreme în care mitropolitul Dosoftei era încă în

viață, uniații au luat cu forța patru biserici, preoții ortodocși care începuseră Sfânta Liturghie fiind dați afară și dezbrăcați de veșminte.

În plus, încă înainte de venirea în Polonia a mitropolitului Dosoftei, unii dintre ierarhii ortodocși din fruntea Episcopiiilor de acolo trecuseră în secret la catolicism și, „câteodată în ascuns, altădată pe față”, slujeau interesele uniației. Episcopi cripto-catolici sunt întâlniți, de altfel, și în preajma mitropolitului Dosoftei. Unii dintre aceștia erau Józef Szumlański de la Lvov și Innocenty Winnicki de la Przemyśl, alături de care Dosoftei, fără să știe situația lor, a oficiat Sfânta Liturghie în primul an al exilului său polonez.

Din anumite aluzii ale mitropolitului român reiese că lui i se făcuseră propuneri mai mult sau mai puțin discrete de a îmbrățișa, la rândul său, uniația. Este de presupus că, prin atragerea lui Dosoftei în secret la catolicism, autoritățile politice poloneze urmăreau răspândirea uniației și în Moldova. Aceasta ar fi servit intrării Moldovei în sfera de influență a Poloniei catolice. De altfel, tot la acea vreme, Curia papală avea în vedere posibilitatea răspândirii catolicismului și în Imperiul țarist. Acest proiect era agreat de regele Jan Sobieski, care vedea, în aceasta, posibilitatea atragerii Rusiei de partea Poloniei în lupta anti-otomană. Ca atare, trecerea la catolicism a lui Dosoftei ar fi fost primul pas în procesul de răspândire a catolicismului în Moldova.

În ciuda acestor presiuni, mitropolitul Dosoftei a rămas, însă, fidel Ortodoxiei până la momentul morții sale.

Tot în Polonia, Dosoftei a tradus din greacă veche în slavonă diferite pasaje din scrierile Sfinților Părinți și ale scriitorilor bisericești referitoare la momentul prefacerii cinstitelor daruri în cadrul Sfintei Liturghii, cuprinse într-o

culegere de texte intitulată *Despre prefacerea Sfintelor Daruri*. Deși această temă fusese lămurită în cadrul Sinodului de la Iași din anul 1642, ea continua să reprezinte o temă de dezbatere în rândurile teologilor ortodocși de la Kiev și Moscova. De altfel, după cum s-a arătat într-unul dintre capitolele precedente, chiar mitropolitul Petru Movilă a susținut în lucrarea sa *Lithos* (Kiev, 1644), publicată după Sinodul de la Iași, că momentul prefacerii este cel în care preotul rostește cuvintele anamnezei („luați mâncăți, acesta este trupul Meu, beți dintru acesta toți, acesta este sângele Meu). Dificultatea lămuririi depline a acestei teme era dată de faptul că nici teologii de la Kiev și nici cei de la Moscova nu cunoșteau bine limba greacă și, ca atare, nu aveau acces direct la textul original al scrierilor patristice redactate în această limbă. La solicitarea lor, Dosoftei a tradus pasaje din mai multe scrieri teologice grecești, contribuind, în felul acesta, la lămurirea acestei probleme în mediile teologice din cele două mari centre rusești.

Într-una dintre scrisorile sale, el arăta că transferarea momentului prefacerii la anamneză, în locul epiclezei, de către catolici, este urmarea învățaturii greșite potrivit căreia Duhul Sfânt purcede și de la Fiul (*Filioque*), nu numai de la Tatăl: „acum unii ne tulbură și voiesc să ne strice printr-o oarecare schimbare adăugată [*Filioque*] în Simbolul [de Credință], care știrbește obiceiul nostru, amânând [adică schimbând] prin aceasta săvârșirea sfintelor daruri ale Sfântului Duh”.

Prin toate acestea, mitropolitul Dosoftei s-a dovedit și în Polonia un ferm apărător și propovăduitor al învățaturii ortodoxe. Pe temeiul acestor argumente și al vieții sale curate, în anul 2005, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe

Române a hotărât canonizarea sa. Prăznuirea sa a fost fixată la 13 decembrie, ziua morții sale.

BIBLIOGRAFIE:

1. BUNEA, Ioan, „Mitropolitul Dosoftei al Moldovei”, în: *Mitropolia Ardealului*, XIX (1974), 10-12, pp. 544-557;
2. DIANU, Ion, „Mitropolitul Dosoftei, mare cărturar, făuritor de limbă și cultură românească”, în: *Glasul Bisericii*, XL (1981), 9/10, pp. 910-927;
3. ELIAN, Alexandru, „Mitropolitul Dosoftei și literatura patristică”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, XCII (1974), 11-12, pp. 1350-1375;
4. GOGI, Aureliu, *Dosoftei: Psaltirea în versuri*, Ed. 100+1 Gramar, București, 2004;
5. GRIGORAȘ, Nicolae, „Contextul în care mitropolitul Dosoftei și-a desfășurat activitatea (1658-1693)”, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, L (1974), 9-12, pp. 756-776;
6. GRIGORAȘ, N., „Originea, formația și preocupările istorice ale mitropolitului Dosoftei”, în: *Revista de Istorie*, XXVII (1974), 10;
7. HOLUBEANU, Ionuț, „Sfântul Mitropolit Dosoftei al Moldovei, Mărturisitor al credinței ortodoxe”, în: *Teologie și viață*, XVII [LXXXIII] (2007), 7-12, pp. 106-124;
8. [HRIȚCU], Adrian, „Mitropolitul Dosoftei la Probota”, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, L (1974), 9-12, pp. 739-747;
9. [MOISESCU], Iustin, „Ctitoria mitropolitului Dosoftei”, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, L (1974), 9-12, pp. 729-738;
10. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, ²1992;
11. PORCESCU, Scarlat, „Activitatea cărturărească a mitropolitului Dosoftei”, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, L (1974), 9-12, pp. 800-837;
12. SIMONESCU, Dan, „Mitropolitul Dosoftei al Moldovei”, în: *Mitropolia Olteniei*, XXVI (1974), 9-10, pp. 738-746;
13. ȘERBĂNESCU, Niculae, „O sărbătoare a cărții românești: Trei sute de ani de la apariția Psaltirii în versuri a mitropolitului

- Dosoftei al Moldovei”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, XCI (1973), 11-12, pp. 1216-1237;
14. ȘERBĂNESCU, N., „Trei sute de ani de la tipărirea la Iași a „Psaltirii de-nțăles a Sfântului Împărat prooroc David” de către mitropolitul Dosoftei al Moldovei”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, XCVIII (1980), 11-12, pp. 1159-1172;
 15. URSU, Neculai-Alexandru; MOISESCU, Iustin (eds), *Dosoftei: Psaltirea în versuri, 1673*, Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, 1974;
 16. VORNICESCU, Nestor, „Dosoftei, mitropolitul Moldovei, apărător al epiclezei euharistice”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, XCV (1977), 7-8, pp. 717-753.

**MITROPOLIA UNGROVLAHIEI ÎN A DOUA
JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA.
MITROPOLIȚII VARLAAM II (1672-1679; + 1702)
ȘI TEODOSIE (1668-1672; 1679-1702)**

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Biserica Ortodoxă din Țara Românească a cunoscut o perioadă de înflorire, marcată, în primul rând, de o prolifică activitate tipografică. La această dată, în scaunul Mitropoliei Ungrovlahiei au păstorit doi dintre ierarhii de seamă ai Bisericii noastre, mitropoliții Varlaam II și Teodosie (1668-1672; 1679-1702). Din punct de vedere cronologic, cel dintâi dintre aceștia care a urcat în scaunul mitropolitan a fost Teodosie. Având în vedere, însă, că acea primă păstorie a sa a fost de scurtă durată și, din acest motiv, cu puține împliniri, în cele ce urmează va fi prezentată mai întâi personalitatea lui Varlaam și apoi cea a lui Teodosie. De altfel, realizările pe tărâmul activității tipografice ale mitropolitului Teodosie au depins, în mare parte, de reactivarea tipografiilor din țară, înfăptuită de Varlaam.

**MITROPOLITUL VARLAAM II
(1672-1679; + 1702)**

Mitropolitul Varlaam al Ungrovlahiei era român de neam. Se presupune că el s-a născut în jurul anului 1630, în satul Moșoaia (jud. Argeș), de lângă Pitești, într-o familie înstărită.

Varlaam s-a călugărit în tinerețe la mănăstirea Cozia, unde și-a desăvârșit cunoștințele de carte. Printre altele, el

cunoștea și limbile greacă și slavonă. În cadrul mănăstirii Cozia a îndeplinit pentru o vreme ascultarea de „diac” (grămătic, secretar). Ulterior, între anii 1663-1665, a condus obștea acestei mănăstiri ca egumen.

În toamna anului 1665, Varlaam a renunțat de bună voie la egumenat și a plecat pe cont propriu într-o vizită în Rusia. Timp de trei ani de zile, el a vizitat marile centre bisericești de acolo (mănăstiri și catedrale episcopale), adunând cărți și odoare sfinte.

În anul 1668, el s-a întors în Țara Românească, fiind numit egumen al mănăstirii Glavacioc (jud. Argeș). Doi ani mai târziu, către sfârșitul lui 1670, a fost ales episcop al Râmnicului. În vara anului 1672, voievodul Grigore Ghica (1660-1664; 1672-1673), alungându-l din scaunul mitropolitan pe Teodosie (*a se vedea mai jos*), i-a propus lui Varlaam mutarea în scaunul mitropolitan. Socotind această propunere drept imorală, ierarhul de Râmnic a refuzat. Însă, câteva luni mai târziu, la începutul lunii decembrie a aceluiași an, după moartea mitropolitului Dionisie, cel care i-a succedat în scaunul lui Teodosie, Varlaam a primit scaunul mitropolitan. De această dată, el a socotit alegerea în urma unui mitropolit răposat drept firească. Încăunarea sa a avut loc în ajunul Crăciunului, la 24 decembrie.

Varlaam a fost un om de carte și de cultură. El a adunat în jurul său mai mulți contemporani cu preocupări similare. Cea mai mare realizare a mitropolitului a fost, însă, înființarea la București, în anul 1678, a unei tipografii, prima din acest oraș. Activitatea tipografică încetase în Țara Românească în anul 1652. În noua tipografie, mitropolitul nu a avut timp să editeze decât o singură carte, *Cheia înțeleșului* (1678). Aceasta este o carte de predică scrisă de arhimandritul rus Ioanichie Galeatovschi din Cernigov,

tipărită la Lvov, în 1665. Traducerea cărții în limba română s-a făcut cu cheltuiala mitropolitului, de către unii învățați rămași necunoscuți. Ea cuprinde doar o parte dintre cazaniile arhimandritului rus.

Trebuie precizat și faptul că, zece ani mai târziu, în 1688, la această tipografie a fost editată *Biblia*, prima ediție în limba română. Ca atare, prin înființarea tipografiei de la București, mitropolitul Varlaam este părtaș indirect al acelei mari împliniri culturale a poporului nostru.

Fig. 65: MITROPOLITUL VARLAAM II AL UNGROVLAHIEI (1672-1679; + 1702) [cu detaliu, în dreapta]

Mitropolitul Varlaam este și ctitor la câteva mănăstiri și schituri (Trivalea, Turnu, Fedeleșoiu și Strehareț). Chipul său, realizat în vremea vieții sale, se păstrează pe pereții bisericilor de la Fedeleșoiu și Strehareț.

În vremea păstoriei sale ca mitropolit, Varlaam a purtat o grijă deosebită și preoților săi. Deseori, el a intervenit pentru aceștia la domnie pentru a obține scutirea sau ușurarea de biruri și dajdii.

În primăvara anului 1679, după urcarea pe tronul țării a lui Șerban Cantacuzino (1678-1688) și reabilitarea mitropolitului Teodosie, Varlaam s-a retras din scaun. Documentele păstrate îl atestă timp de mai multă vreme în afara țării (în Ardeal, în Moldova, la Ierusalim, la Muntele Sinai). În anul 1685, revenit în țară, s-a stabilit la mănăstirea Trivalea, ctitoria sa. A murit la mănăstirea Cozia, la 15 noiembrie 1702, fiind îngropat „în tinda bisericii despre strana cea mare”.

MITROPOLITUL TEODOSIE (1668-1672; 1679-1702)

Mitropolitul Teodosie era român de neam, născut în jurul anului 1620, în satul Costești (jud. Vâlcea). S-a călugărit la mănăstirea Cozia. O vreme a viețuit ca monah și în Sfântul Munte. El este atestat, apoi, ca egumen la mănăstirea Cozia și, ulterior, al mănăstirii Argeș. Era un monah învățat, cunoscător al limbilor greacă și slavonă.

La 4 aprilie 1668, el a fost unul dintre candidații propuși pentru ocuparea scaunului episcopal de la Buzău, dar nu a fost ales. În luna următoare, însă, după moartea mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei, Teodosie a fost ales de către soborul arhierilor și al egumenilor succesor al acestuia în fruntea Bisericii din Țara Românească. Alegerea sa ca mitropolit a avut loc la 20 mai, iar înscăunarea în ziua

următoare, la praznicul Sfinților Împărați Constantin și Elena.

Ca mitropolit, Teodosie a păstorit în două rânduri. Prima sa păstorie, între anii 1668 și 1672, s-a derulat în vremuri tulburi din punct de vedere politic din cauza conflictului dintre partida boierilor Postelnicești și cea a Bălenilor. În cele din urmă, odată cu urcarea pe tronul țării a lui Grigore I Ghica (1672-1673), omul Bălenilor, mitropolitul a fost alungat din scaun, fiind considerat partizan al partidei adverse. Scoaterea din scaun a mitropolitului Teodosie s-a petrecut în prima parte a anului 1672, înainte de 24 iunie, când în scaunul mitropolitan este atestat Dionisie (24 iunie - decembrie 1672).

De precizat, însă, că în timpul acestei prime păstorii a mitropolitului Teodosie, la 8 iunie 1668, voievodul Radu Leon (1664-1669) a emis un hrisov prin care a oficializat mutarea sediului Mitropoliei Ungrovlahiei de la Târgoviște la București. Tot prin acel document, biserica Sf. Împ. Constantin și Elena din Dealul Viilor (cunoscută astăzi drept catedrala din Dealul Patriarhiei), ctitoria voievodului Constantin Șerban (1654-1658; 1660), a fost ridicată la rangul de catedrală mitropolitană.

După înlăturarea din scaun, Teodosie a fost trimis în surghiun la mănăstirea Tismana. Acolo a trăit timp de șapte ani, făcând demersuri repetate pentru repunerea sa în fruntea Mitropoliei. Reabilitarea sa a fost posibilă abia după urcarea pe tronul țării a lui Șerban Cantacuzino (1678-1688). La 15 aprilie 1679, noul voievod a convocat un sobor în București în cadrul căruia a fost judecat cazul lui Teodosie. În cadrul acestuia, însuși Varlaam, mitropolitul de la acea vreme, a susținut nevinovăția lui Teodosie. În același timp, el a renunțat de bună voie la scaunul mitropolitan în favoarea

celui din urmă. La 26 aprilie 1679, în marțea din săptămâna Patimilor, Teodosie a fost reinstalat în scaun.

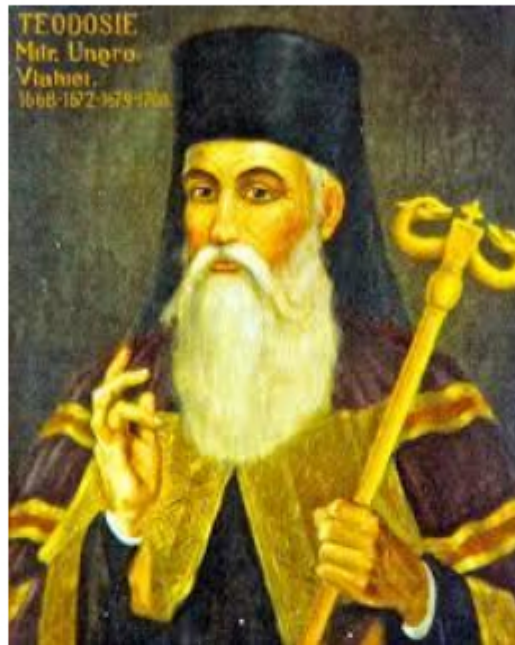

Fig. 66: MITROPOLITUL TEODOSIE AL UNGROVLAHIEI
(1668-1672; 1679-1702)

De această dată, păstoria mitropolitului Teodosie s-a derulat în vremuri liniștite, propice activității culturale, susținute de voievozii Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu (1688-1714). Acum, în tipografia de la București, înființată de mitropolitul Varlaam, și în alte trei tipografii, înființate la Buzău (1691), Snagov (1696) și Râmnic (1705), au fost tipărite numeroase cărți de slujbă în limbile greacă, slavonă și română. Alături de acestea, la loc de cinste se numără prima ediție integrală a *Bibliei* în limba română (București, 1688), *Mărturisirea Ortodoxă (Pravoslavnică mărturisire)* a mitropolitului Petru Movilă (Buzău, 1691) și numeroase cărți de zidire sufletească și de apărare a credinței ortodoxe.

Prima carte tipărită de mitropolitul Teodosie a fost un *Liturghier*, în limba slavonă, tipărită la București, în anul 1680. Ca și în cazul cărților de slujbă tipărite în timpul mitropolitului Ștefan, lucrarea avea tipicul în limba română și slujba în slavonă. În prefața cărții, semnată de mitropolitul Teodosie, acesta explică motivul pentru care nu a dorit publicarea Sfintei Liturghii în limba română: „... iară Liturghia toată a o prepune pre limba noastră și a o muta, nice am vrut, nice am cutezat, pentru neîndestularea limbii, pentru lipsa dascălilor, pentru neînțelegerea năroadelor de rostul cel adevărat și adânc al înnoirii...”. Cuvintele sale surprind motivele invocate la acea vreme de susținătorii curentului slavon, anume sărăcia limbii române, al cărei vocabular era socotit insuficient pentru a exprima profunzimea textului original al Sfintei Liturghii, apoi lipsa traducătorilor și, nu în ultimul rând, teama ca un astfel de act să nu producă sminteală în rândurile credincioșilor. Această din urmă temere trebuie legată și de demersurile protestanților de a traduce textele sfinte în limbile naționale și de teama ca nu cumva urmarea exemplului lor să fie interpretată drept o îndepărtare de vechea tradiție bisericească. În realitate, însă, tradiția autentică a Bisericii vechi era tocmai aceea de a expune învățătura de credință în limba fiecărui popor, pentru a putea fi înțeleasă de toți credincioșii.

În anul 1682, sub mitropolitul Teodosie a fost tipărită, tot la București, o *Evanghelie* în limba română. Traducător al acesteia a fost stolnicul Iordache, fratele voievodului Șerban Cantacuzino. În această lucrare, pentru prima dată la noi, pericopele evanghelice au fost tipărite în ordinea citirii lor în cadrul Sfintei Liturghii.

Un an mai târziu, în 1683, în aceeași tipografie, a fost editat un *Apostol* în limba română.

Prin aceste cărți, au fost introduse în cadrul slujbelor bisericești textele biblice în limba română. În felul acesta, s-a făcut un alt pas important în procesul de introducere a limbii române în cult.

Cea mai importantă lucrare tipărită în timpul păstoriei mitropolitului Teodosie este, însă, *Biblia* (1688) de la București. Este prima ediție a Sfintei Scripturi în limba română, cunoscută și sub numele de *Biblia lui Șerban Cantacuzino*. Pregătirea textului și începerea tipăririi lui s-au petrecut sub acest din urmă voievod, iar finalizarea tipăririi a avut loc în primul an de domnie a lui Constantin Brâncoveanu.

Lucrarea este socotită „un monument literar de limbă, dar, în același timp, și un act editorial fără egal” (D. Simonescu). Textul propriu-zis al Sfintei Scripturi este precedat de două prefețe, una semnată de voievodul Șerban Cantacuzino și alta de patriarhul Dosithei Notaras al Ierusalimului. În aceasta din urmă este arătată și unitatea de neam a românilor din Țara Românească, Moldova și Ardeal.

La baza textului Noului Testament din această ediție a stat textul lucrării tipărite la Alba Iulia în anul 1648. La baza textului Vechiului Testament a stat traducerea făcută de Nicolae Milescu (†1708), lucrată de acesta în timpul șederii sale la Constantinopol din anii 1661-1664. Traducerea acestuia fusese pentru prima dată revizuită de mitropolitul Dosoftei al Moldovei, în vremea în care acesta era episcop al Romanului. Înainte de tipărirea sa la București, textul a fost revizuit și de frații Radu și Șerban Greceanu. Îndreptarea textului a fost făcută de fostul

mitropolit al Hușilor, Mitrofan, unul dintre ucenicii mitropolitului Dosoftei.

Fig. 67: PAGINI DIN *BIBLIA* DE LA BUCUREȘTI (1688)

Acestea sunt doar câteva dintre cărțile tipărite în Țara Românească în timpul păstoriei mitropolitului Teodosie. Trebuie precizat și faptul că el este cel care a târnosit (sfântit) în anul 1693 mănăstirea Hurezi, ctitoria lui Constantin Brâncoveanu, și a pus piatra de temelie a mănăstirii Brâncoveni (com. Brâncoveni, jud. Olt). De asemenea, el a renovat schitul Cetățuia (jud. Vâlcea) și biserica Sf. Gheorghe din Râmnic.

Mitropolitul Teodosie l-a hirotonit întru arhiepiscop și pe Atanasie Anghel al Transilvaniei, cel care, în octombrie 1698, a acceptat unirea cu Biserica Romei. Acest act i-a pricinuit mitropolitului ungrovlah multă amărăciune. Suferința sa reiese din scrisoarea pe care i-a adresat-o la 8

mai 1700 patriarhului Adrian al Moscovei, pe care îl înștiința de cele petrecute în Ardeal, și din scrisoarea de muștrare adresată la 3 mai 1702, lui Atanasie Anghel însuși.

Fig. 68: BISERICA MĂNĂSTIRII STREHAIA

Mitropolitul Teodosie a trecut la cele veșnice la 27 ianuarie 1708, fiind îngropat lângă catedrala mitropolitană din Dealul Viilor din București, lângă fereastra dinspre miazănoapte a altarului. Pe locul mormântului său, astăzi se află o coloană din piatră, pe care se află și o inscripție în limba română cu litere chirilice, referitoare la fostul mitropolit:

„†Răposat-au în Domnul preasfințitul mitropolit chir Teodosie la anul 7216, ghen. [=ianuarie] 27 de zile, la al 87 pl. [= pol = jumătate] de ani a vieții sale în zilele prealuminatului domn Io Constantin Voevod, păstorind turma lui Hs. Ani 39 și 9 luni, și s-au îngropat aice: 1708”.

Chipul său este zugrăvit la mănăstirea Polovragi (com. Polovragi, jud. Gorj), la mănăstirea Hurezi și în catedrala din Dealul Patriarhiei din București.

Tot în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în timpul crizei bisericești de la jumătatea anului 1672, în Țara Românească a fost înființată Episcopia Strehaiei, al cărui sediu se afla la mănăstirea omonimă din județul Mehedinți. În fruntea ei a păstorit un singur episcop, pe nume Daniil. În anul 1679, la doar șapte ani de la organizarea ei, Episcopia Strehaiei a fost desființată de către voievodul Șerban Cantacuzino.

BIBLIOGRAFIE:

1. BULAT, Toma G., „Un schit de lângă Râmnicu Vâlcea închinat Mitropoliei București: Cetățuia”, în: *Mitropolia Olteniei*, XXIII (1971), 3-4, pp. 221-230;
2. COȘEREA, Mihai, „Biblia de la București sau Biblia mitropolitului Teodosie (1688)”, în: *Mitropolia Olteniei*, 12 aprilie 2019 (<http://www.revistaortodoxa.ro/?p=3063>);
3. DURĂ, Ioan, „Mitropolitul Teodosie și mutarea scaunului mitropolitan al Țării Românești de la Târgoviște la București”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, CVI (1988), 9-10, pp. 118-144;
4. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, ²1992;
5. PLĂMĂDEALĂ, Antonie, „Biblia de la București. Cine a făcut traducerea?”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, XCVI (1978), 9-10, pp. 1004-1018;
6. POP, G.-T., „Biblia în traducerea lui Nicolae Milescu”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXX (1962), 9-10, pp. 958-963;
7. SACERDOȚEANU, Aurelian, „Tudor Spudei, viitorul Mitropolit Teodosie al Ungrovlahiei (1668-1708)”, în: *Mitropolia Olteniei*, XXII (1970), 7-8, pp. 639-652;

8. ȘERBĂNESCU, Nicolae, *Opera istorică*, vol. I, CĂȚOI, Mihai-Ovidiu (ed.), Ed. Basilica, București, 2015;
9. ȘERBĂNESCU, N., „Varlaam, mitropolitul Țării Românești (1612-1679), părintele tipografiei bucureștene”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXVI (1958), 12, pp. 1120-1158;
10. ȘERBĂNESCU, N., „300 de ani de la înființarea tipografiei Mitropoliei Țării Românești”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, XCVI (1978), 9-10, pp. 963-1003.

SURSELE FIGURILOR DIN CUPRINSUL CĂRȚII:

Fig. 1: ALEXANDRU CEL BUN (1400-1432)

[Frescă de la mănăstirea Neamț]

https://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_cel_Bun

Fig. 2: ȘTEFAN CEL MARE (1457-1504)

https://ro.wikipedia.org/wiki/%C8%98tefan_cel_Mare

Fig. 3: PARACLISUL DOMNESC SFÂNTA TREIME DIN SIRET

[Locul ungerii ca domn a lui Ștefan cel Mare]

<https://www.crestinortodox.ro/biserici-manastiri/biserica-sfanta-treime-siret-67994.html>

Fig. 4: MĂNĂSTIREA PUTNA

https://ro.wikipedia.org/wiki/M%C4%83n%C4%83stirea_Putna

Fig. 5: REPREZENTARE A UNEIA DINTRE SEDINȚELE SINODULUI DE LA KONSTANZ (1414-1418)

https://en.wikipedia.org/wiki/Council_of_Constance

Fig. 6: BULA PAPALĂ *LAETENTUR CAELI* (6 IULIE 1439), PRIN CARE A FOST PROCLAMATĂ UNIREA BISERICILOR LA FERRARA-FLORENȚA

https://es.wikipedia.org/wiki/Concilio_de_Florenzia

Fig. 7: RADU CEL MARE (1495-1508) ȘI SOȚIA SA

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Radu_cel_Mare_e_Catalina_d_e_Zeta.jpg

Fig. 8: NEAGOE BASARAB (1512-1521) ȘI FAMILIA SA

<https://doxologia.ro/sfantul-voievod-neagoe-basarab>

Fig. 9: SF. NIFON AL CONSTANTINOPOLULUI

<https://doxologia.ro/sfantul-ierarh-nifon-patriarhul-constantinopolului>

Fig. 10: SF. MITR. MAXIM BRANCOVICI (†18 IANUARIE 1516) (Mozaic mural de la mănăstirea Kruședol)

https://en.wikipedia.org/wiki/%C4%90or%C4%91e_Brankovi%C4%87

Fig. 11: **BISERICA MĂNĂSTIRII CURTEA DE ARGES**

[Ctitoria lui Neagoe Basarab]

https://ro.wikipedia.org/wiki/M%C4%83n%C4%83stirea_Curtea_de_Arge%C8%99

Fig. 12: **CATEDRALA MITROPOLITANĂ DIN TÂRGOVIȘTE**

[Ctitoria lui Neagoe Basarab]

<https://www.discovertargoviste.ro/obiective-turistice/catedrala-mitropolitana-din-targoviste/>

Fig. 13: **MITROPOLITUL EFTIMIE (1568-1576)**

[Reprezentare murală în biserica Sf. Nicolae din satul Olteni (com. Bujoreni, jud. Vâlcea)]

Fotografie oferită de pr. Georgian Staicu de la biserica Sf. Nicolae din satul Olteni

Fig. 14: **MITROPOLITUL MIHAIL I (1586-1589)**

[Reprezentare murală în biserica Sf. Nicolae din satul Olteni (com. Bujoreni, jud. Vâlcea)]

Fotografie oferită de pr. Georgian Staicu de la biserica Sf. Nicolae din satul Olteni

Fig. 15: **Județele Țării Românești în secolul al XVII-lea**

https://ro.wikipedia.org/wiki/Fi%C8%99ier:Tara_Romaneasca_judete_1601-1718.svg

Fig. 16: **BISERICA ÎNĂLȚAREA DOMNULUI DE LA MĂNĂSTIREA NEAMȚ**

https://ro.wikipedia.org/wiki/M%C4%83n%C4%83stirea_Neam%C8%9B

Fig. 17: **BISERICA SF. GHEORGHE DE LA MĂNĂSTIREA**

SF. IOAN CEL NOU DIN SUCEAVA

https://ro.wikipedia.org/wiki/M%C4%83n%C4%83stirea_Sf%C3%A2ntul_Ioan_cel_Nou_din_Suceava

Fig. 18: **BISERICA MĂNĂSTIRII VORONET**

https://ro.wikipedia.org/wiki/M%C4%83n%C4%83stirea_Vorone%C8%9B

Fig. 19: **MITROPOLITUL GRIGORIE ROȘCA (1546-1551; †1570)**
[Reprezentare pe peretele exterior al bisericii mănăstirii Voroneț]
http://www.orthodoxphotos.com/Icons_and_Frescoes/Frescoes/Voronet_Monastery/8.shtml

Fig. 20: **BISERICA SF. NICOLAE DE LA MĂNĂSTIREA RÂȘCA**
https://ro.wikipedia.org/wiki/M%C4%83n%C4%83stirea_R%C3%A2%C8%99ca

Fig. 21: **BISERICA MARE (CATHOLICONUL) CU HRAMUL SF. ARH. MIHAIL ȘI GAVRIIL DE LA MĂNĂSTIREA DOHIARIU**
<http://www.monastiria.gr/makedonia/agio-oros/iera-moni-doxeiariou-agio-oros/>

Fig. 22: **BISERICA CU HRAMUL ÎNVIEREA DOMNULUI DE LA MĂNĂSTIREA SUCEVIȚA**
https://ro.wikipedia.org/wiki/M%C4%83n%C4%83stirea_Sucevi%C8%9Ba

Fig. 23: **BISERICA SF. AP. PETRU ȘI PAVEL DIN HUȘI**
https://ro.wikipedia.org/wiki/Catedrala_Episcopal%C4%83_din_Hu%C8%99i

Fig. 24: **ȚINUTURILE MOLDOVEI (SEC. XVII-XVIII)**
https://ro.wikipedia.org/wiki/Principatul_Moldovei

Fig. 25: **ȚINUTUL „PARTIUM” ȘI ÎMPĂRȚIREA PE COMITATE A TRANSILVANIEI**
https://ro.m.wikipedia.org/wiki/Comitatul_Solnocul_Interior

Fig. 26: **BISERICA EPISCOPALĂ DIN GEOAGIU DE SUS (JUD. ALBA)**
https://ro.wikipedia.org/wiki/Geoagiu_de_Sus,_Alba

Fig. 27: **MACHETA CATEDRALEI ȘI A REȘEDINȚEI MITROPOLITANE CONSTRUIE DE MIHAI VITEAZUL LA ALBA IULIA**
<https://alba24.ro/miercuri-exponatul-lunii-noiembrie-la-muzeul-national-al-unirii-macheta-mitropoliei-ortodoxe-a-balgradului-ctitorita-de-mihai-viteazul-247966.html>

Fig. 28: **BISERICA EPISCOPALĂ DIN VAD (JUD. CLUJ)**

https://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_Adormirea_Maicii_Domnului_din_Vad

Fig. 29: **ACTIVITATEA ÎNTR-O TIPOGRAFIE**

[Reprezentare de la 1568]

https://en.m.wikipedia.org/wiki/Printing_press

Fig. 30: **PAGINI DIN LITURGHIERUL (1508) ȘI**

TETRAEVANGHELUL (1512) IEROMONAHULUI MACARIE

[https://ro.m.wikipedia.org/wiki/Macarie_\(ieromonah\)](https://ro.m.wikipedia.org/wiki/Macarie_(ieromonah));

<http://cimec.ro/carte/cartev/evangheliar.htm>

Fig. 31: **PAGINĂ DIN TETRAEVANGHELUL SLAVON (SIBIU, 1546) AL LUI**

FILIP MOLDOVEANUL ȘI DIN MOLITFELNICUL SLAVONESC (TÂRGOVIȘTE, 1545) AL LUI DIMITRIE LIUBAVICI

<http://cimec.ro/carte/cartev/molitvenic.htm>;

<http://cimec.ro/carte/cartev/tetraevanghel.htm>

Fig. 32: **PAGINI DIN PRAXIUL (1547) LUI DIMITRIE LIUBAVICI**

<http://cimec.ro/carte/cartev/apostol.htm>;

<http://cimec.ro/carte/cartev/apostol1.htm>

Fig. 33: **PAGINI DIN OCTOIHUL MIC (BRAȘOV, 1556-1557) ȘI TRIODUL-PENTICOSTAR (TÂRGOVIȘTE, 1557-1558) ALE DIACONULUI CORESI**

<http://cimec.ro/carte/cartev/octoih5.htm>;

<http://cimec.ro/carte/cartev/triod.htm>

Fig. 34: **REPLICĂ MODERNĂ A TIPARNIȚEI LUI CORESI**

[Muzeul „Primei școli românești” din Brașov]

<http://ziarullumina.ro/tiparituri-ale-diaconului-coresi-la-brasov-116174.html>

Fig. 35: **PAGINĂ DIN EVANGHELIA CU ÎNVĂȚĂTURĂ (BRAȘOV, 1581) A DIACONULUI CORESI ȘI DIN PALIA DE LA ORĂȘTIE (1582)**

<http://cimec.ro/carte/cartev/evanghelie.htm>;

<http://cimec.ro/carte/cartev/palia.htm>

Fig. 36: **MITROPOLITUL ANASTASIE CRIMCA**
[Autoportret într-un Liturghier din 1610]
https://ro.wikipedia.org/wiki/Anastasia_Crimca

Fig. 37: **MITROPOLITUL ANASTASIE CRIMCA ȘI PĂRINȚII SĂI**
IOAN ȘI CRISTINA [Manuscris din 1614]
GOROVEL, Ștevan S., „Patrimoniul nostru istoric. Studiu de caz: mănăstirea Dragomirna”, [ZAINEA], Pimen (ed.), *Dragomirna. Ctitori și restauratori*, vol. 1, Ed. Mitropolit Iacov Putneanul, Sfânta Mănăstire Dragomirna, 2015, p. 129.

Fig. 38: **BISERICA MICĂ (BOLNIȚA) DE LA MĂNĂSTIREA DRAGOMIRNA**
https://ro.wikipedia.org/wiki/M%C4%83n%C4%83stirea_Dragomirna#cite_ref-3

Fig. 39: **BISERICA MARE A MĂNĂȘTIRII DRAGOMIRNA**
https://ro.wikipedia.org/wiki/M%C4%83n%C4%83stirea_Dragomirna#cite_ref-3

Fig. 40: **ECLESIARNIȚA MITROPOLITULUI**
ANASTASIE CRIMCA DE LA SUCEAVA
https://ro.wikipedia.org/wiki/M%C4%83n%C4%83stirea_Sf%C3%A2ntul_Ioan_cel_Nou_din_Suceava

Fig. 41: **MITROPOLITUL ANASTASIE CRIMCA ÎN ATITUDINE DE**
RUGĂCIUNE LA PICIOARELE SFINȚILOR VASILE CEL MARE ȘI IOAN
GURĂ DE AUR [Liturghier din 1610]
https://ro.wikipedia.org/wiki/Anastasia_Crimca

Fig. 42: **SOLDAȚII ROMANI PĂZIND MORMÂNTUL MÂNTUITORULUI**
[Tetraevanghel din 1609]
https://ro.wikipedia.org/wiki/Anastasia_Crimca

Fig. 43: **SF. MITR. VARLAAM AL MOLDOVEI (1632-1653; †1657)**
<https://secu.mmb.ro/sfantul-ierarh-varlaam-mitropolitul-moldovei>

Fig. 44: **SEMNĂTURA MITROPOLITULUI VARLAAM**
MUREȘANU, Florea, *Cazania lui Varlaam, 1643-1943: Prezentare in imagini*, Ed. ERAN, Cluj, 1944, p. 17.

Fig. 45: **FOILE DE TITLU (A ȘI B) ALE CAZANIEI (1643) LUI VARLAAM**
MUREȘANU, F., *Cazania...*, p. 37-38.

Fig. 46: **FOAIA DE TITLU A LUCRĂRII ȘAPTE TAINÉ ALE BISERICII**
(IAȘI, 1644)
MUREȘANU, F., *Cazania...*, p. 24.

Fig. 47: **BISERICA SF. TREI IERARHI DIN IAȘI**
https://ro.wikipedia.org/wiki/M%C4%83n%C4%83stirea_Sfin%C8%9Bii_Trei_Ierarhi_din_Ia%C8%99i

Fig. 48: **TESTAMENTUL MITROPOLITULUI VARLAAM**
MUREȘANU, F., *Cazania...*, p. 29.

Fig. 49: **MORMÂNTUL MITROPOLITULUI VARLAAM AL MOLDOVEI**
https://ro.wikipedia.org/wiki/Varlaam_Mo%C8%9Boc

Fig. 50: **CHIPUL MITROPOLITULUI PETRU MOVILĂ**
(Reprezentare din anul 1643 din biserica mănăstirii
Berestovo din Kiev)

FEODOROV, Ioana, „Peter Movilă’s Portraits Preserved in Museums and Collections of Kiev”, în: *Revue des Études Sud-Est Européennes*, LIV (2016), 1-4, p. 183.

Fig. 51: **SEMNATURA MITROPOLITULUI PETRU MOVILA**
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE_%D0%9C%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%BB%D0%B0

Fig. 52: **BLAZONUL FAMILIEI MOVILĂ**
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE_%D0%9C%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%BB%D0%B0

Fig. 53: **INTRAREA PRINCIPALA IN CATEDRALA**
ADORMIREA MAICII DOMNULUI DE LA LAVRA PECERSKA DIN KIEV
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE_%D0%9C%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%BB%D0%B0

Fig. 54: **PAGINI DIN ÎNVĂȚĂTURĂ PRESTE TOATE ZILELE (CÂMPULUNG, 1642)**

<https://tiparituriromanesti.wordpress.com/2012/04/04/invataturi-preste-toate-zilele-campulung-1642/>

Fig. 55: **PAGINI DIN PRAVILA DE LA GOVORA (1641)**

<https://tiparituriromanesti.wordpress.com/?s=pravila+de+la+govora>

Fig. 56: **PAGINI DIN ÎNDREPTAREA LEGII (TÂRGOVIȘTE, 1652)**

<https://tiparituriromanesti.wordpress.com/2011/10/28/indreptarea-legii-targoviste-1652/>

Fig. 57: **VOIEVODUL MATEI BASARAB (1654-1658) ȘI MITROPOLITUL ȘTEFAN (1648-1653; cca. 1656-1668) AL UNGROVLAHIEI [Reprezentare pe catapeteasma bisericii schitului Crasna, jud. Gorj]**

<http://www.pintravel.ro/2010/10/in-cautarea-seninatatii-la-schitul.html>

Fig. 58: **SF. MITR. ILIE IOREST (1640-1643; †1679)**

<https://doxologia.ro/sfantul-ierarh-marturisitor-ilie-iorest-mitropolitul-transilvaniei>

Fig. 59: **SF. MITR. SIMION ȘTEFAN (1643-1656)**

<https://doxologia.ro/sfantul-ierarh-simion-stefan-mitropolitul-transilvaniei>

Fig. 60: **PAGINA DE TITLU A NOULUI TESTAMENT DE LA BĂLGRAD (1648)**

<https://ziarulunirea.ro/21-ianuarie-1648-apare-la-alba-iulia-noul-testament-de-la-balgrad-tradus-integral-in-limba-romana-240172/>

Fig. 61: **SF. MITR. SAVA BRANCOVICI (1656-1660; 1662-1680)**

https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%B2%D0%B0_II_%D0%91%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B

Fig. 62: **SF. MITR. DOSOFTEI AL MOLDOVEI (1671-1686; †1693)**

<https://basilica.ro/sfantul-ierarh-dosoftei-mitropolitul-moldovei-sarbatorit-in-biserica-ortodoxa-romana/>

Fig. 63: „CASA DOSOFTEI” DIN IAȘI

https://ro.wikipedia.org/wiki/Dosoftei_Basil%C4%83

Fig. 64: PAGINI DIN *VIATA ȘI PETRECEREA SFINȚILOR* (IAȘI, 1682-1686)

<https://tiparituriromanesti.wordpress.com/2012/03/08/dosoftei-viata-si-petrecerea-sfintilor-iasi-1682/>

Fig. 65: MITROPOLITUL VARLAAM II AL UNGROVLAHIEI
(1672-1679; + 1702)

<https://slatinainimagini.wordpress.com/2009/06/27/manastirea-streharet/>

Fig. 66: MITROPOLITUL TEODOSIE AL UNGRĂVLAHIEI
(1668-1672; 1679-1702)

<http://www.revistaortodoxa.ro/?p=3063>

Fig. 67: PAGINI DIN *BIBLIA* DE LA BUCUREȘTI (1688)

<https://tiparituriromanesti.wordpress.com/?s=biblia+1688>

Fig. 68: BISERICA MĂNĂSTIRII STREHAIA

<https://basilica.ro/prezenta-arhierasca-la-doua-lacasuri-de-cult-mehedintene/>

CUPRINS

Biserica Ortodoxă din Țara Românească și Moldova în secolul al XV-lea / 5

Mitropolia Ungrovlahiei / 5

Mitropolia Moldovei / 8

Sinodul de la Konstanz (1414-1418) / 16

Sinodul de la Ferrara-Florența (1438-1439) / 19

Episcopia Romanului / 22

Episcopia Rădăuților / 24

Mitropolia Ungrovlahiei în secolul al XVI-lea / 28

Reorganizarea Bisericii din Țara Românească de către patriarhul Nifon II al Constantinopolului / 29

Mitropolitul Maxim Brancovici (*cca.* 1507-1512) / 34

Mitropolitul Macarie (*cca.* 1513-*cca.* 1521) / 37

Succesorii mitropolitului Macarie până la jumătatea secolului al XVI-lea / 40

Mitropoliții Ungrovlahiei din a doua jumătate a secolului al XVI-lea / 44

Episcopia Râmnicului / 52

Episcopia Buzăului / 53

Mitropolia Moldovei în secolul al XVI-lea / 56

Episcopia Romanului / 74

Episcopia Rădăuților / 77

Episcopia Hușilor / 80

Mitropolia Transilvaniei în secolul al XVI-lea / 82

Mitropolia Transilvaniei în a doua jumătate a
secolului al XVI-lea / 85

Calvinismul și românii ardeleni / 93

Episcopia Vadului / 97

**Activitatea tipografică în Țara Românească și
Transilvania în secolul al XVI-lea / 102**

Ieromonahul Macarie în Țara Românească / 103

Liturghierul (1508) / 105

Octoihul (1510) / 107

Tetraevanghelul (1512) / 107

Filip Moldoveanu / 109

Dimitrie Liubavici / 112

Diaconul Coresi / 116

Ieromonahul Lavrentie / 123

Palia de la Orăștie (1582) / 124

Mitropolitul Anastasie Crimca al Moldovei / 127

**Sfântul Mitropolit Varlaam al Moldovei
(1632-1653; †1657) / 144**

**Sfântul Mitropolit Petru Movilă (1633-1646) al Kievului
și Sinodul de la Iași (1642) / 165**

Biserica Ortodoxă din Țara Românească în timpul lui Matei Basarab. Mitropoliții Teofil și Ștefan / 186

Mitropolitul Teofil (1637-1648) al Ungrovlahiei / 186

Mitropolitul Ștefan (1648-1653; cca. 1656-1668) al Ungrovlahiei / 193

Biserica Ortodoxă din Transilvania în secolului al XVII-lea. Sfinții Mitropoliți Ilie Iorest, Simion Ștefan și Sava Brancovici / 200

Sfântul Mitropolit Ilie Iorest (1640-1643; †1679) / 204

Sfântul Mitropolit Simion Ștefan (1643-1656) / 207

Sfântul Mitropolit Sava Brancovici (1656-1660; 1662-1680) / 212

Sfântul Mitropolit Dosoftei al Moldovei (1671-1686; †1693) / 219

Psaltirea în versuri (Uniev, 1673) / 222

Primele cărți în limba română din Moldova / 224

Mitropolitul Dosoftei în Polonia / 226

Mitropolia Ungrovlahiei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Mitropoliții Varlaam II (1672-1679; + 1702) și Teodosie (1668-1672; 1679-1702) / 233

Mitropolitul Varlaam II (1672-1679; + 1702) / 233

Mitropolitul Teodosie (1668-1672; 1679-1702) / 236

Sursele figurilor din cuprinsul cărții / 245

Decorative gold border at the top of the page.

Decorative gold border on the left side of the page.

